

BORBÉLY JÁNOS

Gyárváros

Egymásra épülő munkasközösségek

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

BORBÉLY JÁNOS

Gyárváros

Egymásra épülő munkasközösségek

Győr, 2022

A kiadvány a TOP-6.9.2-16-GY1-2018-00001
„A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában”
című projekt támogatásával jelent meg.

© Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 2022
© Borbély János, 2022

Kiadja a Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér

Felelős kiadó:

dr. Horváth Sándor Domonkos igazgató

Szerkesztette: Polczer Adél

Címlapfotó: Szabó Béla

Nyomdai előkészítés és nyomdai kivitelezés:

Pátria Nyomda Zrt.,

Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-615-6090-11-9

Köszöntő

Amikor egy idegennek azt mondjuk, hogy Győr, egészen biztos, hogy felsejlik előtte a Duna, a gyönyörű barokk belváros, az ipari park, vagy éppen a pezsgő kulturális és sportéletünk látképe. Ám településünk, amely az ókor óta meghatározó központja nemcsak a régióknak, de egész Magyarországnak is, ennél jó-

val több az itt élők számára. Hiszen kik is ismerhetnék jobban a várost, mint azok, akik együtt lélegzenek, formálódnak, fejlődnek vele!

Egy település attól lesz boldog, kiegyensúlyozott és innovatív, hogy az ott élők azok. Itt tanulnak, dolgoznak, gyermeket nevelnek, és tervezik a jövőjüket.

Nádorváros, Adyváros, a Belváros, Gyárváros, Gyórszentiván, Likócs, Marcalváros, Ménfőcsanak, Gyirmót, Szabadhegy és Kismegyer több tízezer család otthona, a mindennapjaik színtere. Az ismerős épületek, terek, közösségek nyújtotta biztonságérzet semmivel sem pótolható, így ha valaki elszármazik innen, egészen biztos, hogy gondolatban ezerszer visszajár.

A most megjelent monográfiák az aktuális és időben változó közösségeken keresztül mutatják be a városrészeket olyan módon, hogy mind az ott élőknek, mind pedig a település iránt érdeklődőknek élmény legyen olvasni.

Köszönet illeti a szerzőt, a szerkesztőt, a kiadót, és mindenekelőtt a finanszírozási feltételeket megteremtő, „A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában” című TOP-6.9.2-16-GY1-2018-00001 azonosító számú projektet.

Prof. Dr. Dézsi Csaba András
polgármester

*„Hisz azután, hogy mit s hol dolgozunk,
kétségtelenül a »hogy s hol lakunk« határozza meg
legszorosabban az életünket.”*

Németh László¹

1. A közösség társadalmi és ipari keretei

Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján az ipari forradalom térhódításával párhuzamosan a munkásság – ide számítva a kisipari munkásokat is – néhány tízezres csoportból több mint egymilliószázzá vált. Családtagokkal együtt 1910-ben létszámuk elérte a 2,5 milliót, ami a teljes magyar népesség 13%-a volt. A kialakuló munkásság összetételét az ipar szerkezete határozta meg. Jellemző volt a nehézipar és a nagyvállalati forma, ezért magas volt a szakmunkások aránya (kb. a munkásság fele). Jó bérezésben részesültek, és kispolgári szinten élhettek. Jelentős részük a Monarchia nyugati részéből vándorolt be, főként németek és csehek. A városi munkásság körében az asszimiláció a századfordulón felgyorsult. A betanított és a segédmunkások bére – mivel hatalmas létszámban álltak rendelkezésre – alacsony volt. A női munkaerő alkalmazása csak a XX. század elején kezdett növekedni, a könnyűipar (pl. textilipar) fejlődésének megindulásával.

A 19. század utolsó évtizedében külső kényszerek hatására jelentős modellváltáson ment át Győr város gazdasága, kereskedővárosból átalakult korszerű iparvárossá. Az 1890-es években és a századforduló első két évtizedében kialakuló gyáripar profilját már nemcsak a hagyományos győri gazdasági bázis, az itt összpontosuló nyerstermény-forgalom, valamint a város saját szükségleteire alapozó termelőüzemek, mint a malomipar, olajgyár, gyufagyár és cukorkagyár határozta meg. A városban könnyűipari gyárak létesültek: textilgyár, selyemfonógyár, és megjelent a nehézipar is: vas-, fém-, és gépipar.

A változások szükségességét felismerte Zechmeister Károly² polgármester irányításával a város vezetése is. Adókedvezménnyel, állami és városi támogatással megteremtették azt az infrastruktúrát, amely a befektetések működé-

séhez szükséges volt. A város más részeiben is alakultak ugyan kisebb üzemek, műhelyek, gyarapodott az önálló vagy húsz főnél kevesebb főt foglalkoztató kisiparos réteg, azonban nagy léptékű iparfejlesztés feltételei a Budai út és a Fehérvári út melletti földterületen jöttek létre. Itt biztosított volt a víz-, villany-, csatorna-, valamint a városi gázellátás, továbbá a vasúti és vízi szállítás lehetősége. 1883-ban alakult meg a Győri Vívezetési Rt. magántőkésék vállalkozásaként, 150.000 osztrák értékű forint alaptőkével. 1884. június 15-én adták át a vízművet, amely a kiskúti vízkivételi műből, a Budai úti víztoronyból és a csőhálózatból állt. A városban akadozott az ivóvíz-szolgáltatás, a belügyminisztérium közegészségügyi szempontokra hivatkozva követelte a szolgáltató cég felvásárlását: „...a város 1899. január 1-jével kereken 171 ezer koronáért a magántársaságtól átvette a vízmű üzemeltetését. Az első kiskúti vízkivételi mű többszöri bővítés ellenére sem tudta a lakosság rohamosan növekvő igényeit kielégíteni, ezért 1905 szeptemberében átadták a város újabb, napi 2000 köbméter kapacitású vízkivételi művét Révfaluban.”³ 1904. évben készült el több mint 1 millió korona költséggel Győr általános csatornaműve. Ugyanekkor indult a városi villamosmű, ez volt az első közmű, amely közintézményként létesült, míg a nagyobb gyárak gőzkazánjaikkal maguk termelték a villanyáramot.

Kiemelkedően fontosnak számított egy gyártelep létesítésekor, hogy rendelkezésre álljon a fejlődést, bővítést lehetővé tévő további szabad földterület. Elsőként a Budai úton jelentek meg a nagyobb gyártelepek, 1868-ban a Győri Légszuszvillágítási Rt. (Gázgyár); 1884-ben a Győri Szeszgyár és Finomító Rt. 1888-ban Kojanitz Károly vegyészeti gyárat épített, majd idetelepült az 1896-ban megalakult Magyar Waggon és Gépgyár Rt. A Fehérvári út melletti telken megindult egy pamut- és gyapjúszövőgyár építése Julius Leon alapításában, a textilipar bázisára alapult 1905-ben a Grab M. és Fiainak „viaszosvászon” gyára, több millió koronás befektetéssel. Az 1910-es évek közepén létesült a Magyar Ágyúgyár Rt. hatalmas ipartelepe, és a vízi szállítást lehetővé tévő Iparcsatorna. A gombamód szaporodó gyárak felsorolása csak jelzésértékű, nem törekedtünk teljességre, de a helyzetre jellemző volt, hogy a háborús konjunktúra idején 1917-ben már verseny folyt az üres ipari telephelyekért. A korabeli sajtó is tudósított arról, hogyan versengtek Győrben a gyártelekekért az egyes üzemek.

A Győri Szeszgyár és Finomító Rt. nagyobb arányú bővítést tervezett, amibe beletartozott az iparvágány kiterjesztése, mechanikai hordógyár létesítése, munkásházak építése és egy nagyobb méretű vegyészeti gyár építése. Mindezekbe két részletben négymillió koronás befektetéssel a munkások számát 400-zal, majd 800-zal növelte volna. Tervének végrehajtásához a későbbi idők előrelátható fejlődését is beleszámítva, 200.000 négyszötöl területre pályázott, ebből 80.000 négyszögöl már a tulajdonában volt. A győri városrétnek 120.000 négyszögölnyi területét 5 és 2 koronás egységáron kérte a várostól, összesen 450.000 koronáért, továbbá Duna-partra vonatkozó jogot kért saját iparcsatornája számára, amelynek használatát azonban más iparvállalatoknak is biztosította volna. Ugyanezért a területért valóságos versengés támadt, a Magyar Ágyúgyár Rt. négyszögölnként 12 koronát ígért, a vagongyár pedig szintén e telekre vonatkozólag tett ajánlatot. A város vezetőinek minden tárgyaló képességükre és bölcsességükre szükség volt, hogy a három ajánlattevő és a város érdekeit összegegyeztesse.⁴

A fejlődés legdöntőbb eleme a győri ipari munkásság kialakulása, létszáma négyszeresére növekszik. *„1876-ban a Révfalut és Györszigetet is magában foglaló területen (1.870; 27.574 lakos) az iparban 1.782 segéd, inas és munkás dolgozott; ez a szám 35 év alatt 1910-re (1910; 44.300 lakos) 7.303-ra nőtt. Az ipari munkásság aránya ilyen módon a terület népességében 6,7%-ról 16,5%-ra emelkedett.”*⁵ 1910-ben 1562 fő egyetlen helyen, a vagongyárban dolgozott és további 2.300 fő száz munkásnál többet foglalkoztató vállalatnál koncentráldott. 1913-tól az Ágyúgyár építése tovább növelte a városban a nagyipari munkásság súlyát.

A 20. század elején országos szakmai és politikai vita dúlt a lakáshiány, a lakásnyomor enyhítésének lehetséges módjairól és az eszközeiről. A spontán piaci erőktől nem volt várható a helyzet lényeges javítása, ám igencsak különböző nézetek fogalmazódtak meg az állam és a város, valamint a társadalom szerepvállalását illetően. A cottage⁶ jellegű, vagy legalábbis kertes-földszintes, netán egyemeletes családiház-típusú lakások éppúgy, mint az állami-városi bérházak lakásai olcsóbbak lehettek, mint a ráadásul kevésbé komfortos magánbérházak bérleményei. Szerencsésnek és némileg kiváltságosnak érezhette magát az a munkás, aki ilyen bérlakáshoz juthatott.

A munkásság szociális állapota, lakásügye, magára hagyottsága országos probléma volt, amelyre sok más kérdéshez hasonlóan az országgyűlés is kereste a megoldást, erre az „1907. évi XLVI. törvénycikk a gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról” című törvény indoklásában próbáltak választ adni.⁷

„A munkáslakás kérdése egyike azon problémáknak, a melyeknek helyes megoldása a nemzeti állam közigazdasági és társadalmi alapozásával szorosan összefügg. Akár a munkás, akár az ország szempontjából mérlegeljük e kérdést, el kell ismer-nünk annak közérdekű jelentőségét. A jó lakás az elsőrendű szükségletek közé tartozik, ettől függ a munkás egészség, a termelésben elhasznált munkaerő visszaszerzéséhez szükséges nyugodalma, ez ad a munkásnak védelmet az időjárás viszontagságai ellen s ez ad békés otthont a munka fáradalmi után. Mint családi tűzhely, a lakás erkölcsi fogalommal emelkedik, a mely csodás erejét érezteti a bűn és nyomor ezernyi csábításával szemben. Az állandó lakás a munkásnak otthont ad, megtanítja ezt a hazai földhöz való ragaszkodásra s arra, hogy boldogságát, örömét övéi körében keresse és találja fel; megtanítja a munkást a magántulajdon tiszteletére és megbecsülésére, mert csak az érzi a jogi, gazdasági és társadalmi intézmények áldását, a ki azok védelmét, előnyét maga is élvezi. A munkáslakás kérdésének helyes megoldása azonban nemcsak a munkás egyéni érdeke, hanem országos érdek is. Talán elég, ha arra a sok közrendészeti, közegészségügyi és közerkölcsi, társadalmi és gazdasági hátrányra utalok, a mely a túlszűfolt lakásból származik.

A zsűfolt lakás, a rossz lakás melegágya a bűnnek, mert otthonától fosztván meg a munkást, kényszeríti, hogy ez házon kívül keresse szórakozását. Így lesz a munkás a korcsmák rendes látogatója s így indul neki a züllésnek. A túlszűfolt lakás romboló hatást gyakorol a közerkölcsökre is. A családi kapcsok igen lazák ott, a hol egyetlen helyiségben két-három család állandóan együtt hál, a hol a különböző nemhez tartozó gyermekek egymás mellett serdülnek fel, teljesen nélkülözvén a szeméremérvet legemibb követelményeinek megfelelő berendezést. A lakásszükség nemzetpusztító hatása azonban legkirívóbban a közegészségügy terén mutatkozik. Azok a sötét, szűk, kellően soha nem szellőztetett s csak nehezen fűthető nyirkos lakások melegágyai a tüdővésznek, ennek a rettentő tömegbetegségnek, a mely évenként 60.000 léleknél többet követel áldozatul hazánkban. És a túlszűfolt lakás

másik kísérő jelenségére, a gyermekhalandóságra gondolva, a mely lerontván hazánk kedvező születési arányszámát, fajunk gyarapodásának legerősebb akadályát képezi, még sötétebb kép tűnik szemünk elé.

Az a sok ezer munkáskéz is, a melyet nemzeti termelésünk évenként a kivándorlás folytán elveszít, bizonyos részben az otthon hiányának áldozata s így elmondhatjuk, hogy a lakáshiány és a túlzásúfolt lakás közgazdasági és szociálpolitikai szempontból számokban ki sem fejezhető veszteséget jelent hazánkra nézve. A közfelfogás a lakásmizériákat csak a fővárosban látja, pedig a munkáslakások hiánya nemcsak az ipari és kereskedelmi góczpontokon észlelhető, hanem vidéken is; sőt egyes vidékeken még türhetetlenebbek az állapotok, mint a fővárosban. Egyes városokban és falvakban a mezőgazdasági munkás már nem szobát, konyhát, de szobasarkot bérel és örül, ha évi jövedelmének 20%-áért valami zugban meghúzhatja magát. És a jövő fejlődés kilátásai sokkal jobbak az ipari és kereskedelmi góczpontokban, mint a vidéken. A jövedelmező elhelyezést kereső töke nagy városokban szívesebben épít munkáslakásokat, mert itt számíthat a telek és a felépítmény értékemelkedésére. Emez építkezésnél azután az ellenőrzéssel megbízott hatóságnak módjában áll a közegészségügyi szempontokat érvényre emelni.”

Dr. Ferenczi Imre a századelő legtekintélyesebb lakásügyi szakértője közhasznú lakásépítő egyesületek fogalma alatt első helyen a munkáslakásépítő részvénytársasági formát említi: „E társaságok, amelyeknek alapításában, első sorban a nagy iparvállalatok, de azután a községek, pénzüzetek és humánus privát emberek szoktak részt venni, az osztalékot alapszabályszerűen a szokásosnál jóval alacsonyabb százalékra korlátozzák és a bérjövdelem felét a tartalékalap gyarapítására, illetve új házak építésére fordítják.”⁸ A kezdeményezés és a közpénzek ilyenén együttes mobilizálása és munkáslakás-építés céljára történő felhasználása már Magyarországon sem volt ismeretlen. Győrött is üzleti alapon kezdődött a munkások részére a házépítés.

Gyárváros az egymás után felépült munkáslakótelepekből alakult ki. Mit nevezünk lakótelepnek? A lakótelep olyan lakóépületek összessége, melyek időben és stílusban egységesen, az adott település, településrész egyéb épületeitől megkülönböztethetően alkotnak egységes telepet. Ferkai András

2005-ben megjelent Lakótelepek című írásában általános, befogadó jellegű meghatározása alapján a lakótelep olyan épületegyüttes, mely egyetlen építési akció során, viszonylag rövid idő alatt jön létre, általában meghatározott társadalmi réteg vagy népességcsoport számára, s mely a település vagy településrész kialakult szövetétől elkülönül.⁹

A fenti értelemben Gyárváros munkásközösségeknak épült; vállalkozók, állami vagy munkaadók által épített lakótelepekből jött létre, önálló magánépítkezések a városrészben elhanyagolhatóak voltak.

2. Gyárváros magja

2.1. Munkás utca, a kerület első közössége

Belváros felől jövet Gyárváros kapuját a vagongyár központi épülete helyett ma már csak a Fehérvári és a Budai út kereszteződésében 1884 óta álló víztorony jelzi.

Gyárváros városrészi határait évtizedek folyamatos, egymásra épülő fejlődése alakította ki, mára már véglegesnek tekinthető. Északon a Mosoni-Duna, keleten az Iparcsatorna, délen a Budapest-Bécs vasútvonal, nyugaton a Városrétre települt vagongyár, majd a 2000-es évek elején a helyére felépített Árkád bevásárlóközpont keretezi.

1901 óta, a Győri Munkásházépítő Rt. megalakulását követő Munkás utcai építkezések kezdetétől beszélhetünk Gyárvárosról, mint városrésről, a terület attól kezdve már több mint a különböző gyártelepek egymás mellettsége. A részvénytársaság 200.000 korona alaptőkével a helybeli iparvállalatok, pénzüintézetek részvételével, valamint Győr város és a kereskedelemügyi minisztérium anyagi hozzájárulásával alakult meg. Ettől kezdve már nem csupán dolgozni jártak ide az emberek, hanem itt laktak, itt töltötték mindennapjaikat, itt jelentkeztek azok az igények, mint vásárlás, tanulás és szabadidő eltöltése, tehát mindaz, ami a városi komforttal járt. A kor munkáslakás építői számba vették azt is, hogy a vidékről városba költözők részére némi „átmenetet” biztosított, ha az eredeti környezetéhez némileg hasonló környezetbe kerültek. A falun nevelkedett ember szeretheti a kertes, családi házat, a családos vagy az idősebb a csendesebb városszélét, a fiatalabb a pezsgőbb városközpontot. S ha ezek kielégítésére nincs lehetőség, az konfliktusokkal járhat.¹⁰ A megfelelő lakhatási körülmények a munkásokban a polgári együvé tartozás érzését felébresztheti, és erkölcsi önérzetüket növelheti. A munkáslakásokba

befektető munkaadók felismerték, hogy az otthonhoz való ragaszkodás a dolgozó munkakedvét és teljesítőképességét fokozza, megelégedéséhez alapot ad.

Korabeli városszociológusok között néhányan a polgári demokratikus társadalom kialakításának nélkülözhetetlen feltételei közé sorolták a munkásság lakásviszonyainak javítását. Ennek érdekében zászlójukra tűzték a kertváros eszméjét, mivel úgy gondolták, hogy a kertváros kedvezőbb lakóhelyi körülményeket teremt, és a megváltozott életforma elősegíti a munkások polgárosodását.

A városi középosztály már négy-öt szobás lakásokban élt, ami már közelített a mintának tekintett felső társadalmi rétegek szintjéhez. E lakásokban a századfordulóra már fürdőszobák és angolvécék találhatóak, ezek a lakások Győr belvárosában, drága telkeken épültek, mint a Baross utca, Árpád út eleje és a Munkácsy utca. Természetesen a kispolgárság és a munkásság lakáskörülményei szerényebbek voltak. Már az is előrelépésnek számított, ha egy család külön szoba-konyhás lakásban élhetett. A városban kiépült a vezetékes ivóvíz, és fokozatosan bővült a csatornahálózat. Mindez számos olyan, ma már természetesnek tartott jelenség elterjedését tette lehetővé, mint a rendszeres tisztálkodás és a tiszta ruha gyakoribb váltása. Hangsúlyozni kell, hogy ez a folyamat kezdete, a tisztálkodás még nem a napi zuhanyozást, nem a napi váltóruhát jelentette. A technika fejlődése a tömegek ruházkodásában is változást idézett elő. A hétköznapi, a munkavégzésben hordott ruha mellett az alsóbb rétegeknél is megjelent az ünnepi viselet. A gyárvárosi kispolgárok és szakmunkások öltönyben és kalapban sétáltak az ünnepnapokon, miként azt a korabeli Ágyúgyári lakótelepen készült fotókon láthatjuk.

A középosztály megerősödése, az alkalmazotti réteg kialakulása, és a munkásságnak a munkaidő csökkentéséért folytatott eredményes küzdelme révén egyre szélesebb körben növekedett a szabadidő. A századfordulón élő munkás jelentős vívmányként élte meg a napi nyolcórás munkaidőt és a vasárnapi szabadnapot. Fizetett szabadsággal még csak a középrétegek és az alkalmazottak rendelkeztek. A szabadidő eltöltésének számos, korábban is kedvelt módja hódított szélesebb körökben, így például újság- és könyvolvasás; olvasóköri és közkönyvtárak nyíltak. Ezekhez társult a kor új vívmánya,

a mozi. A mozi gyorsan népszerű lett, mivel a viszonylag olcsó jegyek miatt szinte mindenki számára elérhetővé vált. A korszak új jelensége, a modern sport is teret hódított, és vált a szórakoztatóipar részévé. Győrről is gyorsan népszerű lett a futball, amit a fiatalok maguk is űztek a grundokon. Néhányan ebből keresték kenyerüket, az emberek többsége pedig szabadidejében nézte a mérkőzéseket. A futball egyszerre lett időtöltés, az indulatok levezetője, a városhoz, vagy városrészhez való kötődés új formája.

1910-ig a Győri Munkásházépítő Rt. 84 db kertes házat épített fel, melyek kizárólag cottage jellegű, egyszoba-konyhás és idővel öröklakásként megvásárolható otthonok voltak. A lakások bére évi 265 korona volt, amely igen magas összegnek számított, bizonyítva, hogy mégiscsak jövedelmezőségre törekvő magánvállalkozás állt az építkezések mögött. Nemcsak a munkáslakótelepre beköltözőknek voltak igényeik, de a házakat építő részvénytársaság is fogalmazott meg életmódbeli és erkölcsi elvárásokat, mint ahogy a fentebb idézett törvény indoklásában is olvashatunk a közösségformáló magatartási mintákról.

A Győri Munkásházépítő Rt. 1901-ben fogott az építkezésbe, bemutatjuk az általa épített típusházakat. Hazánkban sokáig nem volt jellemző a nagy szobaszám. Az 1869. évi népszámlálás adatai alapján kiderül, hogy a községekben egy lakásra 1,2 szobát számoltak átlagban, ez az arány 1910-re csak 1,4-re nőtt. Az összes helyiség tekintetében sem volt nagyobb a különbség. Átlagban egy lakásra 2,9 helyiséget számoltak az első világháború előtt, tehát a lakások nagy része a szoba–konyha–kamra részekkel volt leírható. A városok tekintetében kissé javultak az adatok, főként Budapest esetében, ott átlagosan egy lakásra két szoba jutott.

A Győr Városi Levéltárban található az az 1903-ban beadott kérelem, amelyben a Győri Munkásházépítő Rt. azzal fordult a városi tanács építési bizottságához, hogy engedélyezze a Budai dűlőben 10 db földszintes lakóház építését.¹¹

A ház két külön bejáratú lakásból állt: lakásonként egy 21 m²-es szobából, 11 m²-es konyhából és 3 m²-es kamrából, mindkét lakás önálló udvarral és

kerttel, valamint árnyékszékkel rendelkezett. A szoba két ablaka az utcafrontra nyílt, a konyhaablak a bejárati ajtó mellett az udvarra nézett. Az 1912-ben kért építési engedély öt darab egyszobás ház építését kérte a meghosszabbított Árpád úton, és két darab kétszobás ház építését a Munkás utcában. A helyszínrajz alapján ezeken a telkeken az épületek önállóan, egymással párhuzamosan álltak. Az egyszobás lakóházak alapterülete nem változott jelentősen a korábban építettekhez képest; az utcára nyíló ablakkal rendelkező szoba 20 m², a konyha 18 m² és az ablaka a saját udvarra néz, erre nyílik a bejárat is egy 1,5 m² előszobára, a bejárattal szembe helyezkedik el a 4 m² alapterületű kamra. A kétszobás ház a fentiekkel megegyező méretekkel és elosztással épült, viszont az előszobából jobbra nyílt még egy szoba 20 m² alapterülettel.¹²

A későbbi Gyárváros magját adó Munkás utcai és a „meghosszabbított Árpád úti” munkáslakásokban 1907-ben már valószínűleg 98 család élt, ugyanis ennyi szülő írt alá a városi tanácshoz iskolaépítési kérelmet. Az iskolaépítési kérelem előkészítését magára vállalta munkásházépítő részvénytársaság, ezzel is mutatva, hogy több volt, mint üzleti vállalkozás, hiszen formálta a telepre költözötték mindennapjait. Épített boltot, vendéglőt, mindkettő alkalmas a telepen élők találkozására, beszélgetésre és társas kapcsolatok erősítésére. A közösség kialakulását nagyban befolyásolta, hogy a munkások többsége a vagongyárban és a szeszgyárban együtt dolgozott. 1907-ben már 2.400 munkás dolgozott a vagongyárban, 1910-ben közel 2.000; 1914-ben 1832 alkalmazottja volt, ebből 1.597 a munkás. (A munkáslétszám bizonyos csökkenése a gazdasági konjunktúrának kitett munkaerő-politikával, valamint a fokozódó gépesítéssel állhat kapcsolatban).¹³ Mindennapi kenyerük, jövőjük a két gyár gazdasági előmenetelétől függött, személyesen érdekeltté váltak a vállalat sikerében, azt a saját munkájuk eredményének is tekintették. A munkások a munkahelyük által kertes családi házhoz jutottak, mindez erősítette önbecsülésüket, társadalmi elismertségüket.

A kor ideáljának megfelelő életformát élhettek: a családfő dolgozott, jövedelme volt a család eltartásának alapja, a feleség a gyermekeket gondozta, a ház mellett lévő kiskertet művelte, ellátva a családot zöldséggel és gyümölcssel.

A 20. század elején a munkásság polgárosodása a jobban fizetett és színvonalasabb vállalati lakásokkal ellátott szakmunkás rétegekben kezdődött meg. A munka utáni szabadidő eltöltésére, közösségek kialakítására is megteremtődött az igény. Erre a „keresletre” válaszolva biztosított helyet és alkalmat az új városmag:

„A mai Munkás utca volt Gyárváros első utcája. A Munkás u. 1. szám alatti házba 1902 augusztusában költöztek be az első lakók. Kevesen tudják, hogy ma is él – természetesen Gyárvárosban – az említett ház második lakója, Hebenstreit Nándor bácsi, aki szüleiével együtt ugyancsak 1902-ben költözött ebbe a házba... Lassan valóságos városnegyed alakult ki a gyárak körül. Szántó Mór nyitott hangulatos kisvendéglőt a Munkás utcában. Híres volt még a Vöcsei fűszeres. A mai »Kulák« helyén állt Lengyelék kisvendéglője, amelyet »Lengyel szanatóriumnak« neveztek. A belvárosból is kijártak hozzájuk. A Külső Árpád úton állt a Kohn kocsmá, a Teleszky úton a Kenessey vendéglő. Az előbbiben főleg hideg falatokat, kolbászt, az utóbbiban pedig mindig friss belsejét fogyaszthattak a vendégek.”¹⁴

Gyorsította a polgárosodás folyamatát a kertés, családi házas lakótelepek építése, és a tulajdonlást is lehetővé tevő hosszú futamidejű hitelek elterjedése, amely megkönnyítette a házvásárlást. Ezzel a munkások jelentős csoportjai tértek át a kispolgári életformára és lakáskultúrára. A Győri Munkásházépítő Rt. piaci alapon építette bérházait, ezáltal lehetőséget biztosítva a bérlőknek, hogy azt megvásárolják, hisz a lakók az egzisztenciájuk stabilitása és a társadalmi ranglétrán való előrelépés miatt fontosnak tartották a tulajdonossá válást.

2.2. Az egyén boldogulása – közösség védelme

1910. május 14-én írták alá a következőkben ismertetett adásvételi szerződést, amely a Győri Munkásházépítő Rt., mint eladó és G. Albert és neje szül. P. Paula győri lakosok közt kötöttek meg. A szerződés formanyomtatvány, ahol csak az adatokat kellett kézzel beírni a kipontozott helyekre, ebből következik, hogy minden házvásárlóval ezzel azonos szövegű papírt íratott alá az eladó részvénytársaság. Az Árpád út 237. házá számú ingatlant 5.000 korona vételárért

vásárolták meg, amelynek 52 korona első részletét szerződéskötéskor, a fennmaradó összeget húsz év alatt kellett törleszteni. Az összeget hitelként a Győr Városi és Megyei Takarékpénztár biztosította, amely jelzálogot jegyeztetett be az ingatlanra. A vevő a vásárlást követő húsz évben az ingatlant nem adhatta el, bérbe sem adhatta, ha a vevő mégis el kívánta adni, akkor a részvénytársaság volt köteles visszavásárolni az akkor érvényes áron. A részvénytársaságot visszavásárlási jog illette meg a törlesztés húsz éve alatt, ha a tulajdonosok valamelyike ellen csődeljárást indítottak, vagy az ingatlanra végrehajtási árverést rendeltek el, továbbá, ha a szerződés alábbiakban olvasható 7. pontjában szereplő korlátozásokat megszegték. A szerződés ma már szokatlannak tűnő tilalmakat írt össze, egyértelműen a Munkás utcai lakóközösség érdekeit védték:

„7. Vevők és esetleges jogutód tulajdoni joga a fenti 4. és 6. alatti pontokban foglaltakon felül – a mai naptól számított húsz éven belül – még a következő korlátozásnak van alávetve, u. m.:

- a) az ingatlanon a Részvénytársaság külön engedélye nélkül vendéglőt, mézárshéket, bor-, sör-, pálinkamérést vagy bármi más üzletet a tulajdonos nem tarthat, illetőleg nem folytathat, sem pedig más által nem üzhet, vagy pedig az ingatlant ily célra még részben sem adhatja bérbe;*
- b) a házba erkölcstelen életű személyek be nem fogadhatók, nekik ott erkölcstelen foglalkozásuk üzésére hajlék, vagy alkalom nem adható;*
- c) a Részvénytársaság írásbeli engedélye nélkül a ház emeletnek építése által nem nagyobbítható; beépítetlen területnek földszintes beépítése által is a ház csak abban az esetben nagyobbítható, ha az ingatlanra zálogjoggal bekebelezett követelés már annyira törlesztve lett, hogy az a vételár még csak felerészének megfelelő összeg erejéig áll fenn.*

A tulajdoni jognak ezen pontban foglalt korlátozásai a tulajdonjogi bekebelezéssel egyidejűleg lesznek telekkönyvileg bekebelezendők és erre nézve vevők, mint tulajdonos részéről az engedély ezennel megadatik.”¹⁵

A Munkás utca lakóinak szaktudását felértékelték a háborús konjunktúra, majd visszavetette a polgárosodás folyamatát az 1920–1930-as évek gazdasági válsága. Akkoriban az ipari munkásság kevesebbet evett és rosszabbul

ruházkodott, helyzete összességében romlott, még az első világháború előtti színvonalat sem tudta megtartani.

„A Györi Munkásházépítő Rt. 1941-ig 111 db egy- és kétszobás lakást, boltot, vendéglőt épített a vagongyár és a szeszgyár közelében a Budai és a Munkás úton. A lakásokat általában bérelték, de részletekben meg is vásárolhatták a lakók. Az I. világháború kirobbanása után még építettek egy tucat lakást, újabb építési telkeket vásároltak, azonban az építkezés 1915-ben anyag- és munkaerő hiányában leállt és csak 1923 elején indult újra. A gazdasági világválság alatt építésre, lakások eladására gondolni sem lehetett, sőt 1932-ben már a lakások egy részét bérbe sem tudták kiadni a munkanélküliség és pénztelenség miatt, a bérleti díjak behajtása pedig egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. ...Az utolsó közgyűlést a levéltárban őrzött dokumentumok szerint 1941. március 21-én tartották. Ezt követően a cég nyomtalanul eltűnt.”¹⁶

3. Ágyúgyár, mint várost formáló erő

A háborús készülődés teremtette gazdasági konjunktúra következtében jött létre Győrben a Magyar Ágyúgyár Rt., mely a Monarchia egyik legmodernebb hadiüzeme volt. Teleszky János¹⁷ magyar királyi pénzügyminiszter az 1913. évi XXII. törvénycikk ágyúgyár felállításáról szóló törvény indoklását alábbi megállapítással kezdte: „*Úgy az országgyűlésen, mint különösen annak a közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottságában, és a hírlapok hasábjain számos alkalmalmmal megnyilvánult régi óhaja a magyar közvéleménynek, hogy Magyarországon ágyúgyár létesíttessék.*”¹⁸ A közvélemény, a sajtó és még a politikai ellenzék is a magyar függetlenség erősödésének zálogát látta a korszerű hazai hadiipar megteremtésében, továbbá a gazdaság fellendítő és foglalkoztatást növelő eszközének is tekintette.

3.1. A gyártelep helyének kiválasztása

„Az alakítandó részvénytársaság az ágyúgyárat Győrben fogja létesíteni. – Kiválóan alkalmasnak mutatkozott Győr a létesítendő gyártelep helyéül már hadászati szempontból, azért, mert a nevezett város fekvésénél fogva – a két állam fővárosai között – bizonyára csak legutoljára válhatnak az ellenség hadműveleteinek színterévé a monarchiát bármely oldalról érő támadás esetében. Figyelemmel kellett lenni továbbá a hely megválasztásánál arra, hogy az ágyúgyár olyan városban létesíttessék, amelynek fejlett ipara van, amelyben tehát nagyobb tömege található a szakképzett ipari munkásoknak, hogy az új gyár munkásszükségletének kielégítése akadályokba ne ütközzék és hogy e városi munkáselem biztosítsa azt a megfelelő környezetet, amelybe az ágyúgyár külföldről hozandó alkalmazottai nehézség nélkül beilleszkedhessenek.”

E kívánalmaknak a nevezett város teljes mérvben megfelel, úgyszintén megfelel a közlekedés és a szállítás könnyűsége, és lehető olcsósága tekintetében támasztható követelményeknek is, mert Győr jelentékeny vasúti gócpont, s e mellett fekvése a Duna mentén több viszonylatban lehetővé teszi a vízi úton való, tehát olcsóbb szállítást, ami úgy a, nyersanyagok beszerzése, mint a kész gyártmányok továbbítása tekintetében jelentékeny könnyebbséget ígér. Az előadottak mellett Győrnek úgy a tatai szénbányákhoz, mint a hajmáskéri tüzérségi gyakorló térhez való közelsége már mintegy predestinálták a nevezett várost arra, hogy az ágyúgyár ott állíttassék fel.”¹⁹

3.1.1. Győr város szerződésben vállalt kötelezettségei

„A felállítandó ágyúgyár terjedelmének s a város szempontjából való jelentőségének megvilágítására felemlítetik, hogy a gyár teljes kifejlesztése után mintegy 1.500 munkást fog alkalmazni. Győr város 20 kat. hold területet ajánlott fel ingyen a létesítendő ágyúgyár számára s ezenfelül opciót biztosított további 36 kat. holdnyi területre a gyár további fejlesztésének céljaira. A m. királyi kormány viszont kötelezettséget vállalt a szerződés VI. §-ában arra, hogy azt az iparvágányt, amellyel a létesítendő gyár a m. királyi államvasutak vonalaival egybekapcsolandó lesz, a saját költségén megépíti.”²⁰

3.1.2. Magyar honos munkások alkalmazása

„...a személyzettel szemben támasztatnak és figyelemmel azokra a nehézségekre, amellyel ily nagy gyárnak üzembe helyezése és működésének megkezdése természet-szerűleg egybe van kötve, el kellett tekinteni attól, hogy az 1907. évi III. t.-cz. 7. §-ának az állami kedvezményekben részesülő vállalatok alkalmazottaira vonatkozó rendelkezései az új ágyúgyárra azonnali teljes alkalmazást nyerjenek, – és módot kellett nyújtani az új vállalatnak arra, hogy egyelőre a szükséghez képest az idézett t.-cz. 7. §-a által megengedett %-nál nagyobb számban alkalmazhasson külföldieket. Megjegyztetik azonban, hogy – az 1907. évi III. t.-cz. 7. §-ában a kormánynak adott felhatalmazás alapján biztosított ez a kedvezmény csak a gyárüzembe helyezésének napjától számított 10 év tartamára áll fenn, amely idő

alatt a szóban levő s Magyarországon új gyártási szakra a kellő gyakorlati szakismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkező személyzet a hazai honosok között is bizonyára megfelelő számban rendelkezésre fog állani. Addigra is, míg ez a helyzet be fog következni, megállapított a szerződésben, hogy a gyár alkalmazottai közül 20%-nak már a gyárüzembe helyezése alkalmával magyar állampolgárnak kell lennie és pedig a tisztviselőknél és munkásoknál föltétlenül, a mérnököknél és művezetőknél pedig, amennyiben ez egyáltalában lehetséges lesz. Megállapított továbbá, hogy a magyar honosok részére a gyárüzembe helyezése alkalmával biztosítandó ez az arány a jövőre nézve nemcsak mindenkor fenntartandó, de a 10 év eltelte utánra megkívánt törvényes arány eléréséig fokozatosan javítandó lesz.”²¹

3.1.3. A politikai és katonai célok

Az 1913. évi XXII. törvénycikk II. paragrafusában fogalmazódtak meg a politikai és katonai célok:

„Az ágyúgyár a társaság költségén, Kruppnak a jelen szerződésben körülírt közreműködésével Skoda által Győrben állíttatik fel. A gyárnak képesnek kell lennie, hogy a közös hadseregnél és haditengerészetnél, valamint a m. királyi honvédségnél használatban levő vagy a jövőben használatba veendő mindennemű és minden öblű [kaliberű] (beleértve a legnagyobb öblöket [kalibereket] is) tabori, hegyi, vár-, tengerparti és tengerészeti lövegeket, valamint a hozzátartozó lövegtalpakat, tornyokat és felszereléseket – mindazonáltal a félgyártmányoknak, páncéllemezeknek és löszereknek kizárásával, a magyar honvédség össz-szükséglete számára, valamint a közös hadsereg és a haditengerészet szükségletének a kvóta arányában Magyarországra eső részében előállítsa. Mennyiségbéli szolgáltatási képességének tehát meg kell felelnie a magyar honvédség szükségletének, valamint a közös hadsereg és a tengerészet szükségletéből a közös ügyek költségeinek felosztására nézve megállapított kvóta arányában a magyar korona országaira eső részesedésnek.”²²

3.1.4. Győr hozzájárulása az Ágyúgyár felépítéséhez

Győr város gazdasága számára óriási lehetőséget és kihívást jelentett az Ágyúgyár megépítése, az utolsó pillanatig Diósgyőr is versenyben volt a gyár

megszerzéséért, lévén, hogy ott működött már a vasmű és egy egyszerűbb fegyvergyártó üzem is. A választás mégis Győrre esett, azzal az indokkal, hogy modern korszerű technológiájú üzemet kell létrehozni, amely azonnal képes világszínvonalú, versenyképes fegyvereket előállítani. A technológia műszaki színvonalának fejlettségét egy huszonöt éves szerződés megkötésében látták, amely szerint: „...a magyar ágyúgyár létesítésére vonatkozó tárgyalásokkal kapcsolatban Skoda és Krupp között megegyezés jött létre arra nézve, hogy Krupp a löveggyártásra vonatkozó fontosabb szabadalmait és használati mintáit a Skoda közreműködésével létesítendő magyar ágyúgyár céljaira rendelkezésre bocsátja.”²³ A szerződés azzal a kiegészítéssel kötött meg, hogy az a felek egyetértésével további 10–10 évvel automatikusan meghosszabbítható.

A részvénytársaság igazgatósága az elnököt is beleértve 9 tagból, az igazgatóság kebeléből a folyó ügyek ellátására alakítandó végrehajtó bizottság 5 tagból, a társaság felügyelő bizottsága pedig szintén 5 tagból állt. A magyar királyi kormánynak, a társaság ügyeinek vitelére való döntő befolyása teljesen biztosított volt azáltal, hogy az igazgatóság elnökét, aki egyszersmind a végrehajtó bizottság elnöke volt, továbbá az igazgatóságnak további 4 tagját, a végrehajtó bizottságnak pedig további 2 tagját, s a felügyelő bizottságnak 3 tagját a kormány jelölte ki. A magyar parlament a szerződést 1913. július 13-án törvényerőre emelte.

A Magyar Ágyúgyár Rt. kapacitását úgy állapították meg, hogy az képes legyen a magyar honvédség teljes lövegszükségletét, a közös hadsereg és a haditengerészet igényeit pedig mindenféle lövegből a kvóta arányában kielégíteni. Erre a kapacitásra a Skoda Műveknek fokozatosan, hét év alatt kellett (volna) a győri ágyúgyárat alkalmassá tenni.

„Az ágyúgyár építkezései a telephez vezető iparvágány, út, vízvezetékek és csatornaépítéssel már megkezdődtek. Magának az épületnek emelése csak a tervek és ajánlatok beérkezése után kerülhet sorra. Az ajánlatok betérjesztése a hó végén, vagy a jövő hó elején tartandó igazgatósági ülésen fog megtörténni, ami után a Skoda RT. fog dönteni a kivitellel megbízandó vállalkozók között. A magunk részéről bízunk abban, hogy a győri építővállalkozók fogják megnyerni az épít-

kezésre szóló megbízást, ami tekintve, hogy mintegy 3 milliós vállalatról van szó, nagy előnyt biztosítana a helyi építőipar részére.”²⁴

Győr város közgyűlése ingyen engedte át a városi tulajdonban lévő, a mai Ipar utca, Puskás Tivadar utca, Iparcsatorna és Kandó Kálmán utca által határolt területet, ahol a gyárat felépítették. A terület térítésmentes átengedéséről a korabeli szabályok értelmében név szerinti szavazást kellett tartani, ahol a város közgyűlésének minden tagja egyhangúan igennel voksolt. A közgyűlés a gyár bővítésére, tisztviselői és munkás lakóházak építésére további mintegy 36 hold terület vásárlására biztosított négyszögölenként 8 koronás áron elővásárlási jogot a Magyar Ágyúgyár Rt.-nek.

Győr város közgyűlésének határozata az építendő ágyúgyárnak adott kedvezmények tárgyában:

- „1. A törvényhatósági bizottság a tanács, mint állandó választmánynak, a gyáralapító bizottság véleményével is támogatott 17/biz. 1913 sz. javaslatára mindenekelőtt hálás köszönetet mond a pénzügyminiszter Úr Ő nagyméltóságának azon elhatározásáért, mellyel hajlandónak nyilatkozott, a törvényhozás elé teendő előterjesztésében a magyar ágyúgyárnak Győrött való létesítését javaslatba hozni, egyben a létesítésnek a leiratban részletezett feltételeit elfogadja, azoknak teljesítésére magát feltétlenül kötelezi.*
- 2. Miután a magyar ágyúgyár céljaira a leirat 1. pontja alatt kívánt 20 kat. holdnyi területnek tulajdon jogilag való ingyenes átengedése az 1912 évi 58 tc. 10. §-a szerint név szerinti szavazással döntendő el, elnöklő főispán által feltett azon kérdésre, hajlandó-e a közgyűlés a város tulajdonát képező: ...összesen 20 = húsz kat. holdnyi területet a magyar ágyúgyár céljaira tulajdon jogilag ingyen átengedni, a jelenlevő 78 biz. tag: ...„igen”-nel, míg nemmel senki sem szavazván, elnöklő főispán egyhangúlag határozatkép kimondja, hogy Győr szabad királyi város közönsége a tulajdonát képező, fent körülírt Húsz 1:20:/ kat. holdnyi területet a magyar ágyúgyár céljaira, tulajdon jogilag ingyen átengedni.*

3. *A közgyűlés a gyár további fejlesztésére, valamint munkás és tisztviselő lakások esetleges építésére a város tulajdonát képező, mintegy 36 = Harminchat kat. holdnyi területre nézve négyszögölenkénti nyolc koronás ár mellett a magyar ügygyár céljaira az elővételi jogot 10 éven át tehát 1923. év december 31-ig biztosítja.*
4. *A közgyűlés felhatalmazza a város tanácsát, hogy amennyiben a 2. pont alatt ingyen átengedett és a 3. pont alatt elővételre kijelölt területek elhelyezésében változtatás kívántatnék, úgy e tekintetben végérvényes egyezséget köthessen, ezt azonban a közgyűlésnek alakszerű határozathozatal céljából bejelentse.*
5. *A közgyűlés elhatározza és kötelezettséget vállal, hogy a város költségén és azonnal a gyár alaptervének megállapítása után:*
 - a. *a gyár telkéhez vezető gázzal világított makadám utat létesít;*
 - b. *a közcsatornát megfelelő méretezésben a gyárig meghosszabbítja;*
 - c. *gáz és vízvezetékét létesít a gyár részére oly mértékben, hogy abból a gyár szükséglete fedezhető legyen;*

A közgyűlés tudomásul veszi, hogy a gyár üzeméhez szükséges víz, rendszerint artézi kút útján fog fedeztetni és így a városi vízvezetéki víz csak az artézi kút létesítéséig az építkezéshez, s annak létesítése után, pedig ha a gyári vizek szolgáltatásában később bármi okból fennakadás állana be, csak átmenetileg fog a gyártási célokra felhasználtatni.

A vízvezetéki víz, csatorna és gáz használatáért a vonatkozó városi szabályrendeletekben megállapított díjak fognak a gyár által fizettetni, félreértések kikerülése céljából megjegyeztetik, hogy csakis a gyári üzemhez esetleg lakások világításához szükséges légszesz ára lesz a gyár által megfizetendő. A gyárhoz vezető utak világításához szükséges légszesz árát a város viseli.
6. *A város kötelezi magát, hogy a magyar ügygyárat felállító részvénytársasággal azonnal annak megalakulása után a 2. 3. és 5. pontokban foglaltaknak megfelelő szerződést megkötö.*

7. A 2. 3. és 5. pontokban foglalt kedvezmények és kötelezettségek ellenében Győr szabad királyi város közönsége a kötendő szerződésben felvenni kéri, hogy amennyiben az ingyen átengedett területek a jövőben bármi okból nem gyári célokra használhatnának fel, úgy azok vagy visszaadassanak a városnak, vagy azoknak négyszög ölenként 10 = Tíz koronával számított becsértéke téríttessék meg, az ágyúgyár tetszésére bízván, hogy melyik megtérítési kóddal kíván élni.

8. A közgyűlés

a.) a makadám út létesítési költségeit	29.000 k-ban
b.) a köz és csatorna meghosszabbítását	23.000 k-ban
c.) a vízvezeték meghosszabbítási költségeit	26.000 k-ban
d.) a légszesz vezeték létesítését	33.000 k-ban
e.) bérlők kártalanítását, áthelyezett utak rendezését, borkelér környékének fásítását	9.000 k-ban
Összesen:	12.0000

koronában irányozza elő, fenti munkálatokat a mérnöki hivatal 1527/913 sz. jelentésben részletezett módon elhatározza, és annak végrehajtására a város tanácsát utasítja.”²⁵

3.2. „Épül az ágyúgyár”, avagy polgári érdeksérelmek

Győr polgárai már az építés kezdetétől fogva vegyes érzelmekkel fogadták a hatalmas beruházást. Ugyan mindenki tisztában volt a gyár létesítésének áldásos hatásaival, így a munkalehetőség és a kereslet megnövekedésével, de az első következmények a szkeptikusokat igazolták:

„Épül az ágyúgyár. Drágul a lakás és élelem. ... A győri ágyúgyár ez a bálvány, mely, mint egy új nap jött fel a győri horizontra, s azóta itt ragyogó és mosolygó minden. Pedig dehogy ragyogó és mosolygó, vet ez a nap éppen elég árnyékot is. Nem kívánjuk mi most az ágyúgyár létesítését bírálat tárgyává tenni; azért, hogy a nagy új ipartelep Győr számára biztosították, igenis kijár az elismerés minden tényezőnek, aki ebben közremunkált.

...A Győri Újság az eszme kezdetétől s a megvalósulás első percétől kezdve nem szűnt meg hangoztatni, hogy a hatalmas gyártelep felállításával olyan változások állnak be a város helyzetében, amelyekre előre számítani, s amelyeknek élet előre elvenni első feladata a város vezetőségének. Megírtuk nevezetesen, amihez nem kellett valami nagy közgazdasági zsenialitás, hogy az ágyúgyár egyelőre kiszámíthatatlan, de mindenesetre jelentékeny mértékben fogja megdrágítani az élelmiszereket s a lakásbéreket. És pedig nem csupán akkor, amikor már üzemben lesz, mert hisz akkor a segélyakcióra még volna elég idő, hanem már most, a közeli hetekben megkezdődik ez az elkerülhetetlen áremelkedési folyamatba csupán 15–20 érkező hivatalnok családdal, azzal hogy ráígérnek a mostani lakbérekre. Nem kell a lakáviszonyokat bemutatni, de különben is, mindenki tudja, hogy Győrött határozott lakásínség van, amit nem csupán a szegényebb néposztály, hanem a jobb módúak is keservesen megszenvednek. S ha most szavunkat e kérdésben ismét felemeljük, tesszük olyan konkrét adatok birtokában, amelyeknek félelmes komolyságát nem lehet kétségbe vonni. A kevésbé jól értesülteknek talán meglepően, vagy nevetségesen fog hangzani, ha kijelentjük, hogy az ágyúgyár már most is érezteti lakásdrágító hatását. Egész sora van azoknak a lakóknak, akiknek a februári házbér negyed kifizetése alkalmával háziuruk azzal a meglepetéssel kedveskedett, hogy májustól 150–200–250 koronával emeli a házbérét, magyarul szólva: stájgerol. S ha a lakásínségnek és a bekövetkezendő állapotoknak ez nem elég jele, mindennél jobban igazolja felfogásunkat az, hogy a lakók nem mernek erre a szemérmetlen háziúri taktikára felmondással felelni. Nem mernek, mert tudják, vagy érzik, hogy Győrött nem kapnak lakást, s inkább fizetnek, inkább túlfizetnek, de nem mondanak fel. Az események véletlen találkozásának lehet nevezni, de mégis jellemző a helyzetben, hogy az ágyúgyári igazgató, akinek most már Győrött kell majd tartózkodnia, úgy jutott lakáshoz, hogy tetemesen ráígért a lakás mostani lakójára. Ez a győri polgár – egyébként városi alkalmazott – szerkesztőségünkben kétségbeesetten panaszkodik, hogy hurcolkodnia kell. Így vagyunk az ágyúgyárral, s megállapíthatjuk, hogy aggodásunk, amelyet már a múltban hangoztattunk, nem volt falra festett ördög. A tények nagyon is hamar igazoltak bennünket. S az előbb említett eset majd általánossá válik, s az idegen tisztviselők, munkavezetők s munkások így fognak bennünket a lakásainkból kikergetni, egyiket a másik után. Nem túlozunk tehát, ha azt állítjuk, hogy ez komoly baj; hogy az élelmiszerek drágulásáról ne is beszéljünk.

*Illetékes helyeken súlyos mulasztást követtek el, mert mindezt nem gondolták meg, s nem tették előzetes megbeszélés tárgyává. Az ágyúgyár erkölcsi és anyagi hasznát – mondjuk – valóban Győr fogja élvezni, de még ez nem lehet ok arra, hogy előzőleg a hét sovány esztendőt éljük keresztül. Nagyon kétesnek tartjuk egyébként, hogy majd az üzembe helyezés idején is lesz-e elég tisztviselői és munkáslakás s megfelelő élelmiszer termelésünk, de bizonyos, hogy addig semmi esetre sem. S a város vezetőségének ezt tudni kellett, tehát meg is kellett volna akadályoznia. Olyan inpro-
duktív vitákkal, mint a színház helyének kérdése, megörvendeztették a közgyűlést és a közönséget, de arra senki sem gondolt, hogy a jövőendő ágyúk nevében ki ne húzzák a párnát a polgárok feje alól, s a falatot a szájukból.”²⁶*

A gyáráépítés 1914 januárjában, a működéshez szükséges infrastruktúrális hálózatok kijelölésével vette kezdetét. Az 50 holdon elterülő, 22 hatalmas építményből (igazgatósági épület, iroda, gyártócsarnok, öntöde, kovácműhely, raktár, erőmű, laboratórium, szociális helyiség) álló telep tényleges kivitelezése – amellyel az igazgatóság Hlatky-Schlichter Lajost²⁷ és társát, győri építési vállalkozót bízta meg – 1914. március közepén a földmunkákkal indult. A kor legmodernebb műszaki berendezéseit mintegy tucatnyi hazai és külföldi cég szállította. Az ágyúgyártó csarnok a maga 10.800 négyzetméter alapterületével a telep legnagyobb építménye lett. A győri ipari viszonyok között kiemelkedő méretűnek nevezhető a 3500 négyzetméteres kovácműhely és az 1300 négyzetméteres, két nagy teremből álló kantin. A kantin egyik helyiségében a tisztviselők, a másikban a munkások ebédeltek. Az ágyúgyárnak önálló – máig működőképes – villamos és hőerőműve, és mára már elbontott öntödéje volt. Itt öntötték az ágyúk alkatrészeit, amelyeket a kovács- és a forgácsolóüzemben munkáltak a tervezett formára és méretre. A készreszerelés és a lövegek átadása a telep legnagyobb alapterületű, háromhajós csarnokában, az ágyúszerelő üzemben történt.²⁸

A társaság alapszabályát a tulajdonosok még a cég 1913. július 19-én, Budapesten tartott alakuló ülésén fogadták el, a céget 1913. július 30-án jegyezték be a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéken, mint cégbíróságon.²⁶ A társaság alakuló közgyűlésén a Győri Ágyúgyár elnökévé nagysötétági Hoffmann Hugót, a közös hadsereg nyugalmazott tábornagyát, vezérigazgatójává Lauer Richardot, a Skoda Rt. egyik műszaki vezetőjét nevezték ki.²⁹

Honvári János tanulmánya szerint: „Az 1916-ban meginduló gyárat eredetileg évi 70-100 löveg előállítására tervezték, ám a háború kielégíthetetlen igénye miatt az I. világháború végéig az aknavetők gyártásán túl 7,5–30,5 cm-es kaliberű ágyúkból csaknem 1.000 db-ot gyártottak Győrött.”³⁰ 1918-ban már 4.471 főt – akiknek egy része az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország messzebb fekvő régióiból érkeztek – foglalkoztatott a Győri Ágyúgyár. 1918-ban a háborús összeomlás és a vele járó nemzeti katasztrófa minden tervet és elképzelést tönkretett.

3.3. Iparcsatorna és alámerült remények

Az Ágyúgyár építése sok többcélú beruházást is megindított, és évtizedek óta halmozódó gondok megoldására nyújtott reményt. Nagyszabású iparfejlesztő terveket kapcsolt össze Győr város vezetése, elképzelése szerint a Dunától a MÁV vasútvonalig iparcsatornát épít a város, költségekre 760.000 koronát előirányozva. Az iparcsatorna megépítésétől három cél teljesülését várták: először is ellássa az ágyúgyár napi 44.000 hektoliter vízszükségletét, másodsorban hajózási célokat is szolgáljon, ezáltal megoldódna az évtizedek óta vajúdó téli kikötő terve. Harmadikként az iparcsatorna vizét az ágyúgyár szükséglete folyton mozgásban tartaná, új iparvállalatok létesítését tenné lehetővé, mert a csatorna mentén a vállalatok vizet, hajózást és vasutat együtt találnának meg.

Győrben már az 1890-es évek elején mozgalom indult meg a gönyői Duna-ág szabályozása dolgában. A város törvényhatósága 1894 októberében fölterjesztést intézett a földművelési miniszterhez, kérve, hogy a győri kereskedelem föllendítése céljából a gönyői Duna-ágot szabályoztassa. A miniszter válaszában kilátásba is helyezte a kérelem teljesítését arra az időre, ha majd a mostani Duna szabályozását befejezték. A Duna Gőzhajó Társaság átiratot is intézett a városhoz a folyószabályozást sürgetve. A javaslat kiemelte, hogy a győri Duna-part a Budapest és Fischamend közötti 272 km-es folyószakaszon az egyetlen alkalmas hely téli kikötőnek, amely nagyságát tekintve biztonságosan nagyobb számú terhelt járművet tud befogadni. Azonban a gönyői Duna-ág mélységé-

nek elégtelensége miatt Győrre számítani nem lehetett. Bécs város vezetői ismerték ezt a problémát, s ezért minden követ megmozdítottak, hogy a Fischa folyóban meglévő telelőállomás forgalmát az osztrák főváros környezetébe, a Duna-ágba átereljék. Győr városnak meg kellett oldani azt a feladatot, hogy a legalacsonyabb vízállás mellett is hajóval hozzáférhetővé váljék a Duna, így a magyar hajók közül legalább 500 darab a győri parton tudta volna elfoglalni telelőállomását. A győri téli kikötő létesítésének szükségességéről a mértékadó körök tisztában voltak. 1894. évben a földművelési miniszter a győri kikötőről így nyilatkozott a Budapesti Hírlapban: *„A győri téli kikötő fontossága megkívánja, hogy a Győri-gönyűi Duna ág szabályozandó oly módon, hogy a legalacsonyabb vízállás mellett 0 pont alatt legalább 2 m mély legyen, s hogy e munkálatok sürgősen, minden más hasonlót megelőzve, elkészíttessenek.”*³¹

Végül a sürgető ipari igényekre válaszul, Győr város közgyűlése 1914 júliusában elhatározta, hogy előkikötő és forgalmi kikötő építésével, valamint megfelelő medence létesítésével megépítteti a dunai iparcsatornát. A kb. 1.400.000 aranykoronás építési költségből 350.000 koronát a város, ugyanennyit az ágyúgyár, 700.000 koronát pedig a földművelésügyi és a kereskedelemügyi miniszterek vállaltak át. A szükséges munkák elvégzését azonban a komáromi folyammérnöki hivatal 1.500.000 aranykoronás költségben határozta meg, és így az államtól a város nem hétszáz-, hanem nyolcszázezer koronás hozzájárulást kért, amit az 1915. május 14-én tartott minisztertanács meg is szavazott. A város a budapesti Freund Henrik és fiai céggel meg is kötötte 1915 májusában a szerződést 500 ezer köbméter földanyag kiemelésére és 800 köbméter kő eltávolítására, egyúttal átadta a vállalkozónak a munkaterületet, és az meg is kezdte a munkálatokat.

A győri ágyúgyár iparcsatornája fölött emelendő hidak építésével a csatornaépítést teljesítő legnagyobb céget, Freund Henrik és Fiai vállalatát bízta meg a győri tanács a közgyűlés utólagos jóváhagyása reményében.

Az iparcsatorna építése 1916 őszéig rendben ment, ekkor azonban már jelentkeztek a háborús viszonyok nehézségei. A vállalkozó műszaki nehézségekre, áremelkedésekre és egyéb nehézségekre való tekintettel a várostól a szer-

ződéses kikötéseken túl 1.459.541 akkori korona ráfizetést kért. A követeléssel kapcsolatban a város egyezségi tárgyalásokat kezdett, melyek eredményeként a Freund-cégnek olyan ajánlatot tett, hogy a követelés fejében hajlandó a cégnek 750 ezer koronás átalányösszeget kifizetni, viszont a cég kötelezze magát arra, hogy az összes munkálatokat rendben elvégzi és azok során az építetőkkel szemben további igényeket nem támaszt. A vállalkozó cég azonban ezt az ajánlatot nem fogadta el. Az ekkor keletkezett pénzügyi vitára 1930-ban bírósági döntés tett pontot.³²

A törvényhozás 1916-ban hozott döntést, és biztosított fedezetet az iparcsatorna megépítésére.

A pénzügyminiszter 1917. évi költségvetési előterjesztésében részletezte a csatornaépítéssel kapcsolatos költségeket.

„I. A Duna

A dunai munkálatokra 1917/18. évre összesen 7,658.146 Koronát irányoztam elő:

- 1. A Felső-Dunán folytatólagos szabályozási, kiegészítési és fenntartási munkálatokra 450.000 Kt.*
- 2. A medve-nagymarosi Duna szakaszon kisebb szabályozási munkálatokra 200.000 Kt.*

A győri ágyúgyár vízellátása céljából eszközölt tanulmányok alkalmából kitűnt, hogy az ágyúgyár nagy üzemvíz szükséglete legbiztosabban a győri Kis-Duna vizéből nyerhető. Ezen tanulmányok arra az eredményre is vezettek, hogy legcélszerűbb lenne, ha olyan méretű csatorna építtetnék ki, amelyből nemcsak az említett ágyúgyár vízszükséglete, hanem a létesítendő csatorna mentén elhelyezhető egyéb gyári vállalatok vízszükséglete is fedezhető legyen.”³³

Egy ilyen csatorna létesítésére vonatkozólag megejtett számítások azt mutatták, hogy a kérdésnek a fennemlített szempontból való, leginkább kielégítő megoldása az lenne, ha az ágyúgyárat és a még azután létesülő gyárakat a győri Kis-Dunával ipari és hajózási csatorna kötné össze, mely csatorna egyúttal téli és forgalmi kikötőül is szolgálna, miáltal a gyártelepek a Dunával és a m. királyi államvasutak Budapest–brucki fővonalával közvetlen összeköttetést nyernének.

Ezen csatornaépítési költsége 1.500.000 koronára lett előirányozva, mely összegből Győr sz. királyi város és a magyar ágyúgyár együttesen 700.000 koronát vállalt magára, a hiányzó 800.000 korona fedezésére Győr sz. királyi város állami hozzájárulást kért a földművelés- és kereskedelemügyi minisztériumoktól. Tekintettel arra, hogy közhajózás érdekében Győr sz. királyi város mentén egy téli kikötő létesítése tervbe volt véve, és tekintettel arra, hogy ezen iparos hajózó csatorna létesítésével a hajók telelési kérdése is megoldást nyer, a minisztertanács hozzájárulásával 350.000 korona állami hozzájárulással támogatam ezen fontos csatorna létesítését, azon feltétel mellett, hogy ezen téli kikötőül is használható csatornát Győr sz. királyi város saját költségén köteles fenntartani és hogy a telelő hajók után az állami kezelésben levő téli kikötőkre megállapított telelési díjaknál nem fog magasabb díjakat szedni és az állami téli kikötőkre vonatkozó szabályok ezen kikötőkre nézve is érvényesek lesznek.

Megjegyzem, hogy a győri téli kikötő végrehajtását az államkincstár a fenti hozzájárulási összegnél olcsóbban nem tudta volna eszközölni s így indokolt volt az önálló téli kikötő létesítéséről lemondani és állami hozzájárulással az ipari és hajózó-csatorna építését támogatni.

A költségvetési törvény tehát egyszerre pártolta az iparcsatorna létesítését és a téli kikötő megépítését, nem olvashatunk viszont arról, hogy milyen fedezetből lehetne a későbbiekben biztosítani a Gönyűig tartó Duna-szakasz vízmélységének állandó két méteres szintjét.

1917 májusában Győr városa hatmillió koronás kölcsönt vett föl, amiből 3.181.700 koronát függő kölcsönök kifizetésére, 2.100.000 koronát újabb beruházásokra használt fel. Az utóbbiak már közgyűlés által elhatározott létesítmények, és pedig: a rokkant katonák kertvárosára 130.000 korona, gyermekvédelmi intézményre 100.000 korona, kenyérgyárra 170.000 korona, Nádor-szálló megvételére és átalakítására 170.000 korona, tűzoltólaktanya építésének póthitelére 30.000 korona, valamint az iparcsatorna és a rajtalévő híd megépítésére összesen 330.000 korona hitelt vett fel a város.³⁴

Az első világháború befejeződött és a kedvezőtlen gazdasági viszonyok között az Iparcsatorna nem készült el, hajózásra, hajók téli kikötőjére nem

lehetett használni, valamint 1919-ben az Ágyúgyár is megszűnt. Nem maradt más Győr számára, mint hogy visszatérjen az eredeti tervéhez, hogy a hatalmas beruházásnak valami hasznát lássa. Valószínűleg így gondolkodott a magyar állam is, Győr város és a földművelésügyi minisztérium még 1926-ban szerződést kötöttek a győri iparcsatorna téli kikötővé való rendezése ügyében. A szerződésben a földművelésügyi miniszter vállalta, hogy az iparcsatorna torkolati munkálatait elvégezteti államköltségen, és az iparcsatornának a Budai-úttól délre eső szakaszát megkotratja, Győr viszont a csatorna előkikötőjét, a hídtól a Mosoni-Duna-ágig hozza rendbe. A szerződés szerint a város az előkikötőt 25 esztendőre díjmentes használatra átengedi az államnak a kincstári vízi járművek telelőhelyéül, és hajópark számára javítótelep létesítésére. A kikötőnek téli jellege lett volna, kereskedelmi és ipari hajózási célokra csak maga az iparcsatorna lett volna használható.

A szerződést jóváhagyta a belügyminiszter, aki a várost erről értesítette. Időközben a szükséges kotrási munkákat részben elvégezték. A téli kikötő megépítésére vonatkozóan a belügyminiszteri jóváhagyás különösebb intézkedéseket nem tett szükségessé, annál is inkább nem, mert a Városok Lapja híradása szerint 1929-ben néhány hajó a telet már a kikötőben töltötte el.³⁵ Sajnos ez a terv sem valósult meg, pedig a gazdasági világválság idején jó néhány embernek biztosíthatott volna munkát.

Még 1915 szeptemberében tervbe vették, hogy a győri ágyúgyár ipartelepének már addig is nagyszabású vágányhálózatát újabb iparvasutakkal fejlesztik tovább. A szabványos iparvágány az ágyúgyári csatlakozás révén közvetlen összeköttetést létesített a győri állomással, valamint az épülő iparcsatorna kikötőjével, és vonalvezetése lehetővé tette, hogy a Győr városa által tervezett iparcsatorna-menti gyártelepekhez megfelelő kiágazásokat létesíthessenek. A város vezetése részéről ez az előrelátó elképzelés is azt bizonyítja, hogy tartós fellendülésre, újabb és újabb gyárak megtelepülésére számítottak; részükre kívántak megfelelő infrastruktúrával ellátott telkeket biztosítani.

3.4. Ágyúgyári munkás kolónia

Győr város lakói – főként az ipari munkásság létszámának növekedése miatt – az I. világháború kitörésekor folyamatosan lakhatási gondokkal küszködött, a bérház-, lakásépítés nem tudta követni az igényeket. Tömegek éltek áldatlan körülmények között, albérletben vagy ágyrajáróként, az amúgy is zsúfolt, főleg szoba-konyhás, komfort nélküli lakásokban. A jövedelmek nagy részét a lakhatás feltételeinek megteremtése kötötte le. Magyarországon 1902-ben csak 2.295 ipartelep, 1906-ban már 3.602 telep, 1911-ben 4.149 telep biztosított munkásainak lakást. A gyári munkáslakások, amelyek igen nagy számban épültek épp a század első másfél évtizedében, sok esetben kiváltságot jelentettek az üzem dolgozóinak. Nagy hányaduk készült már eleve a jobban fizetett szakmunkás rétegek számára. A többnyire egyszoba-konyhás, de infrastrukturálisan többségében jól ellátott szolgálati lakások a bérjövédelm természetbeni részét képezték. Így volt ez akkor is, amikor a munkaadó bért kért a lakáshasználóktól, mivel ez a bér általában alacsonyabb volt, mint a tisztán bérlakások díjai.

Az Ágyúgyár annak ellenére, hogy elsőrendű hadiüzem volt, a mozgósítás miatt súlyos szakmunkáshiánnyal küszködött és jobbára kénytelen volt azokkal a munkásokkal beérnie, akiket a hadügyminisztérium bevonultatott és kényszerrel osztott be erre a munkahelyre. Ezeknek a szak- és betanított munkásoknak a zöme korábban ágyút még soha nem gyártott, őket a speciális fogásokra a gyár külföldről érkezett művezetői és előmunkásai tanították be. 1914 végén az Ágyúgyár alkalmazottainak még kevesebb mint a fele (48%-a) volt magyar.³⁶ Ez az arány 1917 második felévére a munkások körében 84%-ra, a tisztviselők között 78,7%-ra emelkedett, a fennmaradók a monarchia különböző részeiből, elsősorban Csehországból érkeztek.³⁷ Átlagos munkáslétszám a Győri Ágyúgyárban: 1913/0 fő, 1917/5.000 fő, 1919. június/1.749 fő, 1919. december/229 fő, 1920/186 fő, 1921/50 fő volt.³⁸

Jelentős részben az előző idézetben említett művezetők és szakmunkások lakhatásának biztosítására épültek az „Ágyúgyári-lakótelep” két-háromszobás lakásai, a nagyszabású építkezéshez 1915 szeptemberében kezdtek hozzá.

Az új lakótelep egyszerre kapcsolódott, de el is különült a folyamatosan bővülő Győri Munkásházépítő Rt. által felhúzott épületekből álló teleptől. Mindkettőnek az alapelve azonos volt, minden lakáshoz udvar és kert csatlakozzon. Az egyszobás és a kétszobás lakások alapterületei sem különböztek jelentősen egymástól, míg az új lakásokban a WC a lakáson belül, addig a Munkás utcában kint volt a kertben, önálló derítővel. A két telep utca- és közműhálózata szervesen kapcsolódott egymáshoz, egységes képet nyújtott. Az Ágyúgyári lakótelep országosan is egyedi esztétikai megjelenéssel bírt, a lakótelepet és az épületeket Fiala Géza³⁹ budapesti műépítész tervezte. Az építkezéseket Pollacsek Oszkár⁴⁰ okleveles mérnök, építőmester vezette.⁴¹

Harsányi Attila Kós Károly-díjas építész 2003-ban, majd 2018-ban kibővítve, átszerkesztve kiadta reprezentatív formában: „Száz éves Győr-Gyár város Munkástelepe 1917–2017” c. könyvét, benne Fiala Géza tervező leírását az ágyúgyári telepről, amely eredetileg 1918-ban megjelent magyar, majd német nyelven. (Az eredeti mű: Fiala Géza: A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe, a német nyelvű kiadás: Arbeiterkolonie der Ung Kanonenfabriks A.G. in Győr.) Harsányi Attila könyve ma már könnyen hozzáférhető, míg az eredeti mű könyvritkaságnak számít. Jó szívvel ajánlom minden érdeklődő olvasónak a színvonalas könyvet, és nem tekinthetünk el attól, hogy ismertessük a tervező Fiala Géza könyvének eredeti szövegét.

„Fiala Géza:

A Magyar Ágyúgyár RT. Munkástelepe

A munkásság részére megfelelő lakóházakról való gondolkodás, amely ma égető szociális kérdése lett, már évekkel ezelőtt foglalkoztatta a Magyar Ágyúgyár igazgatóságát, amely előre látta az elkövetkező nehézségeket az építkezés terén már akkor szükségesnek tartotta, hogy a gyárban alkalmazott munkásokról kellő időben a lehetőséghez képest gondoskodni, miért is haladék nélkül cselekedett: felépítette a Magyar Ágyúgyár nagyszabású munkástelepét. 1915. augusztus hó 2-án határozatot el a telep létesítése, ugyanezen év szeptemberében megkezdett az építkezés és 1916. évben a telep fele, 1917 tavaszán pedig az egész telep elkészült.

Figyelemmel arra, hogy a gyárépület tulajdonképpeni várostól mintegy félórányira fekszik, az igazgatóság megvásárolta a létesítendő munkástelep céljaira az ágyúgyárral szomszédos 23.882 négyszögöl nagyságú telket, amely, mint az idecsatolt helyszínrajzból kitűnik, a jelenlegi vásártér, Árpád utca, Teleszky út és a Kiskút park előtt elterülő rétek által van határolva.

A telep helyszínrajzának, illetve felosztásának elkészítésénél Győr szabad királyi város szabad kezet engedett, csupán azt kötötte ki, hogy a Győr városából kiinduló állami főút 18 méter szélességben a telepen folytatolagos irányban vezetessék keresztül, azon kívül meghatározta az Árpád út és Teleszky út összeköttetését létesítő útvonalat is. A helyszínrajz elkészítésénél tehát e két útvonalhoz kellett alkalmazkodni.

Figyelembe volt azon kívül veendő, hogy a mintegy 400 lakó befogadására szolgáló épületek részben földszintes, részben emeletes és részben kétemeletesnek voltak tervezendők azon kikötéssel, hogy lehetőleg minden egyes lakó számára 100 m² nagyságú kertrész is jusson. A lakóépületeken kívül óvodaépület elhelyezéséről is történt gondoskodás, míg a kaszinó és konzumépületek céljára az 51. illetve 30/31. számú parcellák jelöltettek ki. Ez alapon, a helyszínrajz elkészítettétvén, a telep 67 parcellára osztatott fel. A felosztásnál, illetve a telek tömbök létesítésénél különös figyelem fordított arra, hogy az útvonalak kellő helyeken terek által megszakítva, változatosabb és intimebb karaktert nyerjenek.

A telep középpontjában létesített a mintegy 650 négyszögöl nagyságú elliptikus alakúan körülépített főtér, amelynek közepén kis elliptikus facsoport között a tűzérég védőszentjének Szent Barbarának felállítandó márványszobra fog elhelyezést nyerni.

Útvonalakra és terekre az egész telek nagyságának 26%-a fordított. A kertterületekre 56%, maradt tehát beépített házterületekre 18%.

A telepen összesen 62 bérház épült, amelynek típusok szerint oszlanak meg:

a) földszintes épületek:

I. jelű: tartalmaz 2 egyszobás lakást,

Ia. jelű: tartalmaz 4 egyszobás lakást

II. jelű: tartalmaz 1 egyszobás, 1 kétszobás lakást

III. jelű: tartalmaz 2 egyszobás lakást

IV. jelű tartalmaz 1 kétszobás lakást

b) emeletes épületek

I. jelű: tartalmaz 2 egyszobás, 4 kétszobás, 2 háromszobás lakás és 1 bolthelyiséget,

II. jelű: tartalmaz 2 egyszobás lakást,

III. jelű: tartalmaz 6 egyszobás lakást,

IV. jelű: tartalmaz 4 kétszobás lakást,

V. jelű tartalmaz 12 egyszobás lakást,

VI. jelű tartalmaz 12 egyszobás, 4 kétszobás és 2 bolthelyiséget

c) kétemeletes épületek

VII. jelű: tartalmaz 18 egyszobás, 6 kétszobás lakást,

VIII. jelű: tartalmaz 24 egyszobás, 3 kétszobás lakást.

Földszintes épület van összesen 20 db, emeletes 37 db, kétemeletes 5 db.

Ezen épületben van

egyszobás 319 lakás,

kétszobás 78 lakás,

háromszobás 8 lakás.

Összesen tehát 405 lakás építettett.

Az emeletes VI. típusú és az I. emeletes I. típusú épületekben bolthelyiségeket is létesítettek, mely bolthelyiségek közül 5 pincével láttatott el.

A kétemeletes VII. típusú épületek pedig az egész épület alatt pincehelyiséget nyertek, miáltal egy lakóra ezen épületekben átlag 14 m² pincehelyiség jutott.

Az egyes házcsoportok között a szükséglethez képest megfelelő számú egyes és kettős mosóházak emeltettek. Minden egyes mosóház mosókonyha, mángorló és vasalóhelyiségből áll. A mángorlőhelyiségből a magas manzárd padlástérbe, amely ruhaszárításra szolgál.

A telep két átellenes pontján létesített transzformátorház a lakások világításának szabályozására szolgál.

Az épületek elhelyezésénél és a homlokzati kiképzésénél különös gond fordított arra, hogy azok harmonikus egészet képező megoldásuk mellett mégis változatos elhelyezést és kiképzést nyerjenek.

Erre való figyelemmel a 20 db földszintes épület közül 5 különböző épület létesítettett. A 37 db emeletes épület közül alaprajzi elrendezésüket véve figyelembe 6 különböző épület létesítettett, amelyek közül azonban 4 db I. jelű emeletes épület ugyanazon alaprajzi elrendezésnél különböző, de mégis harmonikus kiképzést nyert. A III. jelű emeletes épületek is ugyanazon alaprajzi elrendezés mellett kétféle homlokzati kiképzést nyertek, amelyeknek összegzésével 10 különböző homlokzati kiképzésű emeletes épület létesítettett. Az 5 db kétemeletes épület közül 3 nyert különböző homlokzati kiképzést.

Ily módon, a lakótelepeken emelt 62 db lakóépület 13 eltérő alaprajzi elrendezéssel és 18 különböző, de egymással harmonikus homlokzati kiképzéssel készült.

Az egyes lakások beosztása tekintetében a következő alapelvek állítottak fel:

Az egyszobás lakásoknál a lakás áll: előszoba, konyha, kamra és klozet helyiségekből. A lakószoba átlag 24 m^2 , a kamra területe átlag $5\text{--}6\text{ m}^2$, amely területe azért vétett ilyen nagynak, hogy e kamrában a lakó tüzelőkészletét is elhelyezhesse. A konyha átlagos nagysága 12 m^2 , a kétszobás lakásoknál a nagyobb szoba területe 24 m^2 , a kisebbik lakószobáé $16\text{--}20\text{ m}^2$, konyha 12 m^2 , kamra $5\text{--}6\text{ m}^2$. A háromszobás lakások csakis az I. típusú emeletes épületekbe terveztettek, amelyekben a két nagyobb szoba területe a rendes kétszobás lakások alapterületével, míg a harmadik szoba alapterülete 8 m^2 alapterületet foglal el.

Az egyes lakóházak megtervezésénél különös figyelem fordított arra, hogy a lakók lehetőleg – áll ez különösen a földszintes lakóépületekre – egymástól teljesen elkülönítve, tehát nem ugyanazon fekvő bejárattal bírijanak. Az emeletes és kétemeletes épületeknél a lehetőség szerint az összes lakás balkonnal, illetve loggiákkal láttattak el. Az egyszobás lakások az emeletes épületekben oly módon terveztettek, hogy mint az V. és VI. típusok alaprajzaiból kivehető, a lakószobával kapcsolatban hálófülke létesítettett, mely hálófülke két ágy és két éjjeli szekrény elhelyezésére alkalmas lévén a szoba fennmaradó kvadrátikus területe egyúttal teljesen izolálható.

Az épületek nem mind helyeztetek az utcavonalba, hanem a földszintes épületeknél rendszerint kétméteres előkert, míg az emeletes épületeknél az V. és VI. típusoknál négyméteres előkert létesítettett. Ez lehetővé tette azt, hogy ezen utóbbi épületeknél minden egyes földszinti lakó külön előkertrész birtokába jutott, amely

a többi kertrésztől teljesen elzárva, a lakásoknak mintegy folytatólagos részét képezvén az egyszobás lakásokat itt teljesen zárt kerttel is bővítette.

A kerítésekre egyáltalában megjegyzendő, hogy azok mindenhol magyar motívumoknak megfelelően készítettek, azon kívül a földszintes házak kapubejárói még külön úgynevezett székel kapubejárókkal láttattak el.

A földszintes épületeknél az összes lakásból a kamrában külön padlásfeljáró vezet az egyes földszinti lakásokhoz tartozó padlásteretekhez, amely körülmény lehetővé teszi, hogy ezen épületek lakói teljesen elkülönített padlástérrel bírjanak.

Az összes lakás vízvezetékekkel, villannyal és gázberendezéssel láttattak el. A gázberendezés nem a világítás céljára, hanem kizárólag a konyhában a takaréktűzhely mellett elhelyezett recheaud (gázrezsó) számára létesített, mely recheaud használatát minden lakónak felállított gázóra szabályozza.

A konyhába lévő takaréktűzhelyek mészhomoktéglából készültek, amely takaréktűzhelyek sokkal célszerűbbnek bizonyultak, mint a rendes körülmények között alkalmazni szokott vas takaréktűzhelyek, amennyiben kevesebb tüzelőanyagot igényelnek és a meleget jobban tartják.

Egyáltalában a telep létesítésénél figyelem fordított arra, hogy az épületek a legszolidabb kivitelben, a legtartósabb anyagok felhasználásával készüljenek, hogy ily telepeknél később azok felépülte után igen gyakran a gazdaság rovására nagymértékben mutatkozó tatarozásoknak és javítási munkálatoknak eleje vétessék.

Ezeket a körülményeket szem előtt tartva, az összes épület lábazata 1 méter magasságban a sarkokon még az ablak parapetteken ⁴² is túl nyers terméskő falazattal láttattak el, úgy hogy a lábazatoknál és sarkoknál előforduló töréseknek, kopásoknak, megrongálásoknak itt úgyszólván a telep fennállásáig eleje vétetett.

Az összes épület eternitpala fedéssel éspedig a változatosság kedvéért piros-, szürke-, és bronz- színű eternit palával fedettek. Az előterek, folyosók burkolatai teraszó⁴³ míg a konyhák és előszobák burkolatai színes cementlap burkolatokkal láttattak el. A bejárati ajtók keretei ugyancsak a tartósság és a tatarozási munkálatoknak, beláthatatlan időigig való kiküszöbölése céljából szín téglaburkolattal készültek.

Az egyes épületek körül az alaprajzi elrendezésnek megfelelően, 1 méter szélességben téglaszegély között elhelyezett folyamkavicsjárók létesítettek, amelyek célja egyrészt a külső csíny fokozása, másrészt azonban az a praktikus előnye van, hogy esőzések alkalmával sem a ház lábazatai nem piszkolódnak be a felfröccsenő sártól, sem pedig a lakók a lakásaikba való bejutásnál a sarat be nem hordják.

A telep létesítésénél nagy nehézségeket és nem látható kiadásokat okozott az a körülmény, hogy a nem egy szintvonalú és helyenként a telep mellett elvezető Árpád útnál 1 ½ méterrel is mélyebb fekvésű terep Győr város tanácsának határozata folytán az Árpád út szintvonaláig feltöltendő volt. Ezen feltöltési munkálatok mégis szerencsésen voltak keresztülvihetőek, amennyiben a feltöltési anyag az egyidejűleg létesült Duna-csatorna⁴⁴ medréből baggerozott⁴⁵ dunakavicssal kevert homokkal történt. Ezen feltöltési munkálatokhoz összesen 6.112.218 m³ feltöltési anyag volt szükséges, amely összesen 231.264'32 korona kiadást igényelt.

A telep úthálózata illetőleg a két főútvonal, nevezetesen a meghosszabbított Árpád út és az ágyúgyárhoz vezető útvonal makadámburkolattal, míg a többi útvonalak hengerelt salakfeltöltéssel láttattak el. Az összes gyalogjárók szegélykövek által határolt zúzott és hengerelt kavicsból (úgynevezett rizli) készültek.

Egyrészt köztisztasági és közegészségügyi szempontból, másrészt azon okból, hogy a szemétfuvarozás a telepnek fekvése folytán nagy nehézségbe ütköznék, ha azt minden egyes nap és minden egyes lakótól külön vitetnék el, gondoskodás történt az egyes útvonalakon kellő számban elhelyezett teljesen zárható vasbetonból készült szemétládák felállításáról is, amelyekbe a lakók a szemetet kihordják és a városi szemétfuvarozó csak e ládákból viszi el a szemetet.

Közegészségügyi szempontból az egész telep csatornázással láttatott el.

A telep közmegvilágítása gázszolgáltatással történik, amelyekhez a gázt Győr városa szolgáltatja.

A telep elkészülte és a lakóknak beköltözése után gondoskodás történt az egyes fentebb említett kerterületek befásításáról is. E célból minden egyes lakó kerterületén 3 db különböző gyümölcsfa ültetett, míg az egymással határos kertrészek elválasztó drótkerítései mentén ribizli és egresbokrok, az utcai kerítések mentén díszbokrok ültettek el.

Ami a létesített telep összköltségét illeti, az összesen 6.000.000 korona befektetést igényelt. Ezen összegben a telep vételárától kezdődőleg az összes teljesített munkálatok és jóléti intézmények költségei is benne foglaltatnak, míg, ha a telekvételarat és a tereprendezéssel járó külső munkálatokat kikapcsoljuk és csupán a szigorúan vett magasépítési költségvetésben körülírt munkálatok építési költségeit tekintjük, úgy a telep felépítése 4.250.000 koronába került.

A telep létesítésének összköltségét tekintve egy egyszobás lakásépítési költsége átlag 14.000 korona, kétszobás lakásé 17.615 korona, háromszobás lakásé 20.000 korona. Ezen szempontok figyelembevétele mellett a lakások évi bérösszege is a legolcsóbban, vagyis egy egyszobás lakás 350–400 koronában, egy kétszobás lakás 560–570 koronában, egy háromszobás lakás 744 koronában állapítottatott meg.

Az építési munkák túlnyomó részét Pollacsek és Epstein vállalkozó cég, míg a főtéren lévő két kétemeletes épületet a Holstein és Steiner testvérek vállalkozó cég végezték.

A vízvezetéki, belső csatornázási, valamint gázvezetéki munkálatokkal a Törs és Ormai vállalkozó cég kapott megbízást, míg a külső csatornázást a Pittel és Brausewetter cég készítette.

A villamosvilágítási berendezést az Union Magyar Villamossági Rt. végezte.

Valamennyi magyar vállalat, a felhasznált anyagok is kizárólagosan magyar eredetűek.”⁴⁶

Fiala Géza tagja volt annak csapatnak, amely részt vett a kispesti Wekerle-telep⁴⁷ tervezésében. Az állami megrendelés 1908-ban pályázattal indult, amit Kós Károly⁴⁸, mint meghívott építész nyert el, és a munkáslakótelep 1909 és 1913 között épült fel. A máig nagy híré telep Kós Károly jellegzetes, magyaros építészeti stílusát viseli magán. A Győri Ágyúgyári Lakótelep, mint kistestvére sokban hasonlít rá, nagy különbség, hogy a Wekerle-telepen egyszobás munkáslakás nem épült. Fiala Géza szakmai megközelítésére hatott a „kós károlyi” szellemi műhely, amelyet egy emberközeli, a profit érdekeit háttérbe soroló látásmód határozott meg, és méltán tette mindkét lakótelepet a mai napig példaértékű alkotássá. Összehasonlításként olvasható 1913-ból Dr. Ferenczi Imre,

a munkáslakásépítés elkötelezett szakemberének leírása a Wekerle-telepről, az idézetből jól kivehető a tervezők szellemi és alkotói rokonsága.

„A telektömbök felosztásánál ugyanis kiindulásul szolgált, hogy minden lakásra 70–90 -öl terjedelmű telekrész essék, melyből körülbelül 20 -ölet maga a lakás foglal el, a fennmaradó 50–70 -öl pedig a lakónak, udvar- és kerterület gyanánt szolgál.

Ezen alapelv betartása mellett alkalmazkodik a háztelkek alakítása és beosztása a különféle nagyságú háztípusokhoz, melyeket a következőképpen állapítottak meg:

<i>Földszintes lakóház</i>	<i>4</i>	<i>kétszobás lakással</i>
	<i>2</i>	<i>kétszobás lakással</i>
	<i>2</i>	<i>háromszobás lakással</i>
<i>Emeletes lakóház</i>	<i>6</i>	<i>kétszobás lakással</i>
	<i>8</i>	<i>kétszobás lakással</i>
	<i>12</i>	<i>kétszobás lakással</i>

A földszintes háztípusoknak a háztelkekbe való behelyezésénél az utca felől általában 4 méteres előkert maradt szabadon; az emeletes típusokat pedig, melyeket a szélesebb utak mentén terveztek, nagyrészt az utcavonalba helyezték ki.

A beépítési tervszerint az egész telepen 920 munkáslakóház épül, amelyek közül 650 földszintes, 270 pedig emeletes. Eme 920 házban összesen 4.140 lakás nyer elhelyezést és pedig 3.700 kétszobás és 440 háromszobás lakás; a kétszobás lakások közül 56-hoz bolt is lesz, amely bolthelyiségek mind az emeletes házak földszintjén nyernek elhelyezést.

A háztípusok tervezésével, a pályaterveikkel kitűnt építészeket bízták meg úgy hogy a telep lakóházai 48 különféle típus szerint épültek. A tervező építészek mindegyike egyéni sajátos eszméit vitte bele a homlokzatok kiképzésébe. Emellett az épületeket a telkeken különféleképp helyezték el, valamint a házak külsőjét is különféle színekben kezelték és evvel az egész telepnek változatos és hangulatos képet adtak. A lakások bejáratait elkülönítve, az épület különböző oldalain helyezték el.

Kétszobás lakásoknál egyik szoba 16 m², a másik 12 m², háromszobás lakásoknál két szoba 16 m², a harmadik pedig 12 m² alapterületű. A konyha mindegyik esetben 8 m², a kamra pedig 4,60–5,00 m², ez utóbbi méret aránylag azért ily nagy, mert a lakásokhoz pincék nem készülnek és a lakók a téli fűtőanyag készletet

is a kamrában halmozzák fel. Az összes helyiségek belső magassága 2,90 méter. Minden lakáshoz vagy zárt előtér, vagy pedig nyitott tornác tartozik; utóbbi esetben a nyitott tornácról nyíló konyha, a hideg kellő elzárása végett, külső és belső ajtóval van felszerelve. Úgy az emeletes, mint a földszintes házak összes lakásainak konyháiban vízvezetéki kagylók vannak. A konyha, kamra, klozet és előtér vagy tornác burkolata portland betonból készült; a szobák padlózata fenyőfa hajópadozat, mely a talajtól kátránypapír réteggel van elszigetelve.

Az épületeknek úgy alapfalazata, mint felmenő falai mészhomok téglából készültek; a felmenő falak a felszivárgó nedvesség ellen az alap-falakra helyezett elszigetelő aszfaltlemezekkel vannak megvédve. Az épületek tetőfedése részben hornyolt, részben közönséges kettős cserépfedés. A szobákban öntött vaskályhák, a konyhákban pedig homoktéglával falazott takaréktűzhelyek vannak.”⁴⁹

A Wekerle-telepi állami lakások évi bérét 1913-ban, a törvény indoklásában is kifejezésre jutó szándéknak megfelelően, a telekárba, építési költségekbe és a házak modern felszerelésébe fektetett összeg legföljebb 4%-ában állapították meg. A bérlők két szobából és konyhából álló lakásnak, valamint az ehhez tartozó mellékhelyiségeknek, kertnek és udvarnak évi bére fejében, a vízhasználati díjjal együtt 220–260 koronát, a háromszobás lakásért pedig 330 koronát fizettek. Ezt jóval előnyösebb bérleti díjakkal tekinthetjük, a pénzromlást számítva is, mint a Győri Ágyúgyár lakótelepén, amely szintén állami tulajdonban volt. Itt 1917-ben az egyszobás lakásért 350–400 koronában, egy kétszobás lakásért 560–570 koronában, egy háromszobás lakásért 744 koronában állapították meg a bérleti díjakat. A további összehasonlítás végett, a Munkás utcai egyszobás kertes családi házak éves bérleti díja 260 korona volt.⁵⁰ A budapesti Wekerle-telepen egyszobás lakás nem épült, míg Győrben a 405 lakásból 319 lakás volt egyszobás.

Alapvető összefüggés: minél nagyobb a szobaszám, annál komfortosabb a lakás. Ebből a szempontból arányaiban a legnagyobb szakadék az egy- és kétszobás lakások között húzódik, a kétszobás és annál nagyobb lakások között a különbségek fokozatosan csökkennek. Az egy- és kétszobás lakások között lévő „komforthatár” valószínűleg egy társadalmi, jövedelmi határt is jelentett.

A Győri Munkásházépítő Rt. által épített Munkás utcai telep és az Ágyúgyári lakótelep nem csupán az utcák kapcsolódásával egyesült, valószínűleg a lakók életmódjában, lakásuk felszereltségében sok hasonlóság található. Mindkét telepen döntő többségben voltak az egyszobás lakások, amelyek nélkülözték a fürdőszobát, emellett a konyha nappali tartózkodási helyiségként is funkcionált, mellette a napi mosdás, időnként a fürdés is itt történt, természetesen itt zajlott a főzés és étkezés is. A konyha felszereltsége általánosan: konyhaasztal, székek, lóca, edények tárolására alkalmas polcok, úgynevezett „stelázi”, ezt a későbbiekben felváltotta a konyhakredenc. A vízcsap mellett vizespadot, tűzhelyet, szenes és fászládát találhatunk, sok konyhában még egy fekhelyet is bezúfoltak, főleg azoknál a családoknál, akikkel idősebb családtag is együtt élt.

A szobában a bejárati ajtóval szemközti falsíkkal párhuzamosan helyezték el a szobaberendezés legfontosabb darabját, a „két ágyat”, melyet a szülők használtak sokszor megosztva a gyermekekkel. A szemközti fal mellett állt a „kétajtós szekrény” és a sublót. A szoba közepét foglalta el az asztal, esetleg a kinyitható étkezőasztal, négy székkal. Módosabb családnál itt található még a varrógép és gyerekek alvására szolgáló fekhelyek. Polgári jelleget adott ennek a környezetnek a későbbiekben megjelenő historizáló hálószoza garnitúrák, és városi karaktert kölcsönzött a szobának a gyári készítésű bútorok kizárólagossága. Formálhatta még a lakásbelső gazdagságát, felszerelését, főként a két-, háromszobás ágyúgyári lakásokban a jobban fizetett külföldi munkások otthonról hozott szemlélete, valószínű ez példaként hatott a magyar tehetősebb szakmunkásokra.⁵¹

3.4.1. Ágyúgyári tisztviselőtelep

„A gyártelepen külön mentőállomás, üzemorvos, gyógyszertár, posta, kantin, kultúrház, mosdó, öltöző, a vezetőknek lakóház csoport állt rendelkezésre, a tisztviselők, művezetők és munkások számára pedig a gyár közelében 62 egy-, két- és háromszintes bérházból álló lakótelepen 405, a kor színvonalát meghaladó komforttal rendelkező egy-, két- és háromszobás lakást építettek.”⁵²

A tisztviselőtelep élesen elkülönült az ágyúgyári lakóteleptől, hiszen a gyár első számú vezetőinek biztosítottak itt lakhatást, a különbség nem csupán helyileg látszódott, de a lakások és az életvitel minőségében is mutatkozott.

- I. Egyszoba-konyhás szolgálakások⁵³ adatai: előszoba 1,20 m², kamra 2,6 m², WC 3 m², konyha 15 m², szoba 20 m²⁵⁴
- II. Egyszoba-konyhás, fürdőszobás szolgálakások adatai: előszoba 1,20 m², kamra 2,6 m², WC 3 m², konyha 19 m², szoba 22 m²fürdő 10 m²⁵⁵
- III. Tisztviselőlakás adatai: előszoba 12,34 m², kamra 3,70 m², WC 3,10 m², fürdőszoba 10,9 m², cselédszoba 10,9 m², konyha 16, 81 m², ebédlő 23,54 m², nappali 23,54 m², hálószoza 20 m², gyermekszoba 20,9 m²⁵⁶
- IV. Tisztviselőlakás adatai: előszoba 20 m², kamra 6m², WC 4 m², fürdőszoba 8,50 m², cselédszoba 8,50 m², konyha 13 m², ebédlő 30 m², nappali 24 m², hálószoza 29 m², úriszoba 23 m², erkély 10 m²⁵⁷
- V. Tisztviselőlakás adatai: előszoba 10 m², kamra 4,6 m², WC 5 m², fürdőszoba 8,5 m², cselédszoba 8 m², konyha 11 m², tálaló 15 m², szoba 18,4 m², szoba 23 m², szoba 23 m², szoba 18,4 m²⁵⁸
- VI. Tisztviselőlakás adatai: előszoba 10 m², konyha 16,81 m², ebédlő 23,54 m², nappali 23,54 m², szoba 13,2 m², szoba 14,4 m²⁵⁹

A szobák száma meghatározta az adott család társadalmi csoporthoz tartozását, a lakásnagyság megmutatja a szakképzettségben és a munkahelyen betöltött pozíciót is. Németh László író is így osztályozta embereket, tapasztalata szerint van „kétszobás sorsú ember”, kistisztviselő, középvezető, vagy „egyszobás sorsú ember”, a munkás. Nem találunk arra példát, hogy munkásnak háromszobás lakást juttattak volna, altisztek is nagyon ritka esetben jutottak ilyen színvonalas lakáshoz. Ez a különbségtétel az ágyúgyári tisztviselő lakótelepen is tetten érhető. A tisztviselő lakótelep a gyárral egy időben és szorosan mellette épült, jóformán része volt a gyártelepnek. Erre azért volt szükség, hogy a termelésért felelős vezetők gyorsan, és jóformán állandóan elérhetőek legyenek, szükség esetén azonnal intézkedni tudjanak.

A felső vezetők lakásai és a szolgálakások, valamint a munkástelep lakásai közötti hatalmas minőségi különbségek a felsorolt lakások adataiból jól érzékelhetőek.

3.4.2. Ágyúgyári lakótelep óvodája

Az Ágyúgyár igazgatósága 1916. július 25-én ülés tartott, ahol az Ágyúgyári lakótelep várható lélekszámát 3.500 főre becsülték. Megállapították, ahhoz, hogy a telepen élő gyermekes nők egy része munkát tudjon vállalni, biztosítani kell az óvodai elhelyezést a gyerekeiknek.

A háborúnak ebben az időszakában a nagyipari munkahelyeken szükség volt a nők mind nagyobb részvételére, (a textil és élelmiszeripar miatt már 1913-ban a győri munkásság 44%-át amúgy is nők alkották) egyrészt, az égető munkaerőhiány miatt, másrészt a családoknak pótolni kellett a hadba vonult férfiak kieső jövedelmét

Eredetileg az óvoda nem szerepelt a lakótelep épületei között, utólag biztosítottak rá 58 000 korona költséget. A tervezéssel Fiala Gézát bízták meg, a kivitelezésre a már a lakótelepen dolgozó Pollacsek és Epstein vállalkozó céget kérték fel. Jellemző, a munkaerőhiány pótlásának sürgősségére, az Igazgatótanács még az év őszén kívánta megnyitni az óvodát. A korszerű foglalkoztató és étkezőtermek mellett az óvónő részére az óvodával egy épületben kétszobás, szociális lakást építettek. Az intézményhez udvar és kert is tartozott.

1916. október 7-én a Dunántúli Hírlap a címlapján üdvözölte az új óvodát:

„Gyárvárosban készen áll az új óvoda impozáns épülete, amely a hatalmasan és rohamosan fejlődő gyárváros kis gyermekeit, a jövő reményégeit van hivatva gondozni a kulturáltság első lépéseire megtanítani. Az óvoda elkészültéről tegnapelőtt kapott hivatalos értesítést Matavovszky Béla⁶⁰ királyi tanfelügyelő. Az új óvodát az ágyúgyári rt. építette föl, amelynek kiváló vezetősége tudatában van annak; hogy hatalmas ipartelepe lakosságának az anyagiakon kívül kulturális,

erkölcsi és lelki igényei is vannak, amelyek kielégítésre várnak. Az ágyúgyár ugyan a háború kitörése miatt nem helyezkedhetett teljes üzembe, most még csak részleges és egyrészt katonai munkaerővel dolgozik. ez azonban nem befolyásolhatja azon kulturális intézmények gyors megvalósítását, amelyekre a több ezer munkás-családból álló nagy telepnek szüksége van. Éppen ezért a több utcát kitevő hatalmas munkástelep felépülésének munkáját szorgos iparkodással sürgette s a telep november elsejére el is készül. A régi munkás-telep mellett épült új telep stílusos házaiba igen sok család már be is költözött s így természetes, hogy a normális kultúrigények kielégítése sem várathatott magára. Az ágyúgyár mindjárt épülése kezdetén fölvette tervei közé az új óvodát, amelynek tervrajzát további intézkedésre megküldte Matavovszky tanfelügyelőnek. Agilis tanfelügyelőnk örömmel látott a szakkörébe utalt intézmény megvalósításához, őt is elismerés illeti, amiért a gyárváros apró csemetéi számára ily hamar és pompás instrukcióval megnyílhat az új óvoda.”⁶¹

3.4.3. A lakótelep bővítésének terve

Az Ágyúgyárnak és Győr városának szándékában volt a munkáslakótelep folytatása, megtették az első lépéseket, szerződésben és városi közgyűlési határozatban tisztázták az egymásra háruló kötelezettségeket, telekvásárlás költségeit:

„134/1917. Tárgy érdeme

Előterjesztés a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság részére városréti területek eladása tárgyában hozott 284/916 számú határozat feltételeinek módosítása iránt.

Végzés

A közgyűlés a város tanácsának 3995/917 számú jelentését, mely szerint a városréti és a Budai dűlőbeli városi ingatlanoknak a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság részére eladása tárgyában hozott 284/kgy. 916 számú közgyűlési határozatot a m. királyi belügyminiszter úr 25575/ III. a. b. 1917 számú leiratával jóváhagyta - tudomásul veszi s a vételár hovatfordítását illetőleg a belügyminiszter úrnak a városszabályozási alap 11 §-ára való hivatkozással jelentést tesz.

Egyben a folyó évi március hó 28-án tartott értekezletről felvett jegyzőkönyvben foglaltak, nemkülönbén a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság által 6271 szám

alatt előterjesztett kérelem alapján a Közgyűlés a tanács 4426/917 számú javaslatához képest a fennhivatkozott 284/kgy 916 számú határozatnak a városréti területek eladására vonatkozó, - a.) d.) alatt foglalt feltételeit a következőkben módosítja, illetve állapítja újból meg:

a.) az átengedett terület csak munkáslakások építésére használható fel;

b.) minthogy a gyári üzem sürgős és nagyarányú bővítése következtében alkalmazandó nagyszámú munkásság elhelyezése a lakáshiány folytán egyébként nem eszközölhető, a közgyűlés a munkások elszállásolásának lehetővé tétele érdekében hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság az átengedett területeken egyelőre barakkokat építhessen, – tartozik azonban a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság a világháborút befejező békekötéstől számított 5 éven belül az átengedett területnek a külső határtól számított $\frac{1}{3}$ részét, – továbbá a 3 éven belül a következő $\frac{1}{3}$ részét és ismét további 3 éven belül a legbelső $\frac{1}{3}$ részét a terület méreteihez arányítva végleges jellegű és az építési szabályrendelet határozmányainak megfelelő munkáslakásokkal bíró házakkal beépíteni; ellenkező esetben joga lesz – de nem kötelessége – a város közönségének azon $\frac{1}{3}$ részeket, amelyeken a kikötött határidőig ily házak nem épültek, a vételár kamatmentes visszatérítése mellett visszaváltani.

c.) a területek négyszögölenként 10 koronával megállapított vételárának lerovására irányadó a város tanácsánál 1916. évi február hó 16-án felvett kétféle jegyzőkönyvben foglalt megállapodás.

d.) a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaságot a városszabályozási szabályrendelet 8. §-ában előírt hozzájárulási kötelezettség terheli és pedig akként, hogy az utcaterületek megváltási összegei a birtokba lépéskor 10 korona egységár alapul vételével esedékesek, míg a burkolási járulékok az utcák kiépítésekor; a járulékok visszatérítésének a b.) pontban kikötött visszaváltási jog netáni gyakorlásakor nincs helye;

e.) a város közönsége a telep megközelíthetése érdekében kötelezettséget vállal arra, hogy a Budai út és a telep közötti városi területen tervezett összekötő utakat közlekedésre alkalmas állapotban elkészítteti, azokat csatorna, gáz és vízvezetékekkel oly időben ellátja, hogy mint ez a barakktelep szempontjából szükséges

– a csatlakozások a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaságnak rendelkezésre álljanak, és azokat használatba vehesse. Utasítja ehhez képest a Közgyűlés a város tanácsát, hogy ezen munkálatok költségelőirányzatát további határozat végett sürgősen terjessze be.

f.) tekintettel a városi villamosteleg jelenlegi korlátolt teljesítő képességére – a Közgyűlés engedélyt ad a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaságnak arra, hogy a barakkok céljaira szükséges villamos áramot a saját gyárából szolgáltatssa s a szükséges vezetékeket a város területein kártérítési kötelezettség nélkül elhelyezhesse. Mégis kifejezetten fenntartja a Közgyűlés a város azon jogát, mely szerint Győrváros területén a motorikus és világítási célokra szolgáló villamos áramnak kiszolgáltatása és e célból közterületeken vezetékek létesítése kizárólag őt illeti meg s ebből kifolyólag s létesítendő telep a városi villamos hálózatba azonnal kárpótlási igény nélkül bekapcsolandó, mihelyt azt a város közönsége kívánja. Ez esetben az áramdíjakra csatlakozó vezetékekre stb-re nézve a vonatkozó szabályrendelet határozmányai lesznek irányadók;

g.) a város közönsége a b.) pontban kikötött visszavételi jog gyakorlása alkalmával mindazon – az ágyúgyár által létesített – vízvezeték, csatorna és gázvezeték berendezéseket, amelyek a Magyar Ágyúgyár Részvénytársasággal és a város tanácsával közösen megállapítandó beépítési terv szerint létesültek és a városi közberendezésekbe beilleszthetők, - becsárban átvenni köteles; egyéb létesítmények átadását a Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság felajánlani köteles, s a város az átvétel tárgyában a felajánlástól számított 30 nap alatt nyilatkozni tartozik. A becsárt a város és az ágyúgyárrészéről kijelölt egy-egy szakértőből és ezek által megválasztott elnökből alakuló bizottság állapítja meg. Felhatalmazza a Közgyűlés a város tanácsát, hogy a Magyar Ágyúgyár Részvénytársasággal ezen feltételeknek megfelelően a szerződést kösse meg.

A Magyar Ágyúgyár Részvénytársaság azon kérelmét illetőleg, hogy az ágyúgyári telep nyugati oldalának folytatásában a munkásteleg mentén a Budai útig tervezett s a gyárvárosrész szabályozási tervén 29 számmal jelölt út azon időpontig, amelyben ennek az útnak mentén létesítendő épületek építkezése megkezdődik és továbbá a városréti területeken létesítendő állandó munkáslakások építésének megkezdéséig kiépíttessék; elvileg kijelenti a Közgyűlés, hogy ezen kérelem tárgyában ugyan a fent jelzett határidők bizonytalanságára való tekintettel nem különben a költség ismerete

és kellő fedezet hiányában ez idő szerint nem intézkedhetik, mindazonáltal teljes mértékben tudatában van az út mielőbbi kiépítéséhez fűződő fontosságnak; a kiépítést a maga részéről is kívánatosnak tartja, s éppen ezért felhívja a város tanácsát, hogy az úthoz netán szükséges idegen területek megszerzése iránt tegyen javaslatot, a kiépítés terveit és költségelőirányzatát – figyelemmel a magántulajdonosok terhére a városszabályozási szabályrendelet 8. §-ában előírt hozzájárulási kötelezettségre – készítse el, s azt tárgyalás végett mielőbb terjessze be.

Ezen határozat a város főjegyzőjénél 15 napi közszemlére kiteendő, jogerőre emelkedés után pedig további eljárás végett a város tanácsának kiadandó. (1917. május 31.)”⁶²

Kétségtelen, hogy az Ágyúgyár és a város vezetése folytatni kívánta a munkáslakótelep építését, a földterületet biztosították hozzá, a városrendezési tervekbe határozatilag beépültek az ez irányba mutató kötelezettség vállalások. A fenti dokumentumban megjelenő elképzelésekből csak a városréti ideiglenes barakkok valósultak (Budai úti barakkok) meg, azok sem a teljes infrastruktúra bevezetésével. Itt helyezték el azokat a hadifoglyokat, akik az iparcsatorna építésén is dolgoztak.

3.5. A román megszállás közösségromboló következményei

1919. augusztus 18-án este fél 8-kor a megszálló román csapatok egy zászlóalja Györszentivánra érkezett, itt Németh Miklós alispán és Farkas Mátyás polgármester fogadta őket.

A románok 1919. október 4-i kivonulásukig mérhetetlen rablást és fosztogatást hajtottak végre a városban: „A román királyi csapatok megszállásuk ideje alatt kb. 1.600 waggont indítottak útnak. A waggonok tartalmát legnagyobb részt a györi ágyúgyárból elrabolt gépek és azok alkatrészeit képezték. Tudtommal 927 waggonba lettek ezek a gépek elszállítva. Legénységi felszerelést 8 waggonnal vittek el, míg ágyúkat 37 waggonnal szállítottak. Továbbá ment még 11 waggon automobil, 4 waggon ló, 4 waggon repülőgép, 16 waggon hangárberendezés, 5 waggon 42-es

ágyúalkatrész, 312 waggon vas- és acélöntvény, 18 waggon különféle szerszám, 18 waggon félig kész vasúti kocsi, 10 waggon személykocsi, az utóbbiak a győri waggongyárból, 23 db. mozdony, 14 waggon villamos felszerelés. Elraboltak, illetve elszállítottak még 10 waggonnal új postakocsikat is. A többi waggonok tartalma is elrablott dolgok, így például kincstári dohány, szarvasmarha, ágyúcsövek körülbelül 18 waggonnal, 7 waggon lőszer, azonkívül saját céljaikra felhasználtak 17 waggon szénát és szalmát.” A jelentésből kitűnik, hogy a román hadsereg elsősorban a hadi- és állami üzemeket fosztogatta. Ennek esett áldozatul az egyik legjelentősebb ipari létesítmény, Közép-Európa legmodernebb ágyúgyára, a Győri Ágyúgyár Rt., amelyet az állam a pilseni Skoda művek és a német Krupp-konzern közreműködésével 1913-ban létesített. Már az előzetes adatok is azt igazolták, hogy az ágyúgyár iszonyatosan nagy, sőt pótolhatatlan veszteségeket szenvedett. Miután megtörtént a románok által okozott károk pontosabb felmérése, kiderült, hogy a magyarországi ipari vállalatok közül a Győri Ágyúgyár szenvedte el a legnagyobb károkat. A románok elszállítottak 1.930 db szerszámgépet, 334 teljesen felszerelt villanymotort, 20 ezer izzólámpát, 25 km hosszú kábelt, 157 km hosszú szigetelt vezetékét, 86 vagon vas- és acélrudat. Eltűnt a több ezer munkásra berendezett hálófelszerelés, és elvittek 300 ezer puskát és hihetetlen mennyiségű ágyú- és puskaövedéke. Tulajdonképpen a gyár összes gépét, műszereit, szerszámait, kész gyártmányait és nyersanyag készletét is elvitték. Mondhatni az ágyúgyárból csak a puszta falak maradtak, ugyanis a románok még a villanykapcsolókat is kiszerelték. Az okozott kár pontos összege meghatározhatatlan.”⁶³

A román megszállás legsúlyosabb következménye, hogy 1919. október elején az ágyúgyár megszűnése fenyegetett, ez egyben, az akkor még az ott dolgozók teljes egzisztenciális ellehetetlenülését jelentette. A helyzet gyors intézkedést követelt, mindent meg kellett tenni a város és a gyár vezetőinek, hogy a gyár és a munkások jövőjére nézve pozitív fordulatot érjenek el. Négy nappal a román katonaság Győrből való kivonulása után a város munkásságának felkérésére Farkas Mátyás polgármester és Vargai Kálmán, az ágyúgyári lőtér gondnoka Budapestre utaztak Friedrich István miniszterelnökhöz. Tájékoztatták, hogy a győri magyar ipari munkásság, közülük elsősorban a leszerelt ágyúgyárnak és a győri vagongyárnak munkásai, 1919. szeptember 25-én megtartott népgyűlésen határozati javaslatban kimondták, hogy szakítanak a nemzetközi alappal és tisztán keresztény magyar nemzeti alapra helyezkednek.

Azt kérte a munkásság, hogy az ágyúgyárat rendeltetésének újból adják vissza, ha ez nem lehetséges, akkor azt javasolták a kormánynak, hogy a MÁV gazdasági gépgyárat szereltesse le és helyeztesse át a győri ágyúgyárba. Azokat a gépeket pedig, melyeket az ágyúgyár már előzőleg Németországban megrendelt és kifizetett, szereltesse fel és helyezze üzembe, hogy azáltal a munkásságnak munkaalkalmat és kerestet teremtsen. Az ágyúgyár lőteréből körülbelül 60 holdnyi területet kívántak kiszakítani, olyan részt, amely el volt látva lakóházakkal, központi vízvezetékkel, azzal a céllal, hogy a kormány alakítsa át kertgazdasággá. Egyben kérték a miniszterelnököt, hogy az erről elkészített memorandumukat adja át az antantmissziónak. Friedrich István miniszterelnök a memorandumában kijelentette, hogy magáévá teszi a győri munkásság ügyét és keresi az eszközöket, amelyeknek birtokában a munkásságnak a kérése teljesíthető lesz. Egyben felhívta a polgármestert, állíttassa össze azt a munkaprogramot, amelyet szükségmunka címen Győrött megvalósítani kívánnak, és ebből a célból számszerűsítse a költségeket. Ezeket sürgősen jelentse be, hogy a kormány a várossal együtt a szükséges költségek előteremtésével, s e közmunkák megindításával a munkanélküliséget enyhítse. Kijelentette, hogy az ágyúgyárat a kívánt módon lehetőleg üzembe helyezi. Körülbelül hatezer munkás érdekéről volt szó, akiknek ügyét a város polgársága és vezetősége teljes szívvel és lélekkel felkarolta.⁶⁴

Sajnos ezekből a tervekben csak a közmunka valósult meg, ami csak néhány száz ember nyomorának enyhítésére volt elég. Az ágyúgyár soha többé nem tudta kiheverni a megszállás következményeit, a békegazdaságra való áttérést. Míg 1917-ben 5.000 főt alkalmaztak, addig 1919 szeptemberében 1749-et, decemberben pedig már csak 228-at, 1920-ra a foglalkoztatottak száma 186-ra, 1921-ben pedig 50 főre csökkent.

1921-ben, a trianoni békeszerződés után a lakótelep tulajdonlásában is történt módosulás. A magyar állam az újonnan létrejött Csehszlovákiában működő Skoda Művek Rt.-vel megegyezett, így a kártérítés kifizetése után az Ágyúgyári munkástelep lakásai Győr város tulajdonába kerültek a korábbi szerződések (fentebb részletesen idéztük) értelmében.

4. Gyárváros szegénytelepei

4.1. Budai úti barakkok

A Budai úti barakktábor megvalósításával az ágyúgyár vezetésének az volt a célja, hogy egy olcsó, gyorsan felépíthető, és majd elbontható, az Iparcsatorna építésén dolgozó 250–300 hadifogoly elhelyezésére lakóhelyet biztosítson.

Az első világháború idején tervezett tábor rendelkezett mindazzal a felszereltséggel, amely a hadifoglyok számára méltányos elhelyezést biztosított, a kijelölt terület csupán néhány száz méterre feküdt a munkavégzés helyétől.

A tábort öt számozott egységre, blokkra osztották fel:

- I-II. számú blokk 5–5 darab szállás céljára épült deszka barakkot, egy-egy konyha és étkező barakkot, valamint két közös latrinát tartalmazott,
- IV-V. számú blokk 4–4 darab szállás céljára épült deszka barakkot, egy-egy konyha és étkező barakkot, valamint két közös latrinát tartalmazott,
- III. számú blokk, mely a központi részt foglalta el, tartalmazta a lakatanya és fogda, fürdő és mosdó, kórház és a raktár deszkaépületét.

A blokkokat a táboron belül utcák választották el, úgy, hogy az utcák végén két kijáratot, kaput nyitottak a Budai útra. A tábort ugyanaz a Pollacsek és Epstein cég építette fel, amely az ágyúgyári lakótelepet is.

A hadifoglyokat a katonaság őrizte, a katonai igazgatás szabályai alatt álltak. A munkaerőhiány pótlására a város munkaadói a szükséges létszámban „kikölcsönözhatték” őket. A legnagyobb foglalkoztató az Ágyúgyár volt, dolgoztak az említett iparcsatornai építkezésen, kisebb csoportok a város több

gyárában, a munkaidejük általában napi 12 óra volt. Vasárnap és ünnepnap kimenőt is kaphattak, a korabeli sajtóban sűrűn ismétlődtek a város polgárainak a panaszai, az utcákon hangoskodó, italozó hadifoglyokról.

*„Az I. világháború után mintegy 2.100 fő optáns, illetve az utódállamokból elűzött köztisztviselő menekült főleg a Felvidékről Győrbe, akik lakás hiányában vagonokban, később a katonai barakkokból kialakított szükséglakásokban húzták meg magukat. Még 1924-ben is 721 vagonlakó élt a városban. Az ide menekült 493 család közül 304 felvidéki, 101 erdélyi, 88 szerbiai otthonát volt kénytelen győrrre cserélni.”*⁶⁵ A lakóhelynek szolgáló vagonok egy része a Dunai-szárnyvasúton állt, a város ugyan igyekezett segítekkel ellátni az itt élőköt, de ez az alapvető gondot nem oldotta meg. Darányi Kálmán törvényhatósági kormánybiztos és Farkas Mátyás polgármester, 1920. május 2-án Budapeszten a kormánnyal tárgyalat és memorandumban kérte a Budai-barakkok város számára történő átengedését, hogy azon szükséglakásokat alakíthasson ki.⁶⁶ A pénzügyminiszter megígérte, az elképzelést amennyiben ez módjában áll, a kormány teljesíteni fogja.

Hegyeshalmy Lajos kereskedelmi miniszter 1921. július 26-án helyszíni szemlét tartott Győrben a „kis lakások” építésének céljaira megnevezett ágyúgyári barakkoknál. Jelen volt még Győr képviselőtében dr. Darányi Kálmán főispán, Farkas Mátyás polgármester, kiket az ágyúgyár vezérigazgatója, Lauer Richárd kalauzolt végig a telepen. A miniszter a szemle után kijelentette, hogy a barakkokat alkalmasnak találta a lakások felépítésének céljára, a barakkok átengedéséről rövidesen tárgyalást folytat majd a katonasággal. Az új lakásokat elsősorban a vagonlakók és hajléktalan menekültek számára kívánta a kormány felépíteni.⁶⁷

A barakkok Győrnek való átengedésére még 1921. évben sor került, „kislakások” építésére a hadifogolytábor barakkjainak átalakításával került sor. Gyakorlatilag minden épületet, a laktanyát, étkezőket, fürdőbarakkokat is szoba-konyhás, kamrás lakásokká alakítottak át. A kórházbarakk megmaradt, ott a továbbiakban a város rendszeres orvosi felügyeletet biztosított. Összesen 217 lakást alakítottak így ki.⁶⁸

A barakkok átalakítása közel egy tucat győri iparosnak adott munkát. Egy-egy lakás alapterülete egységes volt, a szoba 28 m², konyha a kamrával együtt 15 m². Vízvezeték és csatorna a korabeli csatornázási terv szerint épületenként egy helyre volt bevezetve, a közös WC-ék a barakkon kívül helyezkedtek el. A katonai barakkok eredeti méretétől függött, hogy egy épületben hány lakást tudtak kialakítani, és az alapterület is csekély mértékben ettől is változhatott. Villany nem volt bevezetve az épületekbe, a barakkok lakóinak körében 1929-ben felmerült az a kívánság, hogy a város vezettesse be a villanyvilágítást. A városi tanács elvben a kérdést magáévá is tette, azonban úgy rendelkezett, hogy állapítsák meg, hányan vannak a barakkok lakói közül, akik a villanyvilágítást igénybe akarják venni. A barakkok lakói közül 175-en a villanyégők felszerelése mellett és mintegy százan ellene voltak. Az így kapott adatok alapján a város tanácsa elhalasztotta a döntését, azzal, hogy újból foglalkozik majd a kérdéssel.⁶⁹

Farkas Mátyás polgármester 1922 márciusában egy városi jótékonyági esten beszámolt a város által készített felmérésről, amely megmutatja a győri szegénység mértékét: *„Vannak családok, ahol 10–12-en vannak, s lakásuk, csak egy szoba konyha, vagy csak egy szoba. Az a szegényebb néposztály, amiről itt szólok az éhségnek s mindennél hatalmasabb parancsára jóformán megvált minden ingóságától, attól is, ami a legszerényebb igények mellett is nélkülözhetetlen és százával sorolhatnék fel családokat, ahol 5–6, sőt tízen is vannak s nincs egyéb bútoruk, mint egy-két ág s a földre dobott, férgekkel benépesített pokróc.*

... Ott tartunk már, hogy az iskolaköteles gyerekek nagy tömegét az iskolalátogatásra kényszeríteni nem tudjuk, mert a ruhátlanság miatt az iskolából elmaradó gyermek szülőjét legfeljebb a szegénységükért büntethetnénk meg.

Nem egy szülőt a teljes apátiába rántott a végtelen nyomor, amellyel megküzdeni, amelyen segíteni nem lehet. Ezeknek a szülőknek a gyermekei minden nevelés nélkül fejlődnek, helytelen irányba. Ha a véletlen megőrzi is a nyomorral dacoló életüket, abból az erkölcsi posványból, amelyben élnek, társadalomra és önmagukra is kártékony paraziták lesznek.

Ismeretes, hogy ennek a nyomornak az örvénye magával ragadta a középosztályt is. Valamikor jobb napokat látott és igen előkelő családokat hozhatnék

fel példának, ahol a szó teljes értelmében úrrá lett az éhség.”⁷⁰ Az esten felszólalt még Valló István, Halbritter Kálmán és Darányi Kálmán főispán.

Győr városa 1924-ben újabb 8 darab szoba-konyhás, kamrás lakást épített fel egy barakképület felhúzásával. A szoba 20 m², a konyha 10 m², a kamra 3,7 m² nagyságú, közművek ugyanúgy hiányoztak, mint a korábban átalakított barakkokban.⁷¹

1938-ban Győr város újabb három szükséglakóházat épített a telepen, két tizenötlakásos és egy húszlakásos épületet. A lakáshiány olyan mértéket öltött a városban, hogy nélkülözve minden józan belátást, a lakások egyetlen 25 m² szobából álltak, nem épült hozzájuk se konyha, se szociális helyiség.⁷² Az amúgy is zsúfolt területen újabb 50 lakás építése csak még nyomorúságosabbá tette a telep viszonyait.

Itt kell megemlítenünk, Szalay Zoltán nevét, aki Gyárváros labdarúgásának „*egyszemélyi felelőse*”, a focizó srácok rajongott kedvence volt. Tevékenységét a Gyárvárosi Sportkörben kezdte, majd megszervezte: a „Budai 11”-et. A város legszegényebb perifériáján, már-már a társadalom kivetettjeinek számító gyermekek részére teremtett ezzel sportolási lehetőséget. Hogy nem volt „balkezes” szervező és szakember, azt ékesen bizonyítja, hogy talált „gyémántokat” is kutatásai közben. A „Budai 11”-ben felfedezte azt a Zsédely Sándort⁷³, akit saját fiatalabb testvére ruhájába öltöztetett, amikor először bekerült a Győr városi ifiválogatottba, hogy megjelenhessen jobb módú játékosársai között. Ez a Zsédely Sándor azután az 1940-es évek végén magára ölthette a válogatott meggypiros mezét is.⁷⁴

A II. világháború alatt az első és legsúlyosabb bombatámadás Győrt 1944. május 13-án érte. A vagongyár központi telephelye majdnem egészében megsemmisült, megsérült a barakktelep is. A bombázás miatt 1944. május 26-án kiköltöztették az ott élőket a barakklakásokból. A telep három és fél ezer lakóját a bombázás szétszórta, nagy részüket falun, vagy városi szükséglakásokba költöztették, viszont sok családot elhelyeztek városi lakásokban is. Általában sokgyerekes családokról volt szó, kiket a barakkok kényszerű, gyors kiürítése miatt ott helyeztek el, ahol lehetett. A barakkok népe kevés bútor-

ral volt felszerelve, gyermekeik is általában elhanyagoltak. A házigazdák sorra panaszkodtak, hogy sok barakki család egyáltalán nem törődik a tisztasággal, tönkreteszik a lakásokat, feldúlják a szomszédok és a környék nyugalalmát. A Budai úti barakk lakóit a telep létezésének kezdete óta lenézték a szegénységük, nyomorúságos állapotuk, ruházódásuk miatt. Az elkülönült, zárt barakktelepen őket sokan megszólták, dologtalan, sokgyermekes, munkát kerülő népségeként tartották számon, akik a város szociális juttatásain élőködnek. A Budai úti barakkok lakóinak a telep fennállásának évtizedei alatt a nyomor mellett a sorsuk miatti megbélyegzéssel is szembe kellett nézni.

1944. június 7. és 10. között a szigeti gettóból a városon át hajtották át a győri zsidóságot a Budai úti kiürített barakkokba, mint kijelölt gyűjtőtáborba. Ugyanide szállították a vidék, – pontosabban Győr, Moson és Pozsony k.e.e. vármegye négy járásának – a mosonmagyaróvári gettóban összezsúfolt zsidóságát. A nyomortelepen több mint hatezer ember zsúfolódott össze a deportálás előtti napokban. Győr város és a megye zsidóságát a szeszgyári és a vagongyári ipari vágányon kényszerítették vagonokba romos, amúgy is nyomorult körülmények között, és 1944. június 11. és 14. között hurcolták el őket az auschwitzi táborba. A tragédiára emlékeztet a Mártírok útja elnevezés, nagyságára pedig az alábbi számvetés.

Az újjáéledő Győri Hitközség vezetősége 1946-ban a következő adatokat közölte:

„Munkaszolgálatból 480, deportálásból 300 fő érkezett haza, így 780 tagja maradt a korábbi 5.700 tagot számláló hitközségnek”. Persze ez sem fogadható el kritika nélkül. Először is köztudomású, hogy 1945 után számos vidéki zsidó telepedett le a városban, különböző okok miatt. A létszámban így nem lehetünk biztosak. Másodszor, az 5.700 nem felel meg a valóságnak. Az 1941-es statisztika szerint 4.688 zsidó lakott Győrben. A keresztény vallások valamelyikére áttértek száma elenyészően csekély volt, az áttért győri zsidók száma mindössze 160–170. Az áttérések nagy része még 1918 előtti. Tehát maximum 80–100 keresztény vallású zsidó kerülhetett a gettóba, így kb. 4.700 főt érintettek a faji törvények Győrben. Az 5.700-as számot csak úgy fogadhatjuk el, mint hozzávetőlegeset, hogy az nem csak a városnak, hanem hatalmas kiterjedésű vidékének zsidóságát

is magába foglalja, akiket a győri gettóban összpontosítottak. Ahogy a 780 túlélő sem kizárólagosan győri lakos volt. A fenti adatok szerint, tehát Győr és környékének zsidóságából 1/7 rész menekült meg, míg 6/7 a fasizmus áldozata lett.”⁷⁵

A Budai úti barakkok régóta húzódo ügyében 1945. május 2-án végleges döntést hoztak. Ez egyre sürgetőbbé vált, mivel a légitámadások miatt vidékre költözött lakosság vissza akart térni, és különösen a munkások részéről egyre többen ostromolták a lakáshivatalt, hogy bocsássa rendelkezésükre a telep még használható épületeit. Igen súlyos volt a lakásínség, de a nemzeti bizottság⁷⁶ a szakvélemények alapján mégis úgy határozott, hogy az erősen megrongálódott barakkokat, Győr szegényfoltját, a hírhedt nyomortanyát lebontatja, és eltünteti a föld színéről.

4.2. Fluvia hajógyári szegénytelep

A Wiener Bankverein, a Magyar Bank- és Kereskedelmi Rt., a trieszti Fratelli-Cosulich cég, a győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt., a bécsi Osterr. Eisenbahnverkehrs A.-G. és a Magyar Vasúti Forgalmi Rt. elhatározták, hogy új folyami hajóépítő és javító vállalatot alapítanak Fluvia Magyar Hajóépítő és Javító Rt. néven Győrött, a Duna Mosoni-ágának és az úgynevezett ipari csatornának a betorkolásánál. Tervbe vették vas és vasbeton⁷⁷ vontatóhajók építését is. A hajógyár teljesítőképességét az alapítók fokozatosan évi 30.000–36.000 tonnára szándékozták emelni.⁷⁸

1917. szeptember közepén még be sem fejeződtek a nagy győri ágyúgyár építkezési munkálatai, mely mintegy 6.000–8.000 munkáskezet foglalkoztatott, máris hatalmas méretű hajógyár építéséhez láthattak hozzá Győrött. A város közgyűlése elhatározta, hogy a 10 millió korona befektetéssel létesülő Fluvia hajógyár részére többnyire víz alatt fekvő hatalmas városi területet négy-szögölenként 50 fillérért enged át. A város ezenkívül hozzásegíti a nagyarányú gyáralapítást megfelelő villamos áramhoz, vízvezetékhez, és részesíti mindazon adókedvezményekben, melyeket a város csak megadhat. Gyárfejlesztési és mun-

kásházépítési célokra a Duna-part mentén 5 éves opciót ad négyzetötenként 10 koronás áron. A magántulajdonosoktól megszerzendő telkekre a Fluvia hajógyár megszerezte a szükséges opciót. A vállalkozók kötelezettséget vállaltak, hogy a gyárat két év alatt fölépítik. A közgyűlés a gyár fölépítésére vonatkozó összes tanácsi javaslatokat csaknem egyhangúan elfogadta.⁷⁹

A város és a létesítendő hajógyári konzorcium, amelyet Mayer Lajos győri ügyvéd képviselt, megállapodtak továbbá a kövezetvám mentességéről, és arról, hogy az ágyúgyári iparvágányt a gyártelep határáig megépítik. A hajógyár pedig kötelezte magát, hogy a munkásainak arányában munkáslakásokat épít.

A gyár építése nem haladt egyről a kettőre, valószínűleg a háborús állapotok, a cég kiforratlan pénzügyi alapjai és gazdasági célok bizonytalansága akadályozta az építkezést. Következő években újra és újra a sajtó a meginduló építkezésekről írt, valamint, hogy a vállalkozás állami támogatásért folyamodik. Először 1918-ban utasította el az ipartanács a hajógyárak létesítésére vonatkozó kérvényeket: az Atlantica és a győri Fluvia javaslatát. Az indoklás az volt, hogy a fennálló hajógyárak sem kaptak államsegélyt.⁸⁰

1918. augusztus 7-én Győr város műszaki hivatalához építési engedélykérré fordult a hajógyár. Egy egyemeletes irodaházat rajztermekkel, egy épületben elhelyezkedő 16 darab egyszobás lakást, ebből három munkásházat, továbbá a telepen belül is külön elkerített és emeletes priccsekkkel berendezett fogolybarakkot, a mellette álló konyhaházzal együtt kívánt építeni. Az engedélyezési eljárás során kiderült, hogy a cég, már korábban építkezni kezdett, minthogy az engedélyt kérték volna. A megépült részek nem a beadott tervek szerint készültek, a munkáslakásoknál nem volt megfelelő az alapozás, a fogolybarakokban nem épült kémény, és a klozetek sem épültek meg ott, ahol kellett volna.⁸¹

1919 tavaszán újra hírek jelentek meg, egy esetleges kölcsönről: „Tízmillió befektetéssel indult meg a Fluvia-hajógyár győri építkezése, amelyhez a részvénytársaság: hárommillió állami hozzájárulást kért. Wajdits Béla kormánybiztos a munkanélküliség gyors megszüntetéséhez fűződő fontos érdekből és a győri gyáripar fejlesztéséért a kereskedelmi miniszternél a kérelem teljesítését javasolta.”⁸²

A Fluvia-hajógyár építkezéseihez felhúzott átmeneti raktárakban kialakult egy kisebb, de még a Budai úti barakkoknál is embertelenebb nyomortelep. A szociáldemokrata Népszava 1927. november 1-én a következőképpen tudósít az országos viszonyokhoz képest is kiemelkedően rossz állapotokról:

„Győr nyomorváros. Győr Csonkamagyarország egyik legnagyobb városa. Nagy kereskedelmi forgalma, régi, fejlett ipara és nagy gyártelepei vannak. Ha, azonban a sétáját tovább folytatja és megnézi a barakk-telepet és a hírhedtté vált Fluviát, akkor arra a megállapításra jut, hogy Győr nyomorváros. A Budai-úti barakk telepektől jó órányi gyalogút a Fluvia-telep. ... A vámon kívül fekszik, ide semmiféle közlekedési eszköz nem jár, ide csak gyalog lehet menni. Négy hosszú épület, messziről úgy néznek ki, mint valami elhanyagolt major istálló. Ezeket az épületeket is a háború alatt építették. A Fluvia-hajógyár Győrben akart gyártelepet fölállítani és ehhez készítették az épületeket szerszámraktárnak. Mindegyik épület egy-egy hatalmas raktárhelyiség volt, egy sor téglából építve, kátrány-födéllel. A háború után Rabitz-falakkal elválasztották és lakásokat csináltak belőle. A telepnek sem villanyvilágítása, sem vízvezetéke, de még csak levélkézbesítése sincsen. Egy-egy szoba 3 méter széles és 5 méter hosszú. Konyhája és semmiféle mellékhelyisége nincs. Huszonnyolc egy és kétszobás lakás van a barakktelepen. Az ajtók puha deszkából vannak összeszögelve, ujjnyi széles repedésekkel. A tetőkön mindenütt becsurog a víz. Ha esik az eső, a Fluvia-telep lakói edényeket raknak ki a lakásba, hogy a tetőről befolyó víz azokba folyjon. A falaikon mindenütt vastagon lerakódik a penész. Az egyik lakásban, ahova bementünk, két beteg fekszik: tüdőbetegek. A kétszobás lakásnak nyilvántartott egészségtelen odúban két család lakik: a főbérlő nyolcadmagával és négy albérlő. Az egyik szoba, konyha és lakatosműhely. Az egyik sarokban a tüzhely és lakatosszerszámok, a másikban három szalmazsák, élére fölállítva. A negyedik szalmazsákon az egyik beteg fekszik. A levegő elviselhetetlen. Ezért a nyomorúságos lakásért fizetnek havonta 36.51 pengő lakbért. A lakásokhoz semmiféle mellékhelyiség nincs. A lakók az udvaron deszkaládákból tákolnak össze maguknak egy-egy kamrácskát, ezekben azonban csak olyasmit lehet tartani, amit nem érdemes ellopni. Az egyes lakások között a válaszfal olyan vékony, hogy a legkisebb zaj is áthallatszik a szomszédba. Az egész telepnek egy kútja van. Ezt a kutat már évek óta nem tisztították és a vize oly piszkos, hogy szinte ihatatlan. A szemétdomb kétméternyi távolságra van a lakásoktól és alig valamivel mesz-

szebb a kúttól. Az egész telepen szemét, piszok és kibírhatatlan büz uralkodik. A megbetegedések mindennaposok, de orvoshoz jutni csaknem lehetetlenség, mert sem a betegsegélyző orvosok, sem más orvos nem akar kimenni a Fluviára, csak nagyon súlyos esetben.

A fluviatelepi hihetetlen lakásviszonyokra vonatkozóan megkérdeztük Höffer főjegyzőt, aki a következőket mondta: – A fluviatelepi lakásviszonyok valóban rosszak és egészségtelenek, de hát nincs elegendő lakás. A város terbe vette kislakások építését, és ha ezek elkészülnek, akkor el lehet helyezni a Fluvia lakóit is. – És mikorra készülnek el ezek a terbe-vett kislakások? – A tervek már készülnek és ha jól megy, a jövő nyáron talán már hozzá is lehet kezdeni az építkezéshez. Tehát, ha jól megy, akkor talán majd építenek. Addig azonban, amíg nem megy jól és az a bizonyos majd el nem érkezik, az ország egyik legnagyobb városában megtűrnek egy egészségtelen bacillustelepét és a városnak még csak arra, sincs gondja, hogy ezt a telepét tisztán tartsák és legalább iható, jó vízzel ellássák.”⁸³

A Győri Hírlap, 1934 októberében írt cikket a gyár közel két évtizedes hányattatásának végjátékáról: ítélet született a Fluvia hajógyár és a város perében.

„Ismeretes, hogy még a háborús évek előtt hajógyár létesítését határozta el Győrött a Vagonygyár, karöltve az olasz érdekeltséggel: Fratelli–Cosulich céggel. Ebből a célból a város három hold és 446 négyszögöles területet engedett át a Duna partján és az Ipar csatorna torkolatánál; gyáralapítás részére. A győri Fluvia-hajógyár produktuma azonban nem hozott többet egy cement uszálynál, amely még a kikötőben léket kapott, az üzem tulajdonképpen sohasem indult meg. A város természetesen ilyen módon visszakövetelte az átengedett területet. A Fratelli–COsulich érdekeltség azonban, (időközben a Vagonygyár kilépett a vállalkozásból) megtagadta a visszaszolgáltatást és az ügyből törvényszéki akta lett. A város 1928-ban perelte a Fluviát. A per megjárta az összes fórumokat és mindenütt a városnak adtak igazat: a hajógyárnak vissza kell adni az inkriminált területet. A Fluvia ezután még egy lépéssel próbálkozott, viszontköveteléssel lépett föl bizonyos 1.106 négyszögöles területre vonatkozóan. Az újabb per most aztán végleges döntéshez jutott: a Kúria, helybenhagyta a városnak előző fórumokon elért eredményét, a Fluviának pedig odaítélte azt a területet, amit viszontkövetelésében kért megítélni.”⁸⁴

5. Gyárvárosi Állami Elemi Iskola és Óvoda

A Munkás utcai lakókban az első házakba történő beköltözés után felmerült a gyerekek iskolába járásának kérdése, szorgalmazta ezt a Győri Munkásház-építő Rt. vezetése is. Szervezésük alapján 1907-ben 98 szülő aláírásával kérvényezték iskola építését Győr városától. Ez a városrész minden iskola nélkül volt, távol esett az egyébként is túlszűfolt belvárosi iskoláktól. 1907-ben Apponyi Albert gr. vallás- és közoktatásügyi miniszter javasolta, hogy Gyárvárosban állami elemi iskolát és óvodát létesítsenek.

Hosszas tárgyalások után a város az állammal úgy állapodott meg, hogy az iskolát megfelelő épületben saját költségén elhelyezi, ezen felül a kiadásokhoz évente 1.400 koronával járul.

A terv szerint az iskola a vagongyártól délre, az országút és a vasút között épül fel, és 1908. szeptember 1-én nyílik meg. Az iskolával egy épületben óvodát is létesít az állam, amelyhez a város két játszó-, egy pihenőteremből, dajkaszobából és óvónői lakásból álló épületet emel, és évi 600 korona hozzájárulást nyújt a fenntartásához.⁸⁵

Győrött az oktatást ellehetetlenítő állapotokról a katolikus napilap a Dunántúli Hírlap a következőket írta: *„Az osztályok nagyon népesek, a legtöbb tanteremben. Öt tanteremben pedig hetvennél is több tanuló van elhelyezve. A zsúfoltság szempontjából igen rossz karban vannak a szerzetesnők vezetése alatt álló iskolák, melyekben az egyes osztályok növendékeinek száma a nyolcvanot is meghaladja, sőt az egyik 1. osztályba 92 tanuló járt. E tarthatatlan állapoton reméljük segíteni fog az új állami iskola, mely mindkét leányiskola növendékeinek számát tetemesen redukálni fogja.”*⁸⁶

Közben a Néptanítók Lapjában 1908. június 18-án álláshirdetés jelent meg: „Az 1908/9. tanév elején megnyitandó új állami elemi népiskolákhoz ezúttal a következő tanítói és tanítónői állásokra hirdettetik pályázat: Betöltendő: 1. Győr vármegyében: a győri-gyárvárosi áll. el. iskolánál egy igazgató-tanítói, egy tanítói és két (2) tanítónői állás.”⁸⁷

A tervezett nagyszabású iskolaépület az 1908-as tanévre még nem készült el, így ez évben ideiglenes elhelyezést kapott az iskola. A város két épületet bérelt az iskola számára. A tanárokat a miniszter már kinevezte; a tanítók, a tanítónők kiváló szakembereknek számítottak, szakmai hozzáértésük az iskola jó hírnevét előre is biztosította.

Ember János tanfelügyelő, továbbá a vállalatok, különösen Wottitz Gusztáv⁸⁸ vagongyári igazgató minden áldozatra készen mutatkoztak, hogy a város oktatásügyét elősegítsék.

„A tanítás a jövő hét közepén fog megkezdődni. Az iskola igazgatójának erre vonatkozó felhívását itt közöljük. A gyárvárosi állami hat osztályú elemi népiskolában a beiratások szeptember hó 4., 5., 7. és 9. napjain történnek délelőtt 9–12, délután 3–4 óráig. A beírás az előző évi bizonyítványok alapján történik az iskolaépületben; tandíj 4 korona, felvételi díj 50 fillér, országos tanítói nyugdíjjáruulék címén 30 fillér. Az iskola a Munkás-utca elején, az újonnan épült házban nyílik meg. Halász János áll. isk. igazgató.”⁸⁹

Az első, 1908-as tanévben a gyárvárosi állami elemi iskolába 105 tanulót irattak be.⁹⁰ A tankötelezettség végrehajtása a városi tisztviselőkre is nagy munkát rótt, összegyűjtötték az iskolákból a beiratkozottak névsorát, majd házról-házra járva állapították meg a be nem iratkozott gyerekek lajstromát.

Az 1909-es évben életbe lépett az állami elemi iskolákban a tandíjmentesség. A győrszigeti, révfalui és a gyárvárosi állami elemi iskolákban ingyenes lett mindenki részére az oktatás, még az addig fizetett 30 fillér járulékot sem szedték a növendékektől. Az állami iskolákban csak az 50 fillér illeték fizetése volt kötelező, azonban szegénységi bizonyítvánnyal még ez alól is mentesítést nyerhettek.

Az iskolai könyvtárak létesítése érdekében azonban elengedhetetlenül szükségesnek tartották, hogy az 50 fillér beiratkozási díjat minden iskola szedje.⁹¹

Az ideiglenes helyen működő iskola 1910. augusztus 20-án, két év késéssel költözhetett be az új Vágóhíd utcai iskola és óvoda épületbe. Az egyemeletes épületben óvoda és iskola is helyet kapott, a földszinten szolgálati lakásokat, óvodai kiszolgáló helyiségeket alakítottak ki, az emeleten két-tanterem volt a fiúknak és lányoknak, valamint a szertár és a tanítók szobája.

Az ágyúgyári lakótelep építésének kezdetén 1913-ban tudni lehetett, hogy az iskola a növekvő népesség miatt nem lesz képes maradéktalanul megfelelni a követelményeknek. Az iskola zsúfoltsága egyre nagyobb volt, sokféle elgondolás, terv készült a megoldásra. A zsúfoltság gondjával másfél évtizedig naponta szembe kellett nézni a gyerekeknek, szülőknek, a város vezetőinek is. Felmerült, hogyha nincs az építkezésre állami, városi költségvetés akkor a munkáltató gyárak építsék fel az iskolát. *„Hasonló munka folyik egy második gyárvárosi elemi iskola létesítése ügyében is. Az eddigi iskola a régi telepek gyermekei mellett nem képes az újabb nagyszámú iskolaköteleseket befogadni, ezért tárgyalások folynak a tanfelügyelő és az ágyúgyár között a második iskola fölállítására tárgyában. Mint értesülünk, az ügy már a pénzügyminiszter előtt van, amely az államot, mint részvényt képviseli; Meglehet, hogy az iskola létesítésébe a többi nagy gyárat is belevonják, vagy pedig teljesen állami iskolát fognak létesíteni, mert a gyárváros gyermekei oly nagy számmal vannak, illetve lesznek a közel jövőben, hogy okvetlenül iskolára lesz szükség. A háború aligha tart már egy évnél tovább. Ez idő alatt ez az ügy is elintézendő. Nincs akadálya annak; hogy a kulturális és ethikai igények kielégítésére szolgáló intézmények most megvalósíttassanak. Egy év múlva, a háború után, amikor a gyárak teljes üzembe helyezésével a Gyárváros lakossága tízezer felé halad, ezen intézményeknek már készen kell lenniük.”* A felvetést a Dunántúli Hírlap újságírója rögzítette 1916 októberében az ágyúgyári óvoda elkészültekor.⁹²

A Budai úti barakkok lakássá alakításával, az ott lévő gyerekeknek is a Vágóhíd utcai iskola adott helyet, a zsúfoltságra jellemző, hogy az 1920-as években két műszakos oktatást kellett bevezetni, de az osztálylétszámok így is magasak voltak.⁹³

1927 márciusában a Dunántúli Hírlap az alábbi cikkben támogatta a kultuszminiszter elképzelését: „...a leirat a miniszter olyan értelmű álláspontjának ad kifejezést, hogy tekintettel a Város anyagi helyzetére, nincs kifogása az ellen, hogy a gyárvárosi iskolát a szükséghez mérten kibővítsék, bár pedagógiai szempontból figyelembe veszi azt a tervet is: hogy az Ipartelepen új iskola épüljön. Ezt a leiratot megelőzőleg Győrött járt a kultuszminiszter kiküldöttje, bejárta a Gyárvárost és azokat, a területeket, amelyekből a gyárvárosi iskola tanulóifjúsága kikerül s a helyszíni tanulmányából merített állásfoglalása került most kifejezésre a miniszter leiratában. A miniszteri leiratban foglalt alternatíva kétségen felül a különleges helyi viszonyok mérlegelésén alapul. A helyzet az, hogy a már meglévő gyárvárosi iskola-épületének kibővítése semmiféle akadályokba nem ütközik, és minden nehézséget nélkülöz, megvalósítható. A miniszteri kiküldöttnek is módjában volt megállapítani, hogy itt egy olyan nagy terület áll rendelkezésre, hogy egy 150–200 négyyszögöl elvétele, illetve beépítése akár az udvarból, akár a kertből jöhet számításba. Ezt az esetleg elvett vagy elveendő területet, ha éppen pótolni kellene, ki lehetne hasítani a közvetlen szomszédságában lévő és a város tulajdonában lévő városi fatelepből, amelynek nagysága viszont ezt a kihatást meg sem érezné. Itt tehát (díjtalanul) rendelkezésre áll a szükséges telek, viszont az iskola épületét még bontani sem kellene, az alapincézés is felesleges volna, nem kellene gondoskodni szolgálakásról, irodáról, tanítói szobáról és megfelelő, természetben való lakásról, mert mindezek már most is megvannak! A gyárvárosi népoktatás fejlesztésének a jelenlegi iskola kibővítése útján való megoldása ilyen körülmények között nagy megtakarítást jelent a városnak. Az Ipartelepiek egész területén hozzáértők állítása szerint a Városnak iskolai célokra alkalmas területe nincs, tehát ezt a területet pénzen kellene a Városnak megvásárolnia, ami ismét egy új kiadást jelent. A gyárvárosi iskoláztatás kérdésének a jelenlegi iskola fejlesztése útján való megoldása mellett szól az a körülmény is, hogy az iskola központi fekvésű. Az Ipartelepek és Jancsifalu legtávolabbi részei körülbelül 900 méterre esnek az iskoláktól. Ha az iskola fejlesztése a jelenlegi épület kibővítésével történnék, akkor lehetővé válnék a tanulóknak nemek szerint való elkülönítése, ami részben ugyan most is megvan a nevelés kétségtelen előnyére. Egyébként, ha a kérdés végleges eldöntése, napirendre kerül, az iskola elsőfokú hatóságának véleményét is bizonyára meghallgatja. Vitán felül igaz, hogy minden új iskola építése és az iskolahálózat minél teljesebb kiépítése csak előnyére válik a népoktatás fejlesztésének.

De ha ez idő szerint a gazdasági szempontok más megoldást ajánlanak, nem volna célszerű mellőzni ezt a könnyebben megvalósítható módot, annál is inkább, miért a jövőben új iskolák létesítésére még mindig megmarad a lehetőség.”⁹⁴

Hosszú pénzügyi vita és a nádorvárosi iskola ügyében hozott törvényhatósági döntés elleni fellebbezés kálváriája után, Győr a tervezetnél rosszabb anyagi támogatással indult neki a két iskola megépítésének. *„A város az államsegély emelését kéri a kultuszminisztertől. Az iskolák építési tervei jóváhagyást nyertek. ...a miniszter a gyárvárosi iskola bővítésének és az új nádorvárosi iskola építésének terhét a város Közönségére hárította. Az iskolaépítések költségeihez kilátásba helyezett mintegy 40–45 ezer pengő államsegélyt és 135–50 ezer pengő államkölcönt, amelyet 8 év alatt 6 százalékos kamataival együtt kell visszafizetni. A város törvényhatósága Nádorvárosban a Veszprémi út és a Magyar utca sarkán 8 tantermet, tornatermet és igazgatói lakást magában foglaló iskolaépületet, továbbá egy óvoda építését és a gyárvárosi iskola épületének 8 tanteremmel való bővítését elhatározta. Az iskolák építési tervei már – miniszteri jóváhagyást is nyertek. Az iskolaépítések és berendezések a részletes költségvetés szerint 578.000 pengőre rúgnának. A tanács éppen azért javaslatot tesz a közgyűlésnek, hogy a törvényhatóság, már most kérje a közoktatásügyi minisztertől a kilátásba helyezett államsegély felemelését és azt, hogy a berendezés költségeit a miniszter vállalja magára és hogy a nyújtandó kölcönt ne 8, hanem 20 év alatt törleszthesse a város.”⁹⁵*

A tervek engedélyezését 1928. augusztus 24-én hagyta jóvá a város műszaki hivatala.⁹⁶

Pályázat útján a gyárvárosi állami elemi iskola bővítési munkálatainak elvégzését Wellanschitz Alajos és Schmikli János győri vállalkozók kapták meg.

A felszerelések szállítására a „Magyar Kereskedők Lapja” 1929. március 2-i számában jelent meg a felhívás: *„Győr szab. kir. város tanácsa nyilvános zárt írásbeli versenytárgyalást hirdet az új gyárvárosi és nádorvárosi elemi iskolák és óvoda részére szükséges bútorok és egyéb berendezési tárgyak szállítására. Az ajánlatokat március 18-án délelőtt 12 óráig kell Győr szab. kir. város polgármesterénél benyújtani.”⁹⁷*

A kilenc tanteremmel, tornateremmel kibővített, korszerű iskolát először csak a 1929/30-as tanévben vehették igénybe a diákok. A Győri Közlöny 1930-as száma szerint, ekkor: 307 fiú, 305 lány, összesen 612 gyermek járt az iskolába, felekezeti megoszlásuk 568 katolikus, 22 ágh. evangélikus, 21 református és 1 zsidó.

A tanulók, a Munkás utcai telepről, Jancsifaluból, az Ágyúgyári lakótelepről, a Toldi utcából és a Budai úti barakkokból kerültek ki. Az utóbbi gyerekekkel sok probléma volt, elhanyagoltságuk, a tisztálkodás hiánya, magatartásbeli okok többször okoztak konfliktust köztük és a nem telepiek között.

1939. március 11-én hatályba lépett a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk, amelyben 12 éves kortól kötelezővé tették a honvédelmi nevelést és a levente hadkötelezettséget. Ez a törvény tette lehetővé, hogy a leventék katonai szolgálatra is behívhatók legyenek. Az iskolai tanítás szüneteltetésével 1944. március 31-e után az összes a fenti korcsoportba tartozó ifjú levente lett. A foglalkozásokat sűríteni, napi foglalkozások szintjére kellett emelni. A győri leventék a magyar királyi 5. honvéd gyalogdandár kötelékében lévő levente parancsnoksághoz lettek beosztva. A Gyárvárosi Levente Egyesület otthona az állatvásártéri rendőrség épületében kapott elhelyezést.

A II. világháborúban a katonaság lefoglalta az iskolát, majd hadikórház céljára rendezték be, a bombázások idején az épület károsodott is. A helyreállítást a környező gyárak pénzzel és munkával segítették, 1946-ban indult újra az oktatás. Az iskola 1959 szeptemberében napközis termekkel és technikai szaktanteremmel bővült.⁹⁸ *„1960-ra a legnépesebb győri iskolának számított, 1.196 diák látogatta és 49 pedagógust foglalkoztatott. 1967-ben az udvar „közepén” a Győri Textilipari Vállalat segítségével egyhelyiséges diákklub épült. A 1970-es évektől jelentős átalakítások történtek az épületen belül is. Áttértek a szén-és olajtüzelésről a gázkonvektoros fűtésre. A 1980-as években újabb beruházásoknak köszönhetően, megújult a világítási rendszer. Pincében az átépítésekkel technikai termet, klubhelyiséget alakítottak ki. 1983-ban aszfaltozott kézilabda pályát vehettek birtokba a diákok. 1984-ben bontották el az utcai téglából falazott pillérek közötti kovácsoltvas kerítést, kapukkal. 1991-ben az udvari klubépület átalaki-*

*tásával és bővítésével – ide került át a melegítő konyha és étkezdé – helyiségek szabadultak fel a főépületben. 1994-ben volt, az előző évekhez képest nagyobb be-
ruházás, ami a tetőszerkezet teljes felújítását és a homlokzat tatarozását jelentette,
belső burkolatcseréssel. 2008-ban került sor a nyílászáró szerkezetek cseréjére,
valamint a volt szolgálati lakás átépítésére. Az épület nem műemlék – de a hom-
lokzatán már 1997 óta látható a Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata által
adományozott emléktábla, rajta a felirat: Helyi Építészeti Emlék.”⁹⁹*

Jelenleg a nyolcosztályos Gyárvárosi Általános Iskolában első évfolyam-
tól emelt szintű német nyelvtanítás folyik, illetve igény szerint választhatják
az angol nyelvet is. Elsőtől – nyolcadikig kiemelt szerepet kap a magyar nyelv
és irodalom, matematika és a testnevelés tanítása. Eredményes a kompetencia
alapú oktatás, korszerű tanulásszervezési eljárásokkal a diákok könnyebben
feldolgozzák a tananyagot. Referencia intézményként és akkreditált kiváló
tehetségpontként kiemelt figyelmet fordítanak tehetséges tanulók tudásának
kibontakoztatására is. Az infokommunikációs tanteremben digitális tábla és
tanulói laptopok állnak a diákok rendelkezésére. Az első osztályosokat ma-
gyarból – a helyesírás megalapozása érdekében – a hagyományos szótagolós
módszerrel tanítják. A számítástechnikát korszerű gépparkkal negyedik osz-
tálytól órarend szerint csoportbontásban tanulják.¹⁰⁰

Cím: 9027 Győr, Vágóhíd utca 4.

6. Egyházi élet Gyárvárosban

6.1. Mátyás téri Jézus Szíve plébániatemplom építése összefogásból

„A hazafias keresztény restauráció idején egyik legelső rangú feladata Győrnek, úgysis, mint kegyúri városnak, úgysis, mint ősi buzgó püspöki székhelynek, hogy a hatalmas méretekben kifejlődött modern Gyárváros lakói részére mielőbb templomot és plébániát építsen. Fetszer Antal megyéspüspök már évek óta foglalkozik a terv megoldásával s a maga részéről már előbb 100.000 K-át adott a jelzett célra. A kommün alatt és utána a gyárvárosi derék keresztény munkásság is megmozdult, hitközséget alakított s egy ideiglenes barakk-kápolnát szerelt fel a gyárvárosi hitélet fejlesztésére.”¹⁰¹

„Gyárváros lakossága társadalmi úton is mindent elkövet a templom- és plébánia-alap növelésére. Gyűjtés, műkedvelő előadások rendezése stb. útján igyekszik a szükséges összeg egy részét összehozni. Fetszer Antal megyéspüspök, aki nagy elismeréssel látja gyárvárosi hívei törekvését, a maga részéről is minden erővel törekszik a templom és plébánia mielőbbi megvalósítására s a mai napon kétszázézer koronát adományozott a jelzett célra. A megyéspüspök nagyszabású adományához nem kell kommentárt fűznünk. A megyéspüspök – annak dacára, hogy a templom és plébánia építés a kegyúri város kötelessége volna – a maga részéről erőteljesen dokumentálni akarja, mily nagy súlyt helyez a munkásság lelki igényeinek kielégítésére, mennyire szívén fekszik a munkásosztály kulturális, nyugodt, boldog, megelégedett életének biztosítása.”¹⁰²

A tanácsköztársaság sokkhatása arra készítette az ország politikai és szellemi vezetőit, hogy figyelmüket a munkásságra, valamint a szegénységben élők felé fordítsák. A fent idézett újságcikk felveti, hogy Győr város is mulasztott,

nem élt kegyúri jogával, elhanyagolta kötelességét, és nem épített templomot a gyárvárosi munkásközösségnek.

1919. december 8-án szentelte fel a barakk szükségkapolnát Fetser Antal megyéspüspök. Pár nappal később Brantl Lajos¹⁰³ internátusi prefektust nevezte ki az egyházközség lelkészének. Gyárvárosban ettől kezdve minden vasárnap és ünnepnap szentmisére gyülekeztek a hívek. Brantl Lajos egyházi jogköre kiterjedt az összes egyházi feladat ellátására: keresztelt, temetett, esketett és betegeket látogatott. A gyárvárosi egyházközség 1920-ban alakult meg.

„1923. június 17-én, szombaton délután háromnegyed hat órakor érkezett Schioppa Lőrinc justiniapolisi érsek, pápai nuncius, Fioretti Fredericouditore pápai t. kaim. szentszéki követségi tanácsos és Saly László dr., a budapesti Központi Pappnevelde prefektusának a társaságában a bécsi gyorsvonathoz csatolt szalonkocsiban Győrbe. ...ma meglátogatta a gyárvárosi szükségtemplomot. Gyárváros egyszerű munkásai meghatóan kedves fogadtatásban részesítették a pápai követet. Szakadó esőben is türelemmel várja a nagytömeg a nunciust fából épült egyszerű kis temploma előtt Brandt Lajos káplánnal. Egy leányka pompás francia kiejtéssel üdvözölte a nunciust és fehér rózsacsokrot nyújtott át. főmérnök és Karnistel gyári munkás pedig németül köszöntötték és biztosították a munkások vallásos érzéséről. A nunciust végtelenül meghatóta ez a lelkes fogadtatás és nagy elismeréssel szólt a munkások áldozatkészségéről, mert keresetükből még új templom építésére is tudnak juttatni. A Csecsemőotthon megtekintése után a nuncius részt vett a Katolikus Kör díszünnepélyén. A vasárnapi program ezzel ért véget. A nuncius hétfőn este indul Oroszvárra 400,000 koronát adományozott jótékony célra A nuncius győri tartózkodása alkalmával Győr város szegényei részére 150 ezer koronát, az Orsolya-szűzeknek 190 ezer koronát, a Salvatoriánáknak, a Katolikus Legény egyesületnek és a gyárvárosi szükségtemplom fenn tartására pedig külön-külön 50 ezer koronát adományozott.”¹⁰⁴

Az Ipartelepek Rt. nevében Lauer Richard igazgató, az ügyügyári munkástelep középpontjában, a Mátyás téren lévő telket templomépítés céljára a gyárvárosi egyházközségnek ajánlotta fel. A telekadományozó kikötése szerint Árkay Aladár¹⁰⁵ építész kapott megbízást a környezetbe illő templom megtervezéséhez.

1928. március 2-án Brantl Lajos plébános, Jordán János világi elnök, Pászthy Ferenc és az egyházközség tagjai fogadták az építendő templom helyszínén a Győrbe látogató Klebelsberg Kunó kultuszminisztert, aki elismerően nyilatkozott a hitközség népes tagságának templomépítő szándékáról. Klebelsberg miniszter ígéretet tett arra, hogy akkora összeggel támogatja majd az építkezést, amennyivel ahhoz Győr városa hozzájárul.

A helyi sajtó így írt az eseményről: *„Abban a kerületben, ahol egyrészt szegény a nép a maga rossz cipője, rossz ruházata miatt van elzárva attól, hogy a városba jöjjön szentmise látogatására, más részt, ahol épp a munkásosztály lelki gondozása, felvilágosítása és valláserkölcsei nevelése szempontjából, tehát egyetemes városi és nemzeti szempontból elodázhatatlan a templom építése. ... abban a városrészben olyan sok a szegény ember, aki fáradt, aki gondokkal terhelt, akinek kell, igen kell a biztatás, a remény és a vigasztalás!”*¹⁰⁶

Győr város tanácsának műszaki hivatalához benyújtott engedélyezési tervhez mellékelte, Árkay Aladár által aláírt *„Műszaki-leírás”* szövege:

„Győr-gyárvárosban építendő római katolikus templom építéséről

Tervező építőművész a Budapest, VII., Vilma királyné úti ref. templomnál, az I., Csaba-utcai róm. kath. templomnál, a II., Keleti Károly-utcai Rákócziánium templomnál a X., Apaffy utcai róm. kath. lengyelek templománál és számos vidéki templom tervezésénél szerzett évtizedes tapasztalatait érvényesítette, ami által elérhető volt, hogy a teljes célmegfelelés és közhomlokzat mellett is az építmény a normális költségek kb. 60%-áért lesz előállítható.

A talaj kb. 2,50 kg -val vétetik igénybe, az alapokból és a pincéből kiemelt föld a padlók alatti feltöltéshez lesz felhasználva. Az alapok betonból készülnek m³-kénti 250 kg. p.c. hozzáadásával. A torony vasbeton lemezre fog állíttatni. A felmenő falazat égetett nagyméretű téglákból készül. A homlokzat túlnyomó része vörösréz színű balatonalmádi jövel fog burkoltatni, ugyan így a torony is. Fontos szerepet játszanak, minden fal fölél alkalmazandó és bőségesen méretezett vasbeton, koszorúk, melyek a templomhajónak 40 cm. átmérőjű vasbeton pilléreivel összeszerkesztve és a külső főfalak koszorúival, ugyanily hevederekkel összekötve egy teljesen merev vasbeton keretrendszer alkotnak. Ugyancsak vasbeton koszorúkat

kap a torony, minden emeletsorában tehát összesen 4-et, melyek a torony beugrásai folytán egyszersmind, mint erős kiváltók képeztetnek ki.

Úgy a pince, mint a földszinti falazatokon vízszintes szigetelő réteg lesz alkalmazva, míg a pincefalazatnak külső szintjein függélyes szigetelés is készül.

A nyitott előcsarnok, az úgynevezett paradicsom, valamint egyes tagozatok és párkányok csömösölt betonból fognak előállíttatni. Ugyanilyen anyagból készül az 1 m. magas lábazat is.

Ezen paradicsom, úgyszintén a zenekórus födéme látható vasbeton gerendákra helyezett lemezből fog állni.

A sekrestye fölött takarékosági szempontból borított gerenda födémre facement tető van tervbe véve.

A templom hajói felett a tetőszékre erős vas hosszú csavarokkal felerősítendő, rajz szerinti díszes famennyezet készül, több színű olaj festéssel és aranyozással. A kötőgerendák felül csőrös deszkaborítást kapnak, hézagtartó lécekkel, melyre 10 cm. feltöltés kerül.

Tetőfedő anyagul lécekre alkalmazott sötét szürke színű Eternit-pala van kiszemelve.

A templom belsejében levő az Egyházközség által kívánt szépítészeti szempontokat szolgáló vasbeton pillérek közötti ívezetek rabciból készülnek, mivel ezeknek semmiféle szerkezeti funkciójuk nincs.

A szentély vasbeton pilléreken nyugvó felülvilágítóval van tervezve. A könnyen beázó vízszintes felülvilágító elkerülése végett a szentély fölötti középrész ki van emelve és függélyes ablakokkal ellátva. A karzati lépcső, s szentélylépcső, valamint a zeneemelési korlátja műköből lesz rendelve. A toronysüveg vörösrézzel lesz fedve.

Az oldalablakok üvegfestményei minden asztalos vagy lakatos keret mellőzésével közvetlenül a vasbeton kávába lesznek illesztve, kívülről sodronyfonat ráccsal ellátva.

A templomhajó, szentély, és sekrestye központi fűtéssel lesznek ellátva, tatai szén fűtésére, és óránkénti levegő cserét okozó szellőző rendszerrel. Az alagsorban vízcsap és kiöntő medence, a földszinten egy vízöblítéses klozet-berendezés és egykézi-mosdó, valamint egy tűzcsap lentömlővel nyer alkalmazást.

A tornyon villámhárító, minden helyiségben bőséges villanyvilágítás van tervbe véve, páncélozott bergmann csövekbe fektetve.

Budapest, 1928. szeptember 17-én

*Brantl Lajos egyházközségi elnök, Schiel Vince építőmester, Árkay Aladár építész.*¹⁰⁷

A tervezett költség 240.000 pengőt tett ki, a végső összeg 260.000 pengő lett. A költségekhez a Klebelsberg Kunó gróf vezette vallás- és közoktatásügyi minisztérium 80.000 pengővel, Győr városa 100.000 pengővel járult hozzá. Adományt tett még az egyház részéről Mladoniczky Ignác nagyprépost és dr. Ragats János prépostkanonok, akik 30.000, illetve 5.500 pengővel járultak hozzá a templomépítéshez. A fennmaradó összeget – 45.000 pengő – a hívek adományai pótolták.

A gyárvárosi templom építésére pályázatot írtak ki, mely alapján Schiel Vince¹⁰⁸ 147.000 pengős ajánlatát fogadták el. Magyarország első vasbeton-szerkezetű templomának alapkövét 1928. október 27-én tették le. Az alapköbe helyezett emlékiratot Fetser Antal megyéspüspök, dr. Németh Károly főispán, dr. Szauter Ferenc polgármester, Brantl Lajos plébános, Árkay Aladár műépítész és Schiel Vince írták alá.

A templom hatalmas színes ablakait az elismert művésznő Sztéhló Lily¹⁰⁹ tervezte, aki 26 képben foglalta össze Krisztus életének legfontosabb eseményeit. Az egyenként 7 méter magas üvegablakok pompás színhangulatot teremtettek, bár elkészítésükhöz bizony sok adományt kellett összegyűjteniük a híveknek. A templombelső szobrainak elkészítésével Vilt Tibort bízták meg, elkészült a főoltáron álló Krisztus szobor és az aranyozott, szenteket megjelenítő szobrok az oldalfalakon. A templom vasalatai és némely kegytárgya a győri iparművész, Schima Bandi munkája.¹¹⁰

A templom felszentelése 1929. október 27-én történt meg, az ünnepélyes szentmisét Grósz József segédpüspök celebrálta. Az épület teljes berendezése erre a napra még nem készült el, hanem lassú léptekben, folyamatosan gazdagodott a belső tér.

„Az amerikai légielő 1944. április 13-án, tíz nappal az első Magyarország elleni légitámadását követően újra magyar célpontokat támadott meg, köztük Győrt. A 15. Légi Hadsereg 5. BombWingjének öt groupja közül három kapta feladatuk az, hogy rombolja le az MWG Repülőgéposztálya belső gyártelepét, míg kettőnek a repülőteret kellett bombáznia. A légvédelmi tüzérség tüze elhanyagolható volt Győr körzetében, egyéb emlékezetes légi esemény összességében nem volt. A gyárvárosi templom teljesen leégett, de a révfalui templomot is találat érte.”¹¹¹

A bombázások során a tetőzet, a kazettás mennyezet, az üvegablakok, a szentélyben álló orgona és a belső berendezés megsemmisült. Csodával határos módon azonban a szentélyben álló Jézus szobor sértetlen maradt. A pusztítás a templomépítő plébánost, Brantl Lajost lelkileg nagyon megviselte, még 1944. május hónapban kanonoki kinevezést kapott és elhagyta Gyárvárost. Utóda dr. Simon Lajos lett, aki a háború okozta károkat igyekezett helyreállítani, 1946 decemberéig tető került a szentély fölé, 1947. október 27-ére, Krisztus Király ünnepére készült el a templomhajó tetőzete. 1959 és 1963 között Sággy Károly, 1963-tól 1974-ig Ágh Kálmán plébánosok több tervet és költségvetést készítettek a templom felújítására, de a politikailag frekventált munkáskörletben ezek nem valósulhattak meg. Pataky Gábor 1974-ben lett segédlelkészből az új plébános, elvégeztette a templom színes ablakainak helyreállítását. 1981-től Árky Zoltán plébános az egyházközség lelki közösségének fejlesztésére helyezte a hangsúlyt. Győri Imre 1997-től a gyárvárosi plébános, és 2004-ben készült el a szentély feletti 25 négyzetméteres színes üvegekúpola.

Tűz Tamás¹¹² katolikus pap, író, költő (születési nevén: Makkó Lajos) 1941 szeptemberétől egy évig a Gyárvárosi Plébánia lelkész hitoktatója volt, 1991-ben Győr város díszpolgára címet kapott.

Itt emlékezünk meg a II. világháború gyárvárosi halottairól, az 1948. évi egyházmegyei összeírásokban az alábbi adat szerepel: „A helyi áldozatok számadatai között a helyben anyakönyvezett, de a frontszolgálaton elhunytak, illetve a helyi civil áldozatok is szerepelnek. Győr-Belváros 48, Győr-Gyárváros

59, Győr-Nádorváros 44, Győr-Szabadhegy 19, Győr Szent Imre plébánia 24, Győr-Sziget 37, Győr-Újváros 31 háborús helyi áldozatot jelez.”¹¹³

6.2. Szent István Római Katolikus Népegészségház a szegények szolgálatában

A két világháború között Győr városban közel kétezren éltek a lelket gyilkoló barakk városnegyedben. Vigasztalan világ volt ez, egy szobában nyolc-tíz ember, éhség és nincstelenség lakott velük.

A Budai út 82. szám alatt, szemben a barakkokkal épült fel a Szent István Római Katolikus Népegészségház. Brantl Lajos plébános javasolta, hogy itt, ahol a legnagyobb a nyomorúság, egészségházat építsenek a barakktelep lakóinak. A Győri Ipartelepek Rt. – a volt Magyar Ágyúgyár Rt. helyén – adományozta a Budai úti épületet a nemes célra. Az átalakításhoz, bővítéshez, emeletréépítéshez szükséges összeget a belügyminiszter és a város 7.000–7.000 pengős adománya, valamint Breyer István megyéspüspök újabb adományából teremtették elő. Az átépítés 22.000 pengőbe került. 1938. szeptember 3-án került sor a népegészségház ünnepélyes fölavatására, ahol csecsemőotthont, napközi otthont és fürdőt is elhelyeztek.

A földszinti orvosi rendelőben Pacher Alajos dr. városi orvos rendelt minden reggel 8 órakor a barakkokban lakó betegek részére. Az orvosi rendelő mellett az egészségház egyik legfontosabb része a népfürdő volt. Tágas, félkör alakú váróhelyiségből nyílt két nagy fürdőszoba, mindegyikben három zuhany- és öltözőfülkék. A fürdőt ingyen használhatták a környék felnőtt lakói, mivel a gyermekek részére az iskolában rendeztek be már korábban fürdőket.

A félemelet termeiben az új napközi otthon nyert elhelyezést. A nagyobb terem egyik végén félkör alakú épületrészt alakítottak ki, amely elválasztható volt szétnyitható falakkal. A falak nyitásával kápolnává alakíthatták a termet, így vasárnap és ünnepnap itt istentiszteleteket tartottak a barakklakók számára.

Az első emelet helyiségeit csecsemőotthonnak rendezték be. Külön fürdő készült a csecsemőknek, valamint tágas napozó terasz.

Esténként a környékbeli lakosok kulturális és szociális neveléséről is gondoskodtak a népegészségház megnyitásával, ugyanis az egyházközség előadói, valamint egészségügyi és szociális szakelőadók tanfolyamok keretében kulturális és gazdasági előadásokat tartottak.¹¹⁴

1938. szeptember 8-án vitéz Petneházy Antal államtitkár a munkás szociális intézmények fontosságáról beszélt a gyárvárosi Szent István szeretet-ház fölvatásán. Breyer István megyéspüspök mondott szentbeszédet, Jordán János dr. gyárigazgató avatóbeszédet, aki köszönetét fejezte ki az építőknek. *„Majd lelkes szavakkal méltatta Brantl Lajos plébános érdemeit, az ő fáradhatatlan agilitása, buzgolkodása nélkül nem lett volna semmi. Ő volt a munka élén, kimagasló hegy volt a munkában és utána haladt egyházközsége. Végül Wellansch-nitz Alajos építő mesternek és az építésrendezés munkájában részt vett valamennyi iparosnak és munkásnak mondott köszönetet.”*¹¹⁵

Az 1944. április 13-i bombázáskor az épület megsérült, majd az 1949-es államosítás után fonodai dolgozók leányszállásává alakították.

Az 1962. évi átalakítással a Mártírok útja 66. szám alatt „Átmeneti gyermeknevelő otthon” lett, és ezt a funkciót töltötte be 1992-ig.¹¹⁶

Az épület a 2010-es években radikális átalakításon és bővítésen esett át, modern, új irodaházzá építették át, tulajdonosa a városban közmegebecsülést élvező Leier cég.

6.3. A hívek küzdelme: a kiskúti Szűz Mária kápolna

Báró Kruchina Rezső nyugalmazott őrnagy egy Mária-képet helyezett el 1928-ban a kiskúti liget egyik fájára – a festmény előtt kérte a Szűzanya közbenjárását tífuszban szenvedő fia gyógyulásáért. A fiatalember meggyógyult, az apa a kép alá egy olajmécsest, és egy „Mária segített” feliratú márványtáblát

helyezett el. A kép tisztelete rohamosan elterjedt. A kép elhelyezésének tizedik évében, 1938-ban a gyárvárosi hívek adományából Schutzbach Antal¹¹⁷ iparművész terve alapján Wellanschitz Alajos építész kápolnafülkét készíttetett a Valker Ágnes által restaurált és a Schima Bandi iparművész által készített keretbe foglalt kép számára. A festmény 1938. november 27-én került új helyére.

1947 nyarán a Mária-képet meggyalázták. A mai napig ismeretlen felbujtó megbízásából egy vagongyári napszámos fejszével összekaszabolta a Szűzanya kegyképét. A felháborodás a győri hívők között óriási volt. Különösen érzékenyen érintette őket, mivel Papp Kálmán¹¹⁸ megyés püspök 1947. évre meghirdette a csodákkal tündöklő győri Mária-kegykép vérrel verejtékezése 250. jubileumi esztendőjének megünneplését: *„legyen számunkra Szűz Mária esztendeje” írta beköszöntőjében és Püspök Atyánk kívánsága az egész győri egyházmegyében meghallgatásra talált.*¹¹⁹

Az 1947. március 12-én kezdődő vallásos rendezvénysorozat Gyümölcsoltó Boldogasszony napjáig tartott, sok tízezer hívőt készítetett zarándoklatra, hogy lerója kegyeletét a szent kép előtt, közöttük a gyárvárosi hívők képviselőit is:

*„Az ötödik napon a gyárvárosi egyházközség, a katonasággal, rendőrséggel, tűzoltósággal járult a Szűz Anya elé. Amint a gyárvárosi hívek körmenetben vonultak a székesegyházba, úgy vonultak a rendőrök és tűzoltók zárt alakulatokban az ájtatóságra. „És áldott a Te méhednek gyümölcse Jézus szavakhoz fűzte dr. Simon Lajos gyárvárosi plébános elmélkedését és tolmácsolta a hívő sereg hódolatát. „Ide hoztuk eléd hódolatunkat, szeretetünket, könnyeinket és esdeklő kéréseinket. A Te kegyképed bátorít, reménységgel tölti szíveinket. Tudjuk, a Te édesanyaik érésedet szent Fiad meg nem vetheti és könyörgésedre Jézusunk szent Szíve rajtuk megint könyörül és síró néped újra örül.”*¹²⁰

Március 25-én hatalmas demonstrációval zárult az ünnepi hét: *„Soha nem látott tömegek gyülekeznek a plébániákon és körmenetekben vonulnak a Széchenyi-térre. Ott vannak a vidék búcsúsai, de ott Győr város hívő serege is olyan nagy számban, amire még sohasem volt példa. Nehéz a tömeget megbecsülni, hiszen a Széchenyi-térre vezető utcák is tömve vannak, 40–50 ezer ember szorong*

lelkes várakozásban egymás mellett. A rendezők megafonon irányítják a tömeget és az katonás rendben engedelmeskedik. Jóleső szín a tömegben a munkások serege. Úgy, ahogyan a gyárakból, ahol ezen a napon is dolgoztak, a munkahelyükről eljöttek: munkaruhában, de ünneplő, emelkedett lélekkel...A kegykép után halad a főpapság, Grösz József kalocsai érsek, az áldást osztó Papp Kálmán megyéspüspök és végül Mindszenty József bíboros hercegprímás.”¹²¹

A rendezvényeken megjelentek nagy száma túlmutatott a vallási buzgalmon, – 1947-et írunk – a résztvevők egyben demonstráltak a fokozódó egyházellenesség, a közéletből való kiszorítás, az egyházi iskolák államosítása ellen. A kiskúti Mária-kép megrongálása a tényleges hatalmat birtokló kommunisták bosszúja volt, gondolhatta a város hívő közönsége, azért, mert ki mertek állni hitük és egyházuk mellett.

A hívők a barbár tette válaszul egy templom építését határozták el, hogy így a képet biztonságban tudják, és az eset ne ismétlődhessen meg. A város megadta a területfoglalási engedélyt, Schutzbach Antal és Schneider Sándor megbízást kaptak a tervek elkészítésére. 1947. október 12-én délután a megyéspüspök vezetésével tízezer ember vitte ki a restaurált képet a Kiskúti ligetbe. A körmenet a „*téglás körmenet*” néven maradt meg az emlékezetben, mivel a hívek mindjárt vittek magukkal egy-egy a kápolnához szükséges téglát. Másnap megkezdődött az építkezés, a munkát javarészt önkéntesek végezték. A templom felszentelésére 1948-ban került sor, ez a gesztus megfelelt azoknak a szavaknak, melyeket Mindszenty József bíboros mondott a Könnyező Mária kegykép jubileumi ünnepe során 1947. március 25-én a Széchényi téren: „*Véreim, nem csinálunk forradalmat, a forradalom nem a mi mezőnk, területünk, de az is bizonyos, hogy mi nem akarunk a katakombákba elvonulni a magyar földnek a színéről.*”¹²²

A kápolna jelenleg a gyárvárosi egyházközség gondozásában van. 2022. szeptember 12-én püspöki szentmise keretében szentelték fel a megújult kiskúti Segítő Szűz Mária-kápolnát. A hívők, a Győrben élő Mária-tisztelők a Jézus Szíve templomtól körmenetben vonultak az Iparcsatorna partján, az idilli környezetben álló kegyhelyhez, a „*téglás körmenetre*” emlékező gyalogos zarándoklattal.¹²³

7. Gyárvárosi Társaskör

1932. október 10-én tartotta alakuló gyűlését a Gyárvárosi Társaskör, nagy lehetőségeket hordozva magában: *„az intelligens tisztviselőket és az egyszerű munkásokat, az egységben rejlő erővel segíteni úgy közérdekű, mint privát érdekekben, a lakosság horizontját tágítani és végeredményben megépíteni a gyárvárosi kultúrházat. A társaskör díszelnökségét Lauer Richard vezérigazgató vállalta, akinek kiváló személyisége sok nyereséget jelent a társaskörnek. A szervezés munkáját Brantl Lajos lelkes végzi, akinek szervező energiája a társaskör fejlődésének biztos garanciája.”*¹²⁴

A társaskör társadalmi osztályok összefogásának jegyében kezdte meg működését, hivatásának tartotta, hogy Gyárváros érdekéért harcoljon és kulturális továbbképzést nyújtson. A Gyárvárosi Társaskör megnyitó ünnepsége 1933. január 16-án volt, délelőtt szentmisén vettek részt a kör tagjai.¹²⁵ Az ünnepség kiemelkedő eseménye volt Győrnek, nemcsak Gyárváros polgársága vett részt szinte kivétel nélkül, hanem a többi városrészekből is sokan eljöttek. A megjelentek között ott volt: Nagy Pál főispán, Szauter Ferenc dr. polgármester, Koller Jenő és Valló István dr. tanácsosok, Kemény Kolumbán dr. bencés tanár, Lauer Richárd vezérigazgató, Waigandt Antal dr. kormányfő-tanácsos és Jordán János bútorgyári igazgató. A megnyitó ünnepség a gyárvárosi óvodában kezdődött. Brantl Lajos ügyvezető elnök megnyitó beszédében a társadalmi osztályok összefogását sürgette. Lélekbe markoló erővel mutatott rá az intelligencia hibáira, de nem hallgatta el a munkásság részéről mutatkozó ferdeségeket sem. Lauer Richard, az Ipartelep Rt. vezérigazgatója közvetlen szavak kíséretében adta át rendeltetésének a Girt¹²⁶ által ingyenesen átengedett négy szobát.

A Társaskör még 1933 szeptemberében tekepályát épített a Külső Árpád út 6–8. szám alatti udvaron, a mai Közösségi Ház mögött.

A több mint másfél évtizeden át működő Gyárvárosi Társaskör igyekezett felvállalni a városrész lakóinak kulturális, sport és szórakozási igényeit. 1937 novemberében megalakult a Társaskör ifjúsági csoportja. „Brantl Lajos plébános, a Gyárvárosi Társaskör elnöke régi célt valósított meg. *„Áthidalva a káros társadalmi ellentéteket sikerült közös munkára összefogni a tanult és munkáskezet. Az ifjúsági csoport célja a művelődés tovább plántálása, hogy minél hasznosabb tagjai legyenek a társadalomnak s hogy a kereszt jegyében közösen munkálkodjanak egy szebb magyar jövőért! Tisztikara: ifj. elnök: dr. Zöllei András, Ügyvezető elnök: Vadász Gyula, jegyző: Baán Sándor, pénztáros: Weisz Rudolf. Az ifj. csoport legközelebbi ülését f. hó 21-én este 8 órakor tartja a gyárvárosi Társaskör helyiségében”*¹²⁷. Az ifjúsági csoport lelki vezetését a gyárvárosi plébános, Brantl Lajos és agilis lelkésze, Tóth Nándor káplán végezték. Brantl Lajos ezüstmisés papi jubileumán érdemeit sorolva kitértek a fiatalok körében végzett lelkipásztori munkájára: *„Megkülönböztetett gondját viseli az ifjúságnak. Számukra szervezte az egyházközségi katolikus cserkészcsapatot, teremtett nekik saját tágas modern-berendezésű cserkészotthont”*¹²⁸. A kiemelkedő figyelem a munkásfiatalok nevelése iránt továbbiakban sem lankadt, éveken át minden kedd este munka után a fiatalok szórakoztak, művelődtek a kör helyiségeiben. Az ifjúsági elnök 1943-ban Szentpétery Sándor volt, aki mellett jegyzőként Várady Lajos, pénztárosként Königsberger László, háznagyként Pécsy Sándor és Lajos István működtek. Az ifjúsági társaskör keddi összejövetelein előadások, szavatelők szerepeltek, a hangulatot pedig kitűnő házi zenekar szolgáltatta.¹²⁹ A Társaskör saját könyvtárat hozott létre, megszervezte saját énekkarát, amelyet Mihályffy Béla karnagy vezetett.

A Gyárvárosi Társaskör felkarolta a sportolni vágyókat is, munkásszakozói versenyszerűen játszottak. A legnépszerűbb sportága természetesen a futball volt. Harminc évvel később 1966-ban a Kisalföld napilap sportoldalán elismerő szavakkal búcsúztatták az akkori megyei ifjúsági labdarúgó-válogatott edzőjét, Szalay Zoltánt, aki alapító tagja volt a Gyárvárosi Sportkörnek, amelynek labdarúgócsapatában egyszerre volt középcsatár, intéző, valamint edző is. Az akkori vásártéri grondon focizgató gyerekek közül kiválogatta a legtehetségesebbeket, s közülük többen igazi labdarúgóvá váltak. Így kezdte

pályáját például Zsédely „Penák”, aki aztán Tatabányáról a magyar válogatott mezét is magára ölthette, vagy Tóth Kálmán, aki a Honvéd, majd a Tatabánya csatára volt, és a válogatottal olimpiai ezüstérmet szerzett. Többen az ETO-ban futballoztak tovább. A foci mellett a nehéz gazdasági éveket élő gyárvárosi fiatalokban a napi munka után volt elég lendület, erő, hogy saját szórakozásukat is megszervezzék. A Győri Hírlapban 1936. január 8-án az alábbi szövegű meghívó jelent meg: *„Gyárvárosi TK futballszakosztálya szombaton este nyolc órakor rendezi meg jelmezbálgját, amelyre ezúton is meghívja a sportbarátokat.”*¹³⁰

A Gyárvárosi Társaskör valódi civil szervezetként átfogta, támogatta a városrész közösségi életét. Az egyesületet, mint akkor az ország összes független szervezetét 1946. április 3-án a belügyminiszter feloszlatta (290.749/1946. IV/3. B. M. szám).¹³¹

Szerencsés véletlen, hogy amikor a Gyárvárosi Társaskör labdarúgócsapatának pályáját iparvállalat építésére jelölték ki, az akkor alakuló sportegyesület felkarolta a játékosokat és az Elektromos-pályára költözhettek, s ebből a csapatból alakult ki az Elektromos labdarúgó-szakosztálya.

8. Két háború között épült munkás lakótelepek

A lakásépítés 1919 és 1922 között szünetelt. A város költségvetési hitelből nem tudott hozzákezdeni építkezéshez, állami hitel nem volt, sőt a központi kormányzat támogatására sem volt kilátás. A magyarországi városok gazdálkodásában 1920 után – a stabilizáció sikere és a túlzott eladósodás elkerülése érdekében – felerősödve érvényesült az állami ellenőrzés. Már az 1924. évi IV. tc. is felhatalmazta a kormányt arra, hogy a városok háztartásának rendezése érdekében a szükséges intézkedéseket megtehesse, majd az 1927. évi V. tc. *„abból a célból, hogy a szükséges takarékoság az önkormányzati testületek háztartásában és az önkormányzati adók megállapításánál is kellő érvényre jusson,”*¹³² a városok esetében a költségvetés érvényét a belügyminiszter és a pénzügyminiszter egyetértő jóváhagyásától tette függővé.

8.1. Toldi utcai munkáslakások építése amerikai hitelből

A magyar városok számára – a sikeres stabilizációt követően – 1925-ben, a Speyer-bankház által folyósított hitelek útján nyílt meg annak lehetősége, hogy hosszú lejáratú kölcsönök révén jussanak fejlesztési forrásokhoz. A Speyer-bankház városokra eső kölcsönének¹³³ háromnegyed részét jövedelemtermelő beruházásokra kellett fordítani, a megfelelő beruházások megválasztásához pedig a hitelfolyósításban közreműködő Pesti Magyar Kereskedelmi Bank képviselőjének is hozzá kellett járulnia. Ez a kettős szigor érvényesült a városok hitelfelvételeivel kapcsolatban, amit a Speyer-kölcsönök kapcsán is megfigyelhetünk.

A hitel az alábbi felsorolt célokra volt felhasználható:

1. a kereskedelmi, ipari és gazdasági célok között szerepelt az útburkolás, a vásárcsarnok, a vasút- és hídépítés, a fakitermelés,
2. a városi közművek körében meghatározásra került a villany-telep, a gázgyár, a szemétfuvarozási üzem, a nyomda, a szeszfőzde, a tégl- és cserépgyár, a kenyérgyár és a jéggyár.
3. közegészségügyi célok között a fürdő, a kórház, a fertőtlenítő, a temető, a vízvezeték, a nyilvános illemhely, a csatorna és a vágóhíd
4. szociális célok körében a kislakás, a munkásház és a munkásszálló, valamint az egyéb különféle beruházások körében az ingatlanvásárlás és a patakmeder szabályozás.¹³⁴

Győr a városok dollárkölcsonéből négymillió aranykoronának megfelelő 800.000 dollárt igényelt, az erről szóló határozatot 1925. július 10-én felterjesztette a belügy- és pénzügyminiszterekhez. *„A két minisztérium Győr hitelkérelmét 200 ezer aranykoronával csökkentette és 3,8 millió aranykorona összegben hagyta jóvá. A következő év tavaszán a belügyminiszter Győr város számára újabb (ezúttal 45.000 dolláros) kölcsön felvételét engedélyezte, így a város teljes egészében hozzájutott az eredeti beruházási programban szereplő 4 millió aranykoronához, sőt a ténylegesen megkapott kölcsön ezt 25.000 aranykoronával meg is haladta. Győr 1926 októberében a Speyer és Társa New York-i cégtől újabb 1.670.000 aranykorona kölcsönt vett fel csatornabővítésre, vízmű, gázmű fejlesztésre, további lakásépítésre, temetőbővítésre és egyéb célokra.”*¹³⁵

*„A legnagyobb összegű beruházási program lakásépítésről szólt. Győrött ugyanis az átlagosnál is nagyobb volt a lakásínség. A háború alatt Győrött építették fel Közép-Európa és a Monarchia legnagyobb ágyúgyárát, amely 1917-ben 6.000 főnél is több munkást foglalkoztatott. Lakásokat – elsősorban tisztviselői, mérnökei számára – az ágyúgyár is épített, de az otthonok számának gyarapodása messze nem tartott lépést a dolgozók számának emelkedésével. A munkások jelentős része az ágyúgyár leszerelése után családjával együtt Győrött maradt. Az I. világháborút követő területi elcsatolások miatt meginduló migráció keretében Magyarországra menekülő tisztviselők egy része a városba került, akik nem juthattak „igényeiknek megfelelő lakásokhoz.”*¹³⁶

Az amerikai kölcsönből a beruházási tételek közül 1.645.000 pengőt fordított a város lakásépítésre. 1925 és 1927 között ebből az összegből indult meg modern lakások építése a Toldi utcában. Megépültek az ún. „tíz-házak”, amely mészkőhomok téglá homlokzatú, egyemeletes házakból álltak, az akkor még a Teleszky út melletti üres városi telken. Míg az 1925. évi engedélyezési tervben emeletenként négy darab egyszobás lakást képzeltek el, azaz házanként nyolc lakást, addig az 1926 májusában elkészült póttervben megnövelték a lakások alapterületét, és kettő kétszobás és egy egyszobás lakást terveztek, azaz házanként hat lakást:

1. Az egyszobás lakás állt egy 1,80 m széles előtérből, 3,35 m² alapterületű WC-ből, 5,85 m² kamrából, 12,35 m² alapterületű konyhából, valamint egy 25, 75 m² szobából.
2. A kétszobás lakás állt egy 1,75 m széles előszobából, 1,66 m² helyiségből, 2,88 m² kamrából, 11,9 m² alapterületű konyhából és az onnan nyíló 3,7 m²-es loggiából, valamint 21 m² és még egy 23,5 m² lakószobából.

A lakásokhoz fürdőszobát nem terveztek. A „tíz házak”-ban összesen 60 lakás építését tervezték.¹³⁷ A terveken a „Győri Ingatlanforgalmi és Építőipari Részvénytársaság” neve szerepelt, az építési munkálatokat Farkas Árpád építőmester végezte.

A gazdasági világválság hatással volt a kölcsön további sorsára is, 1932 márciusában a magyar városok közül elsőnek Győr kért engedélyt, hogy eladhassa két bérházát a Fonciére Biztosító Intézetnek Speyer-kötvényekért. A tranzakció engedélyezése körül véleménykülönbség volt a belügy- és pénzügyminisztériumok között, a kormány mégis engedélyezte Győr város ingatlanjainak ily alapon való értékesítését.¹³⁸ A város vezetőségének az volt az elképzelése, hogy a Vilmos császár út 10. szám alatti városi házat 52 ezer dollár névértékű Speyer-kölcsönkötvényért eladja. A tavaszi közgyűlés többsége az eladást jóváhagyta, azzal az indoklással, hogy szabadulni kell a Speyer-kölcsön magas kamatterheitől. Az ellenzék azonban megfellebbezte, mert azt a városra nézve kedvezőtlennek találta. A belügyminiszter az eladást nem hagyta jóvá,

felfogása szerint ez a tranzakció a városra nézve nem volna előnyös, miszerint a város ingatlant értékpapírokra cseréljen fel.

A Nemzeti Újság 1933 karácsonyi száma *Mit jelent a Speyer-kölcsön alkotásokban és eladósodás a magyar városoknál!* címmel cikksorozatot közölt. A cikk szerint Győr is alaposan kivette a maga részét a Speyer-kölcsönből. Sikerült a legszükségesebb beruházások problémáit megoldani, köztük a legnagyobb összeget a város bérházépítési akcióra fordított, sőt a közmunkák révén jelentős mértékben csökkentették a munkanélküliséget is.¹³⁹

A háború után hat épület maradt fenn a Toldi utcai házakból, ezeket a hatvanas években emeletráépítéssel újabb lakásokkal bővítették.

8.2. ONCSA házak az Ipar – Kiskút – Család utcában

Az 1941-es népszámlálás szerint 332.694 család 1.625.022 gyermekkel él Magyarországon, a „megélhetésében veszélyeztetett”, négy- és annál többgyermekes családok számát tükrözi az adat. (A számadat nem tartalmazza a kisebb családokat, és hiányzik belőle a milliós főváros, Budapest is.)

„Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló 1940. évi XXIII. törvény cikk kerettörvény. Célját a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javításában és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítésében határozta meg”¹⁴⁰ írja Dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, az Országos Szociális Felügyelőség 1940–1942. évi jelentésének előszavában. A szegény sorsú és sokgyermekes családok segítésére hozták létre az Alapot, melynek pénzügyi hátterét háromféle módon teremtették meg:

1. egyrészt az állami illetékekből befolyó bevétel 27%-ából,
2. másrészt az országosan kivetett nép- és családvédelmi pótdóból, melyet azok a birtokosok és alkalmazottak tartoztak fizetni, akiknek évi jövedelme a 6.000 pengőt meghaladta, ill. azok a munkások, akiknek évi jövedelme több volt 1.000 pengőnél,
3. harmadrészben adományokból.

Mindenekelőtt arra kellett választ adni: ki kapja meg a lakást vagy az egyéb juttatásokat. Az eredeti választ az Országos Társadalombiztosító Intézet fogalmazta meg. Statisztikai adataik alapján úgy számoltak, hogy a családoknál a jövedelmi szakadék két és három gyerek között mutatkozik: azaz a harmadik gyermek születése aránytalanul növekvő anyagi terhet jelent. Az 1940. évi törvénnyel megalkotott Országos Nép- és Családvédelmi Alap azonban legalább négy élő gyermek meglétét írta elő, abból a megfontolásból, hogy háromgyermekes család túl sok található az országban.

Az ONCSA házépítési akcióban 1941-től 1944-ig, 4 év alatt 10 763 lakás épült az ország 41 vármegyéjében, 81 városban és közel 700 községben. Ez a több mint tízezer ház kb. 100 új falunak fogható fel, bár csak a nagyobb méretű telepek létrehozása jelentett településfejlesztő országépítést, a lakások többsége elszórtan valósult meg. Győr- Moson-Pozsony megyében 1941 és 1944 között 2 városban és 31 községben 373 ház épült fel.¹⁴¹

A Kiskút utca, Toldi utca, mai Ipar utca és a Puskás Tivadar utca négyszögében alakították ki a Család utcát, itt és az Ipar utcára, Kiskút utcára néző homlokzattal, előkerttel építettek 18 családnak alkalmas ikerházakat.

Az ONCSA által Győr város műszaki hivatalához 1941. augusztus hó 22-én benyújtott, majd szeptember 25-én 1533/1941 szám alatti építési engedély mellékletének szövege:

„Műszaki Leírás a Győrött épülő Országos Nép és Családvédelmi házakról.

A házak beton alapokkal, égetett kisméretű téglafalakkal, borított gerendás mennyezettel, nyeregtetővel, cserépfedéssel készülnek.

Az épületekben a csatorna, víz, villany be lesz vezetve.

Szoba-fülkés házak beépített területe 53,44 m².

Szoba-konyhás házak beépített területe 55,20 m².

A telkek nagysága 210–220 négyszögöl között változik.

Szomszédok: ONCSA telkek, illetve Győr szab. kir. város telkei.

Győr, 1941. augusztus hó 22. Építető képv.: ifj. Schneider Sándor építőmester”¹⁴²

Az ingatlanra és a házépítésre külön kölcsönt kaptak a sokgyermekes családok, legfeljebb 30 évre, az ingóságokra nyújtott kölcsönt legfeljebb 10 év alatt kellett visszafizetni. Az összegből 10–10%-ot elengedtek a negyedik gyermektől számítva, ha a gyermek egyévesnél idősebb volt, de 18. életévét még nem töltötte be. 1945 után a felépített házak tulajdonosai kedvező feltételekkel fizethették vissza a kölcsönt, nemcsak pénzben, hanem terményben is. Az építkezés végrehajtása az akkori válságos időkben – hiszen 1939. szeptember 1. óta már dúlt a második világháború – rendkívüli leleményességet kívánt meg a szervezőktől.

A ráfordítási kölcsön jórészt visszatért az államkasszába, és újabb támogatásokat tett lehetővé, másrészt pedig (talán ez volt a fontosabb) a folyamatosan segélyre szoruló, állandóan a köz támogatását váró családokból adófizető, a társadalomba jól integrálódott polgárokat „termelt”.

A lakáshoz jutóknak folyamatos ellenőrzés és irányítás alatt kellett maradni. Ezt éppen a juttatás formája, a kölcsön tette technikailag lehetővé, addig ugyanis, míg a vagyontárgy értékének meghatározott részét (általában háromnegyedét) le nem törlesztette, súlyos és ismételt szabálysértések esetén azt visszavették. Az addig kifizetett részleteket visszakapta ugyan, ám a továbbiakban a „szociális ellátó hálózathoz” családjával együtt kiszorult. Az életszabályok, melyeket előírtak és rendszeresen ellenőriztek is, általában középosztályi életfelfogást tükröztek. Amellett, hogy a családfőtől a munkavállalást és a család méltó eltartását elvárták, előírták azt is, hogy józan életű legyen.

A juttatásokat eleinte maguk a közületek, a vármegyék és városok bonyolították le. 1941-től azonban csaknem mindenütt létrejött az ONCSA, helyesebben az Országos Szociális Felügyelőség helyi szervei, a Közjóléti Szövetkezetek. Ezek csak formailag voltak szövetkezetek, mert a juttatásra jelentkezőknek ugyan be kellett lépniük, de a munkatervet és költségvetéseket már a budapesti központ hagyta jóvá.

A szövetkezeti forma szintén a nevelést szolgálta: azt tervezték, hogy amikor a tagok „elég éretté válnak”, a vezetést, kivált a további juttatandók kiválasz-

tását, valamint ellenőrzésüket és fegyelmezésüket a legrégebbi tagoknak engedik át. Sajátos módon ez az elképzelés – amelyből különben nem lett semmi – egy területre nem terjedt ki: az épületek közegészségügyi és esztétikai szempontból megfelelő minősége érdekében a tervezésbe nem engedtek beleszólást.¹⁴³

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap egész Európában valóban újszerű és előremutató kezdeményezés volt. A törvény megjelenését körültekintő és alapos előkészítő munka előzte meg. Ennek következtében a végrehajtás során az eredmények is igen sokrétű és szerteágazó területeken jelentkeztek, melyek közül kiemelkedett az ONCSA házépítési akció, amit az bizonyít a legjobban, hogy az elnevezés maga túléli az épületeket.

8.3. Vagongyári munkás bérházak – 1943

1938-tól megindult a vagongyár termelésének háborús célra való állítása. A magyar haderő tarthatatlan állapotára reflektálva, 1938. március 5-én Darányi Kálmán Győrben meghirdette az Imrédy Béla jegybankelnök által kidolgozott egymilliárd pengős fegyverkezési programot. Ez az összeg öt évre volt előirányozva, de két év alatt felhasználták. A program költségvetésének 60%-a hadi, míg a maradék 40% infrastrukturális fejlesztésekre lett felhasználva, ennek ellenére a győri programnak nem a katonai, hanem gazdaságélénkítő hatása lett az igazán jelentős.¹⁴⁴

A vagongyár 1939–40-től kezdve óriási állami megrendeléseket kapott. Győrött Turán harckocsikat, Botond terepjárókat, Rába-Maros katonai teherszállító autókat gyártottak. A gyár új részlegében, a repülőgéposztályon a Messerschmitt 109-es harci repülőgép testét, az ún. sárkányt készítették, a motorokat más helyen gyártották.

A háborús konjunktúra hatására a győri gyáripari alkalmazottak száma az 1932. évi 4.786-ról 1940-re nagyjából megduplázódott 10.487-re, a termelés értéke 46,6 millió pengőről 131,7 millióra emelkedett. A vagongyár alkalmazottainak száma 1944-re mintegy 12.000 főre nőtt. Győrött 1941-

re a munkanélküliség megszűnt. A háború miatt megnövekedett számú és a konjunktúra miatt is jobban kereső ipari munkásság részére törekedett a gyár lakáslehetőséget biztosítani.

A negyvenes évek elején Gyárváros legkorszerűbb munkáslakásait építették fel változatos beosztással, jó felszereltséggel, annak ellenére, hogy továbbra is többségben maradtak az egyszobás lakások. Az építtető a Magyar Wagon- és Gépgyár Rt., a tervező: Kamarásy Jenő építészmérnök volt.

A vagongyári munkásház épületében szintenként épült 5 darab egyszobás és 3 darab kétszobás lakás, egy házban 4 szinten 20 darab egyszobás és 12 darab kétszobás lakás, a lakások változatos alaprajzúak, de a helyiségek méretei közel azonosak voltak.¹⁴⁵

1. Kétszobás lakás: I. szoba 20,9 m², II. szoba 16,40 m², konyha 7,00 m², kamra 2,00 m², gardrób 2,3 m², fürdőszoba 4,90 m², előszoba 3,00 m², WC 1,00 m²,
2. Egyszobás lakás: I. szoba 20,9 m², konyha 7,00 m², kamra 2,00 m², gardrób 2,3 m², fürdőszoba 4,90 m², előszoba 3,00 m², WC 1,00 m²

Kamarásy Jenő egyidejűleg tervezte a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által megrendelt óbudai kislakásos bérházakat, a győri és az óbudai házak szellemisége, tervezői elképzelései, mint lejjebb látjuk sokban hasonlítottak egymásra. Az óbudai Vihar utcai teleknél Wanner János, Kamarásy Jenő és Antal Dezső kapott megbízást, akik a tervpályázatra benyújtott terveik alapján közös tervet készítettek háromemeletes épületekre.

Az összes lakás lépcsőházi bejáratú, a lépcsőházból emeletoronként négy lakás nyílt, egy-egy épületben tehát 24 lakás, a lakótelep négy épületében így összesen 96 lakás volt. A lakások közül 16 db egyszobás, 72 db egyszobás és hálófülkés, 8 db kétszobás. Valamennyi lakáshoz előszoba, konyha, kamra, árnyékszék és mosdófülke, illetve a kétszobásoknál fürdőszoba tartozott. A mosdófülkék a mosdón kívül kisebb méretű fürdőkáddal is fel voltak szerelve. A fürdőszobák melegvíz-ellátása központilag történt. A lakások fűtésére

cserépkályhák szolgáltak. A konyhákban a fa-és széntüzeléses takaréktűzhelyeken kívül villanytűzhely és háztartási áram számára csatlakozó helyek voltak külön órahellyel. A lakószobák padozata hajópadló, a mellékhelyiségeké cementlap. Valamennyi előszobában beépített szekrények készültek, s ezeken kívül a bejárati homlokzat felé néző lakásoknál az erkélyes szobák ablakai alatt is beépített szekrények nyertek elhelyezést. A nyeregtető szerkezet égetett cseréppel fedett. Az udvarra néző és az üzlethelyiséggel bíró földszintes lakások kivételével, valamennyi lakáshoz egy-egy nyílt erkély is tartozott. Az építkezés 1941 szeptemberében kezdődött meg Óbudán, és az anyag-beszerzési akadályok miatt elhúzódva, 1943. április végére fejeződött be.¹⁴⁶

9. Gyárvárosi közösségi óvóhelyek

1943-ban azonnali feladattá vált a meglévő óvóhelyek feltérképezése, kerületenként a megfelelő befogadó képességű légópincék kialakítása. Szorgalmazták a vállalatoknál, családi házaknál az új óvóhelyek felépítését. Folyamatosan bővítették a férőhelyeket, illetve alakítottak ki újakat. Gyárak és a vasúti csomópontok mellett fekvő lakóhelyek voltak elsősorban a bombatámadásoknak kitéve, ezt ismerve, a város készült a háborús támadásokra. Számítani lehetett arra, hogy leginkább Gyárvárost fogja érinteni az amúgy a gyárakat célzó légitámadás, sajnálatosan itt a földszintes házak nem voltak alapincézve, ezért nem lehetett egyéni óvóhelyeket kiépíteni.

„A győri célpontok elleni légitámadás megtervezéséhez szükséges teljes értékű összefoglaló csak 1944. január 4-re készült el. A szövetségesek alapvetően négy győri célkörzetet azonosítottak A-tól D-ig jelölve azokat:

- A. a Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. ipartelepét,*
- B. a Győri Ipartelepek Rt. hadiipari üzemeit,*
- C. a repülőgép összeszerelő*
- D. üzemet a gyári repülőteret.*

Az A. jelű célpont az MWG a Mosoni-Dunától délre eső ipartelepét jelentette, melynek északi végébe települt a Repülőgéposztály ún. belső gyártelepe, míg a C. jelű célpont az MWG Repülőgéposztályának az iparcsatornától keletre fekvő repülőtéri gyártelepét, a D. jelű célpont pedig a gyári repülőteret jelentette (az utóbbi kettő a mai Audi ipartelep területén feküdt). A belső gyártelepen végezték a gyártási, míg a repülőtéren az összeszerelési munkákat. Az amerikai légierő fő célpontjai, követve a stratégiai terveket a repülőgépgyártással kapcsolatos üzemek, tehát az MWG ipartelepének északi része, valamint a repülőtérré települt gyár és maga a repülőtér lettek. Ez a lista később kiegészült a vasúti célpontokkal.”¹⁴⁷

A valóság az volt, hogy az 1944. április 13-i bombázás előtt már megfogalmazták a vagongyár vidékre történő áttelepítését, így 1944. április 7-én került sor a repülőgépgyár Zircre való kitelepítésére.¹⁴⁸

Gyárvárosban, a vállalatok által épített légópincéken túl, öt óvóhely épült vasbetonból, melyek mindegyike négy helyiségből állt. Másfél méterre süllyesztették le az építés során a légópincéket a földbe, amelyek földmije 20 cm oldalfalai 40 cm vastag vasbetonból készültek. A falakat és a földemet 60 cm vastag földdel erősítették meg. Ezek nem védték meg az emberi életet a bombától, hiszen a tetejüket a közvetlenül ráeső többszáz kilós robbanószerkezet át tudta törni.

Gyárvárosi óvóhelyek a Mátyás étterem alatt, a Tompa és a Bolyai Farkas utca sarkán, a Bolyai Farkas utca 24., a Nagysándor József és Bajza utca sarkán, valamint a Kölcsey utcában épültek. Az 1944. április 13-i bombatámadás során a Kölcsey utcában felépült óvóhely találatot kapott és beszakadt a teteje.

Az első és második bombatámadás során a Budai úti barakkváros házai sérültek meg a legjobban. Az itt élők közül többen vidékre költöztek, mások viszont a városban jutottak szükségllakáshoz.

Az amerikai légierő bombázásának időpontjai: 1944. április 13. csütörtök, július 2. vasárnap, augusztus 9. szerda, szeptember 20. szerda, október 7. szombat, november 17. péntek, november 19. vasárnap.

„Az amerikai repülőkötelékek eltávolodása 1944 végén Győrnek mégsem hozott nyugalmat. További kényszeroldások, illetve a szovjet csapatok előnyomulásával taktikai jellegű légitámadások érték még a várost 1944. december 2-án, december 17-én, december 24-én, valamint 1945. január 4-én, 16-án, 29-én, február 4-én, 16-án, 19-én, 20-án, 21-én, 22-én, 25-én és végül március 11-én, 18-án és 20-án is, összesen további 16 alkalommal.”¹⁴⁹

A bombázások során a városban 574 ember vesztette életét, az első légitámadásnak 280 halálos és 1.000 sebesült áldozata volt. Az óvóhelyek a há-

ború után évtizedekig őrzés, karbantartás nélkül, elhagyottan álltak, rontva a lakótelep képét, és emlékeztetve a lakókat a bombázás rettenetes napjaira. A kétezres években adták magánkézbe az óvóhelyeket, amelyeket elbontottak, és két-háromszintes, korszerű társasházakat építettek helyükre.

10. Gyárváros 1945 után épült lakótelepei

„A dolgozó tömegek – különösen a nagyipari munkásság lakáskörülményeiben minőségi javulást ígérő lakáspolitikai elvek már a hatalomért vívott harc korszakában is, agitatív célzattal is, a megfogalmazott szocializmuskép egyik sarkkövét jelentették, s lényegében a kapitalizálódó nagyvárosi lakásviszonyok mechanikus tagadásaként körvonalazódtak.”¹⁵⁰ (Ernst Gabriella)

A harcokat követően azonnal megalakult a Győri Nemzeti Bizottság, a szovjet városparancsnok dr. Velsz Aladárt¹⁵¹ nevezte ki polgármesterré, aki a bizottságban a Kisgazda Pártot képviselte, őt 1945. június 1-én Udvaros István¹⁵² a Szociáldemokrata Párt képviselője követte.

Az 1945. május 21-én a Győrben is megalakuló földigénylő bizottság falragaszokon tudatta a lakossággal a földigénylés megkezdését. Az összeírás május 26-án kezdődött és a következő napokban folytatódott, nem tarthatott igényt házhelyre, aki hazaáruló, nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta Volksbund-tag, továbbá háborús és népellenes bűnösnek volt tekinthető.¹⁵³

„A 3.000 jelentkezőnek a tervek szerint sorshúzással kellett eldöntenie, ki melyik házhelyet kapja. A földhöz jutottaknak 5 éven belül kellett a jutányos vételárat kiegyenlíteni. A kisorsolt házhely vagy kert 10 évig nem volt elidegeníthető. A telekkönyvi hivatal akkor írta a tulajdonos nevére a telket, amikor az a házhelyet ténylegesen beépítette. ...A Földosztó Bizottság ekkor még mindig azzal kecsegtette a várakozókat, hogy a tervek szerint először Révfaluban a víztorony környékén fognak 30–40 házhelyet kiosztani, az igénylők között, 2.000 beépítendő telek várt ekkor a városban sorsolásra.”¹⁵⁴

1945. november közepére zárult le Győr rendezési terve, de ezt a tervet a belügyminisztérium nem fogadta el. Új koncepció kellett, a cél az volt, hogy a település nagyságához mérten egy nagyvárosi kép kialakítása kerüljön előtérbe. Az új rendezési terv azt célozta meg, hogy a belső területeket építsék be először emeletes házakkal. A többszintes házak építése nemcsak a városkép kialakítása miatt volt fontos, hanem az infrastruktúra fejlesztése miatt is. A kertes családi házak építése a közút-, víz-, csatorna-, gázhálózat nagymértékű fejlesztését igényelte volna, amit a város anyagi lehetősége nem engedett meg. A házhelyigénylőket csoportokba sorolták: társasházépítők, sorházépítők, kertes családház-építők, a munkások házhely igényeit pedig az iparvállalatok szomszédságában tervezték megoldani.

Az új, Lakatos Kálmán¹⁵⁵ által készített rendezési terv hatalmas közfelháborodást váltott ki. A házhelyigénylők képviselőt választottak, aki petíciót nyújtott be a polgármesternek. Ebben utaltak arra, hogy az építési telek kiosztása a földosztással azonos kategóriájú vívmány, amit a tanácsnak nincs joga megváltoztatni.

Az MKP városi szervezete a politikai haszon reményében hangosan sürgette a telekosztást, miközben a városvezetést tehetetlenséggel, irreális elképzelések hajszolásával vádolta: *„A házhelyosztás után, amit november végéig be kell fejezni, sürgősen meg kell indulnia a házépitésnek. Ennél a kérdésnél ismét szakítani kell a múlt spekulációs építési módjaival és az érdekeltek szövetkezetének kell az építkezést is megoldani a város támogatásával. A legfontosabb az építési anyag biztosítása és a szükséges tőke előteremtése, ami szövetkezeti alapon Győrött megoldható. A házhelyigénylők részére ismertető előadásokat kell tartani a társ. és sorházak előnyeiről, házépitő szövetkezetekről és a takarékoságról. A cél az, hogy az igénylők ne csak telek-, hanem háztulajdonosok is legyenek, ezért mielőbb építsék be a nekik juttatott telkeket.”*¹⁵⁶

Végül is, a város jövőjét szolgáló új városrendezési terven dolgozó mérnököket és a munkálatokat végzőket Lakatos Kálmán építész vezette. Lakatos nagyrészt támaszkodott az 1929. évi városrendezési tervpályázatokban átgon-
dolt, kiérlelt művekre, az azokban érlelődő jövőképre. *„Lakatos Kálmán nemcsak*

korszerű szellemiséggel, hanem példás gyorsasággal végezte munkáját. Közlekedés-fejlesztési javaslata a pályaudvart Szabadhegyre telepítette, helyére a Budapest–Bécs forgalmi út átmenő városi szakaszát helyezte, bő terephez juttatta a városközpont bővítését. A Körkemence út (Szigethy Attila út) nyugat-kelet irányú bővítésével körutat szervezett az ipartelepi munkahelyek gyors megközelítésére. Weichinger Károly¹⁵⁷ pályázati tervét követve a Fehérvári út északi irányú meghosszabbításával az észak-déli forgalmi tengelyt az új Duna-híd vonalára helyezte. Sziget–Révfalu közvetlen kapcsolatát az egykori jármos fahíd vonalára javasolta. A vasút kitelepítése révén a közlekedéshálózat szerkezetében nagy fokú tisztulást ért el.”¹⁵⁸

A koalíciós kormányzás idején, a szociáldemokrata városvezetést, köztük a sok évtizedes politikai múlttra visszatekintő Udvaros István polgármestert is folyamatos politikai támadások érték, az éles kritikák témái közül természetesen nem maradhatott ki a rendezési terv sem. „A felszabadulás után a város vezetősége megkezdte városfejlesztés, tervének kidolgozását. Ez a terv a város teljes átépítését, a vasútnak a városból való kihelyezését, városrészek lebontását, új városrészek, sugárutak, tereik, szabadkikötő építését és más olyan kérdések egész sorát veti fel, amelyeknek megoldása csak évtizedek múlva válhat időszerűvé. Egy tetszetős 100 éves terv kedvéért nem halászható el a város legelemibb és legéletbevágóbb kérdéseinek megoldása. A Magyar Kommunista Párt győri szervezete várospolitikai tervében a legsürgősebb, a város anyagi lehetőségeihez méretezett és belátható időn belül megvalósítható problémák megoldását tűzi maga elé.”¹⁵⁹

A méltatlan kritikák ellenére, az Udvaros István általi városvezetés, jó pénzügyi és építész szakemberekre támaszkodva határozottan és a realitásokat szem előtt tartva irányította a város újjáépítését. Saját erejéből és hitelekből állította helyre az utakat, hidakat és a közműveket. A város 14.700 darab lakásából a második világháborúban 1.504 elpusztult, 3.082 megsérült. A megsérült 3.082 lakásból három év alatt 2.632 lakást tettek lakhatóvá. Lakatos Kálmán rendezési terve is a lakáshiány megoldását tartotta a legfontosabb feladatnak. Az 1945 utáni első években az erős központi centralizáció megfojtott minden helyi kezdeményezést, alkotómunkát, a településrendezési tevékenység túlnyomó részét a földreform során kiosztott területek házhelyrendezési ter-

veinek elkészítése merítette ki. Állami dotáció hiányában a rendezési terv csak a magánerőre támaszkodhatott, ezért 3000 lakás megépítésére a szövetkezeti forma és típus terv használata került előtérbe.

Udvaros Istvánt 1948 februárjában lemondatták a polgármesteri megbízásáról.

10.1. Államosított szövetkezeti mozgalom

10.1.1. Szövetkezet utca első lakóházai

„Az 1949-ben megtartott népszámlálás tanúsága szerint 2.484.934 lakásban 9.204.799-en laktak. A lakóházak 84,6%-a egylakásos, ha ugyanezt a mutatót a településtípusonként vizsgáljuk, akkor világossá válik, hogy az egylakásos (családi) ház falusi lakás-forma, és hogy ez a „nem városias” lakásforma határozza meg a lakóházállomány egészét, sőt a városok képét is. Még Budapesten is a családi házak adták a lakóházak többségét. ...Az egylakásos lakóháztípus mellett a meghatározó lakástípus az egyszobás lakás, amely nem csak a lakások közötti arányával vívja ki ezt a pozícióját, hanem ilyen lakásokat használ a lakásokban élők 65,7%-a. A lakóhely szerinti bontásban is megmarad az arány Budapesten 61,5%, a többi településen 70% körül mozog. Ez arra utal, hogy a korábban már említett falusi (egylakásos) családi házak nagy része egyszobás volt. Ezt a lényegében 1945 előtt kialakult lakásmegoszlást csak erősítette, hogy az 1945 és 1949 között a városokban és városias községekben épült lakások több mint 80%-a egyszobás lakás volt. A kétszobás lakások aránya 22–27% között változott településtípusonként, és a megoszlás kiegyensúlyozottságára jellemző, hogy még a „nem városias jellegű községekben” is elérte az országos 24,5%-os átlagot.”¹⁶⁰

1947/1948 tavaszán, a hároméves terv kezdetén már központosított tervutasításos rendszerben kezdődött az építőmunka. A Tervhivatal és a Gazdasági Főtanács 11 vidéki város: Miskolc, Pécs, Újpest, Csepel, Eger, Salgótarján, Nyíregyháza, Kaposvár, Békéscsaba, Karcag, Orosháza részére biztosított

pénzügyi fedezetet új házak építéséhez. Ezen kívül közületi romlakás helyreállítás indult Debrecenben, Szolnokon, Cegléden, Hatvanban, Sátoraljaújhelyen, Székesfehérváron, Győrött, Sopronban és Szombathelyen. A telepszerű beépítésekre a települések szabad, beépítetlen belső- és peremterületei voltak alkalmasak, a nagy fokú lakásínség nem tette lehetővé a költségesebb és szanalással járó lakótelep építéseket. Az 1947 és 1950 közötti hároméves terv a lakásépítésre meglehetősen nagy összeget irányzott elő a vidéki városoknak: 1947/48-ban 19 millió, 1948/49-ben 36 millió, 1949/1950-ben 75 millió, azaz összesen 130 millió forint összeget. Az épített lakások száma 1950-ben 24.669 db, összehasonlítva: az 1930 és 1938 közötti évek átlaga 23.106 db. A kormány 1950-ben a háromszobás lakásoknál 54 ezer, a kétszobásaknál 48 ezer, az egyszobás lakásoknál 30 ezer forint költséget tervezett.¹⁶¹

A lakásállamosítás küszöbén lehetetlenné vált ideológiailag a magántőke felhasználásával történő lakásépítés, de az állam pénzügyi forrásai sem voltak elegendőek a tömeges lakásépítés megvalósításához. A cél érdekében a kormány 1947-ben létre hozta az Országos Házépítő Szövetkezetet. Ez az önerős lakásépítési forma nagyon hasonlított a korábbi ONCSA lakásépítési akciók elveihez, gyakorlatához. Az építtető, aki csatlakozott a szövetkezethez kötelezte magát a títusterv szerinti építkezéshez, támogatták az építőanyag-elátásban, és családi házanként csekély 8 ezer forintos hitelt is kapott. 1948-ban felfüggesztették a szövetkezeteket,¹⁶² valószínűleg az építőanyag-hiány miatt, majd 1956-ban további kedvezményekkel újraindították,¹⁶³ de most már az állam számára is lehetővé tették a szövetkezeti lakások építését.¹⁶⁴

A szövetkezeti lakások beruházói feladatát a helyi tanácsok végrehajtó bizottságai végezték, a szakigazgatási szerveiken keresztül. A szövetkezeti tag, ha teljesítette kötelezettségeit a telekár megfizetése, előtörlesztés, akkor az építési költségek 25%-át az állam magára vállalta. A lakásszövetkezetbe tagnak csak az állami, a társadalmi szervek, a vállalatok és szövetkezetek bérből és fizetésből élő dolgozóit – elsősorban az állami üzemek munkásait – lehetett felvenni.¹⁶⁵

1948 és 1950 között Győr város részére 11 db kislakás épült a Szövetkezet utca elején, eredetileg 16 lakás építéséről volt szó, de ezt felsőbb intézkedéssel

5 darabbal csökkentették. A telkek területe 120 négyszögöl, ezekre épült a 35. títusterv alapján 5 darab, a 33. títusterv szerint pedig 6 darab lakóház.

A terveket az OHÉSZ¹⁶⁶ készítette, a központ egy tervmásolatot biztosított az építendőnek, és a földhivatal által elkészített helyszínrajz alapján kijelölt telken megkezdődhetett az építkezés. Az épített házak korszerűnek számítottak, két szobából, előtérből, tornácból, konyhából, fürdőszobából és kamrából álltak. A folyóvízzel, fürdőszobával és saját vécével ellátott lakások arányának növelése (pusztán egészségügyi okok miatt is) az egyik legégetőbb feladata lett a lakáspolitikának. A szobákban hajópadló burkolat készült.

10.1.2. A Szövetkezet, Gömb, Tárna és Csavargár utca építése¹⁶⁷

Az 1950. január 1-től 1954. december 31-ig terjedő időszakra vonatkozó ötéves terv a lakásépítésre, község- és városfejlesztésre, egészségvédelmi, szociálpolitikai és kulturális beruházásokra 7,4 milliárdot irányozott elő, de ezt az összeget 1951-ben 14 milliárdra emelték. Ebből a lakásépítésre, község- és városfejlesztésre fordítható összeget 6 milliárd 490 millió forintban határozták meg. A tervmódosítás az öt év alatt felépítendő lakások számát 180 ezerrel 220 ezerre emelte, mindezt állami, szövetkezeti, saját építésű és állami kölcsönrel kívánták megvalósítani.

A kormány 1950-ben az ötéves terv indításakor országosan 15% egyszobás, 75% kétszobás és 10% háromszobás lakásban határozta meg az építendő lakások arányát. 1951-ben a Népgazdasági Tanács az egy- és háromszobás lakások arányát 5–5 %-kal csökkentette, a kétszobásokat pedig 85%-ra növelte.¹⁶⁸

A városfejlesztési politikából következett a helyszín kijelölése, cél az volt, hogy a kijelölt terület képezze a még teljesen be nem fejezett, de szerves egészet alkotó városépítési egységek természetes továbbfejlesztését, súlyt helyeztek arra, hogy funkcionálisan kapcsolatba legyen a szomszédos lakóterületekkel, valamint a nagyobb jelentőségű munkahelyekkel. Ezek a szempontok a leendő Szövetkezet utcában és a további beépült utcákban megvalósultak.

A műszaki leírásban, csak arról esik szó, hogy miként lehet a helyi környezetben megvalósítani a legegyszerűbben és a leggazdaságosabban a központi akaratot. Szó sem eshetett arról, hogy a leendő lakónak bármilyen egyedi kívánsága lehetne, és annak sem látjuk jelét, hogy a helyi építésszek érdeemi befolyással bírtak volna a telep megvalósítására. A títusterv eszköz volt, amellyel az állam a legközvetlenebben tudott a megépülő lakásokra hatni. A títustervek alapjául szolgáló elvek mindig az arra vonatkozó aktuális állami álláspontot tükrözték, milyen a helyes lakás és a megfelelő lakáshasználat. Azzal, hogy 1950-tól az állami építkezések esetében elvileg kötelezővé vált a títustervek használata, ez által a központi normaadási igény is meghatározóvá vált.

1950 és 1954 között fokozatosan csökkent az új állami lakások száma, a politikai szólamok ellenére. A hatalmat kisajátító Magyar Dolgozók Pártjának győzelmi jelentése illusztrálja a lakáshelyzetet: *„A szövetkezeti lakásépítési akció is elősegíti a lakáviszonyok megjavítását. 1952. év végéig szövetkezeti lakásépítési akció keretében 31 kertes, külön álló családi ház létesült Győrött a Gyárvárosban lévő Szövetkezet utcában. Ebben az évben 700.000 forint értékben további 20 családi ház építése kezdődik meg.”*¹⁶⁹

A Csavargár és a Tárna utcában a Győri Állami Építőipari Vállalat 1954-ben további 16 títusházat épített.¹⁷⁰ Majd az Építésügyi Minisztérium Lakásépítési Igazgatósága egy üzemi (építőipari) munkásházépítő szövetkezetnek adott engedélyt az úgynevezett „kőműves saját-házak” részére, így 1954-ben újabb 30 db títusterven alapuló ház építése kezdődött meg.¹⁷¹ Az Építésügyi Minisztérium határozatában az is szerepelt, hogy a „kőműves saját-házak” lakótelep egy tömbben legyen, ezért a juttatott házhelyek átcsoportosításával egyetértettek. Itt látjuk, hogy egyszerre építkezett Gyárvárosban az állami-tanácsi és a vállalati szövetkezet. Egyben az a tény, hogy egy konkrét telekelosztási ügy minisztériumi döntést kívánt meg, jól kifejezi az irreális hatalmi koncentrációt.

Kétfajta lakásszövetkezet létezett: a területi és az üzemi alapon szervezett. A területi alapú szövetkezeteket az illetékes tanács szervezte a hatáskörében élő igénylők számára. Az üzemi lakásszövetkezetnél a szervezés alapja a közös munkahely volt. Az üzemi és területi lakásszövetkezetek közötti különbségtétel

1959-ig fennmaradt, de a kedvezményekben, a tagok jogaiban és kötelességeiben nem volt eltérés. A központosító állam igyekezett ellenőrzése alatt tartani minden közösséget, pedig a jogszabályok szerint a szövetkezetet a tagok által választott igazgatóság irányította. A szövetkezetek szervezése tulajdonképpen állami kézben volt, és mivel az állam jelölte ki azt is, hogy az adott év lakásépítési keretéből hány lakás épül meg szövetkezeti lakásként, ez alapján határozták meg a lakásszövetkezetek létszámát és helyét. A tagjainak kiválasztása is a vállalati és tanácsi vezetőkön, az általuk kijelölt szervezőbizottságok döntésén múlt.

A lakásszövetkezet tagja lehetett minden fizikai és szellemi dolgozó, ha a munkahelyi vezetés, az illetékes tanács végrehajtó bizottsága, a szakszervezet arra érdemesnek tartotta. A javaslatétel szempontja a jó munkavégzés és magatartás, adott vállalatnál letöltött minél hosszabb munkaviszony, a szociális helyzet és az előírt készpénzelőleg megléte számított. A jó munkavégzés és magatartás olyan szubjektív szempont, amelybe bőven belefér a vállalathoz és a fennálló társadalmi rendhez való viszony mérlegelése is.

A minisztertanács a lakáselosztás körüli feszültségeket érzékelvén, 1956-ban rendeletben szabályozta az állami erőből épülő lakások elosztási rendjét. Előírta, hogy *„az állami erőforrásokból épülő összes lakás kétharmadát a termelésben résztvevő munkásoknak és a termelést közvetlenül irányító műszakiaknak kell juttatni, és csak a fennmaradó lakások oszthatók fel a többi igényjogosult között.”*¹⁷²

„A lakásszövetkezetekről szóló rendeletek sokasága jól mutatja, hogy ez az építkezési forma fontos volt az állam számára. A statisztikák azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy az állami kedvezmények ellenére az ilyen formában épült lakások száma eltörpült a magán kivitelezésben épült lakások száma mellett a korszakban.¹⁷³ Ennek legfőbb oka éppen a lakásszövetkezetek létrejöttének sajátos módja volt. Mivel az általánosan alacsony állami lakásépítési kapacitásból fedezték a szövetkezeti lakások építését is (valószínűleg az általános építőanyag-hiány miatt), illetve sem a helyi anyagi erőforrásokat, sem a szövetkezeti tagok munkakerijét nem vették igénybe, a rendszer komoly igények kielégítésére nem volt alkalmas. A komoly pénzügyi támogatás miatt a szövetkezeti lakásépítés gyakorlatban nem járt valódi megtakarítással az állam számára. A lakások kivitelükben és

alaprajzukban megegyeztek az állami lakásokéval, nem volt lehetőség egyéni igények kielégítésére, az alacsony lakbérek mellett ez is egyik tényezője volt annak, hogy az 1950-es évek lakásszövetkezeti programjai lényegében csődöt mondtak. Magyarországon a lakásszövetkezetek inkább egy sajátos lakáselosztási módot jelentettek, nem pedig építési funkciót. Legfontosabb előnyük az állam szempontjából, hogy a lakások karbantartásának költségeit a lakók viselték.”¹⁷⁴

1948 és 1960 között összesen 158 ház készült el, túlnyomó többségében 51. IV.13-102 típusú szerint: a Balassi Bálint utcában 25 lakóház, a Csavargár utcában 36 lakóház, a Gömb utcában 34 lakóház, a Tárna utcában 32 lakóház és a Szövetkezet utcában 31 lakóházat építettek fel. Biztosan tudjuk, hogy az építőipari vállalat lakásszövetkezete 30 db munkásházat M.N.O.K.1-12/1954 típusú alapján épített meg, valamint épült még néhány egyéni építésű magánház is. A kedvezményes és ingyenes telekjuttatás gyakorlata egészen 1957-ig működött, amikortól az állami tulajdonban lévő házhelyeket csak „*forgalmi áron*” lehetett értékesíteni.

A típusútervek iránti, máig meglévő fenntartások azért rögzülhettek ilyen tartósan, mivel az 1950-es évek első felében a típusútervekkel szemben támasztott legfőbb állami követelmény a gazdaságosság és a költségcsökkentés volt. Ennek három módja volt: egyrészt csökkentették az építendő lakások komfortfokozatát, másrészt csökkent a tervezett lakások mérete, valamint gyengült a felhasznált anyagok minősége.

A gyárvárosi munkáslakások esetében a két szoba, fürdőszoba és a kert hosszútávon nagyon rugalmas alapnak bizonyult. Az épületekben meglévő lehetőségeket kihasználva, a lakók anyagi erejük gyarapodásával emeletet, tetőteret építettek, garázst, műhelyt húztak fel az udvaron. A házakat a saját igényeik, vágyaik szerint alakították tovább. Az ötvenes évek egyformaságát már az 1960-as évekkel kezdődően lassan átalakították a lakók, és mára egy jól élhető, nívós kertvárossá nőtte ki magát a ma is folyton változó valamikori munkástelep.

10.2. Ipar utcai lakótelepek

1958-ban a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága a munkásosztállyal kapcsolatos egyes feladatokról szóló határozatában megállapította, hogy a munkásosztályt és az összlakosságot a legkomolyabban foglalkoztató szociális probléma a lakáshiány. Az Építésügyi Minisztérium az Országos Tervhivatallal együttműködve 15 éves lakásfejlesztési tervet dolgozott ki, a kormány ezt elfogadta és az 1960. évi határozatában nyilvánosságra hozta. A terv a cél elérése érdekében 1961-től 1975-ig egymillió lakás felépítését irányozta elő. Megszabta a terv, hogy az egymillió lakás 60%-át a fővárosban és az ipari városokban, valamint a munkásosztály lakta településeken kell megépíteni. Meghatározta az építendő állami bér- és szövetkezeti lakások nagyságát, felszereltségét, előírta a közművesítésben mutatkozó elmaradás fokozatos felszámolását, a lakások építési idejének csökkentését, és nem utolsósorban a lakosság saját lakásépítkezéseinek növekvő állami támogatását.¹⁷⁵

A 15 éves lakásfejlesztési terv megvalósítása megfelelő közművekkel és közlekedési hálózattal ellátott területek kiválasztását kívánta meg. 1960 elején a helykijelölési bejárást az ÉM Város- és Községrendezési Főosztálya valamennyi megyében és megyei jogú városban elvégezte, melynek eredményeként helykijelölési dokumentáció készült, amely rögzítette az egyes településeken a készülő lakások elosztását, beépítési módot és az építési terület közművesítését.

Ez a munka megtörtént Győrött is, és érintette Gyárváros tovább építését. A gazdaságos és gyors kivitelezés érdekében minél kevesebb fajta, lehetőleg standard szerkezeti elemekből felépíthető títustervekben gondolkodtak. A 15 éves tervidőszakban a lakóházakat 4-5 szintes formában, és csak títustervek alapján szabadott építeni. A II. ötéves tervidőszakban, legalább 25%-ban középblokkos építési mód alkalmazását irányozták elő, valamint előírták a nagyblokk, nagypanel és öntötház alkalmazásával kapcsolatos kísérletezést.¹⁷⁶

Az 1960-as években az egymással párhuzamos sávházak és pontházak jelentek meg, a belső udvarok eltűntek, helyettük nagyobb szabad területeket alakítottak ki. Az 1960-as évek lakótelepeit három épülettípus jellemzi: a 4–5

szintes, általában három lépcsőházas É–D-i, vagy K–Ny-i tájolású sávház, a kockaház és a kezdetben 4–5, később 9–10 emeletes pontház. Az évtized lakótelepei elsősorban a belső városrészek körüli átmeneti zónában épültek fel, megindult tehát a lakótelepi építkezések kifelé tolódása. Kedvezőbben alakult a lakások összetétele: megnőtt a kétszobás, fürdőszobás, központi fűtéssel ellátott lakások aránya. Az átlaglakás alapterülete először 48 m² volt, mely az 1970-es évekre 53 m²-re nőtt. Az építészeknek ezen irányelvek szerint kellett kialakítani a lakásokat, az így megépült lakások szűkös életviteli lehetőséget biztosítottak az ott lakóknak. Összehasonlításként a nyugati országokban épült panellakások átlagos négyzetmétere nagyobb volt, 95–98 m² körül mozgott.¹⁷⁷

10.2.1. Puskás Tivadar – Ipar utcai lakótelep

A Puskás Tivadar utca 8. szám alatt a Szerszámgépgyár által épített színes házakat nevezte a köznyelv „Papagáj-telepnek”. Építését 1958 februárjában kezdték a Puskás Tivadar utca, Ipar utca, Kiskúti utca, Madách Imre utca négyszögben, és 1960. augusztus 24-én kapott használatba vételi engedélyt. Az épületek tég-lából épültek, és tágas kétszobás lakások kaptak helyet bennük, amelyek messze felülmúlták a korszak megszokott lakásméretét, kényelmi szintjét.¹⁷⁸

1957. végén a dízel-elektromos mozdonyokat meghajtó ún. trakciós¹⁷⁹ villanymotorok és fődinamók gyártására a Győri Szerszámgépgyárat szemel-ték ki. A döntésben minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy a légvé-delmi gépágyú gyártásának megszüntetésével a győri gyár kapacitásainak egy jelentős részét nem tudta lekötöni. A trakciós motorok és fődinamó gyártásán túl a Szerszámgépgyárat akarta a Kohó- és Gépipari Minisztérium a transz-formátor-gyártás egyik hazai bázisává fejleszteni. Az új termékek gyártásának beindítására az állam 81 millió 592 ezer Ft beruházási keretet biztosított.

Ennek a programnak a megvalósítására, de külön erre a célra biztosított 6,5 millió Ft-ból épült meg a gyár közvetlen közelében a 11 házból, házan-ként négy lakásból álló, összesen 44 egyforma, korszerű távfűtéses, garázzsal és pincével ellátott ún. „Papagáj lakótelep”. A lakásokkal az volt céljuk, hogy az

országból erősáramú gépek gyártásához elengedhetetlenül szükséges villamosmérnököket, technikusokat Győrbe csábítsák.

A lakásban lévő helyiségek: I. szoba 24,97 m², II. szoba 18,40 m², konyha 13,36 m², kamra 3,20 m², hal 7,59 m², fürdőszoba 3,84 m², előszoba 5,93 m², WC 1,92 m². Össz alapterület: 78,6 m²

A közös udvart körbe kerítették, az első időszakban portaszolgálatot is működtettek a telep két végében. A parkosított területen a gyerekek biztonsággal, szülői felügyelet nélkül játszhattak a számukra kialakított homokozóban, pancsolóban.¹⁸⁰

10.2.2. Ipar utca nyugati oldalán épült szövetkezeti lakótelep

Az Ipar utcai szövetkezeti lakások kétféle háztípusban helyezkednek el, az 1. jelű háromemeletes kockaházban és a 2. jelű háromemeletes, három lépcsőházas sávházban. A két típus egymást váltja, a pontházakhoz képest a sávház az utca síkjától hátrább húzódik. Az épületeket a Győri Tervező Vállalat tervezte 1959 márciusában, a sávház esetén az M.N.O.T. 151/3-6 títusterv alapján, a pontházak esetében nem található títustervre utaló adat.

Az építkezést 1959. június 19-én kezdték meg és 1960. december 31-én adták át a lakásokat. A falak téglából épültek, a szobák parkettaburkolatot kaptak, a konyhában beépített szekrény volt, a lakás villany-, gáz-, víz- és csatornaközművel rendelkezett. A sávházak esetében lépcsőházanként 8, emeletenként 2, házanként 24 lakás került kialakításra. A három sávházban 72 lakás épült meg.

Lakásonként: I. szoba 18,75 m², II. szoba 12,20 m², konyha 13,25 m², kamra 1,71 m², WC 0,96 m², fürdőszoba 4,10 m², előszoba 4,60 m². A lakás össz alapterülete 55,60 m².

A pontházak esetében lépcsőházanként 16, emeletenként 4, házanként 16 lakás került kialakításra. A három pontházban 48 lakás épült meg.

Lakásonként: I. szoba 18,34 m², II. szoba 10,65 m², konyha 10,02 m², kamra 1,27 m², WC 0,86 m², fürdőszoba 4,06 m², előszoba 2,83 m². A lakás össz alapterülete 48 m².

A Győr- Sopron megyei Tanács VB által építtetett lakások száma az Ipar utcai szövetkezeti lakótelepen 120 darab volt. A központi fűtés nélküli, széntüzeléses cserépkályhákkal épült lakások tüzelőanyag raktározására az alagsorban tároló helyiségeket is kialakítottak.¹⁸¹

10.2.3. Ipar – Nagysándor József – Stadion utcai lakótelep

1960-ban épült fel Győrött az Állami Építőipari Vállalat Előregyártó Telepe. A Vágóhíd utcai könnyűbetonos előregyártó üzem először félemelet magasságú, középblokkos falelemek, majd emelet magasságú, nagyblokkos elemek gyártására volt képes. A gyár kezdeti kapacitása 450, majd 800 lakás építését tette lehetővé évente.

A kohósalakblokkok hátrányai hamar megmutatkoztak. A salakbetonelemek teherbírása legfeljebb négyemeletes épületek építését tette lehetővé, ez a tömeges lakásigény idején igen nagy korlát volt. Erősen kifogásolható volt a házak nagy hővesztesége is, a 30 cm-es falvastagság elvileg a 38 cm-es téglafalnak megfelelő hőátbocsátási tényezővel rendelkezett, viszont a toldási hézagok és a földemsáv megoldatlan hőhídja miatt ez a valóságban nem érvényesült.

A legjelentősebb hátránya a nagyblokkos épületnek, hogy három típusház építésére volt alkalmas. Egy két- és egy háromszekciós épület, valamint később egy négyfogatos kislakásos kockaház építésére nyújtott lehetőséget. Mindhárom típus csak ötszintes, lifthatar alatti magasságig volt építhető. A két sorház típus alaprajza majdnem ugyanaz, a kétszekciós épület előnye, hogy ennél a változatnál a lakások kétharmadához erkély is tartozott. Közel egy évtizedig az egész országban ebből a három lakástípusból épültek a házak, lakótelepek.

Gyárváros még szabad kapacitásokkal rendelkező infrastruktúrája lehetővé tette viszonylag nagyszámú épület építését. *„Ipar út, Nagysándor József út és Stadion utca által határolt négyszög családi házas övezetét három oldalról*

*körbefalazták blokkos házakkal.*¹⁸²Az így kialakult helyzet jelentősen rontotta a családi házak udvarainak és kertjeinek magánszféráját.

Az Ipar utcai lakótelep szerves részeként a telep északi oldalán a Mártírok útja mentén az „A”1, „A”2, és az „A”3 jelű épületek a MOT. I. 1-154/61 títüsterv alapján épültek, az „A”3 jelű épület nyaktaggal csatlakozott a „B”1 jelű épülethez. Az épületek a títüstervektől eltérően pincés változatban kétszekciós kivitelben kerültek beépítésre. A pincés változatban a szükséges alapozási mélység, mellyel a pincfalak megépültek, egy földém többletköltségével a teljes földszint lakás céljára használható. A pincerekeszek és egyéb mellékhelyiségek a pincében nyertek elhelyezést. A házak központi fűtés nélkül, széntüzeléses cserépkályhákkal épültek, a tüzelőanyag tárolására az alagsorban tüzelőanyag tároló helyiségekkel is rendelkeztek.¹⁸³

Az „A” jelű épület lakásainak leírása:

1. Másfél szobás lakás leírása: szoba 21,60 m², félshoba 12,50 m², konyha 7,20 m², kamra 0,90 m², fürdőszoba 4,70 m², előszoba 4,10 m², összesen: 51 m²
2. Másfél szobás lakás leírása: szoba 18,21 m², félshoba 12,20 m², konyha 7,20 m², kamra 0,90 m², fürdőszoba 4,60 m², előszoba 5,50 m², összesen: 48,61 m²

Egy épületben 30 db kétszobás lakás épült, összesen 90 darab.

A „B1”, „B2”, „B3”, „B4”, „B5”, „B6” és „B7” jelű épületek a MOT.I. 1-158/61 sz. títüsterv alapján készültek. A títüsterv háromszekciós, négyemeletes alapincézetlen épület, melyet átdolgoztak alapincézett épületre. A betervezett pince szükségessé tette a títüsterv teljesen előre gyártott elemekből álló lépcsőházának átdolgozását. Központi fűtés nélkül, széntüzeléses cserépkályhákkal épültek, melyek az alagsorban tüzelőanyag tárolására alkalmas helyiségekkel is rendelkeztek.¹⁸⁴

Az épületek az Ipar utca mentén részben a nyugati, részben keleti oldalán kerültek elhelyezésre. A „B1” jelű épület nyaktaggal csatlakozik az „A3” jelű épülethez, a „B2” és „B3” épületet egybeépítették, a többi épület szabadon áll.

A „B” jelű épület lakásainak leírása:

1. Másfél szobás lakás, szoba 22,70 m², félszoba 6,44 m², konyha 5,60 m², kamra 1,06 m², fürdőszoba 3,70 m², előszoba 3,06 m², összesen: 42,56 m²
2. Két- és félszobás lakás: szoba 22,70 m², I. félszoba 6,44m², II. félszoba 8,00 m², konyha 5,60 m², kamra 1,06 m², fürdőszoba 3,70 m², előszoba 3,06 m², összesen: 51,52 m²

Egy épületben 48 darab másfélszobás és 12 darab két- és félszobás, összesen 60 darab lakás épült. Az Ipar utcában „B” típusú lakásból 420 darab, „A” típusból 90 darab készült el. Az építkezés 1966. április 1-én kezdődött és 1968. szeptember 30-án fejeződött be.

A Nagysándor József utcában 6 darab ötszintes pontház épült, így az Ipar utcai lakótelepen kimerítettek minden lehetőséget, ami a blokkházas technológiában rejlett, a helyszínrajzon „C”-vel jelölt épületekben egyenként 20 lakást, összesen 120 lakást húztak fel az utcában. Az Ipar utcai lakótelepen 630, a Stadion utcában 300 lakás épült meg 1966 tavasza és 1968 decembere között. A terveket az ÉM Győri Tervező Vállalat készítette.

A Stadion utcában, két lépcsőben 150–150 lakás, összesen 300 lakás épült fel.¹⁸⁵ A tervek MOT. I. 1-154/61 számú háromszekciós, alapincézett nagyblokkos típustervek alapján készültek el. Az átdolgozás során a háromszekciós típustervekből kétszekciós épületeket terveztek, az épületek és a lakások azonosak a Mártírok útja „A”1, „A”2 és az „A”3 jelű épületekkel.

1. Másfél szobás lakás leírása: szoba 21,60 m², félszoba 12,50 m², konyha 7,20 m², kamra 0,90 m², fürdőszoba 4,70 m², előszoba 4,10 m², összesen: 51 m²
2. Másfél szobás lakás leírása: szoba 18,21 m², félszoba 12,20 m², konyha 7,20 m², kamra 0,90 m², fürdőszoba 4,60 m², előszoba 5,50 m², összesen: 48,61 m²

A viszonylag keskeny utca mindkét oldalát első ütemben „A”1 – „A”5 jelű épületekkel, majd második ütemben „A”6 – „A”10 jelű épületekkel 1967 augusztusa és 1968 szeptembere között húzták fel. Az utca beépítettsége igen

magas fokú, a négyszintes házak nagyon közel állnak egymáshoz, elhelyezésük minden fantáziát nélkülöz. A lakásépítési tervszámokhoz, a títustervekhez való kötelező ragaszkodás, a szűkös pénzügyi keretek erősen befolyásolták az építésszek lehetőségeit, szűkre szabva a tervező mozgásterét. Az iratokból kitűnik, hogy a döntéshozók nem tervezték a Stadion utcai házak építését, amikor az Ipar utcai lakótelepről gondolkodtak. 1967 tavaszán határoztak, egy akkor még nem létező utca megnyitására – az építési engedélyen még Kiskúti lakótelep szerepel – 150 lakással, erre készültek engedélyezési és parkosítási tervek. Néhány hónappal később további 150 lakással bővült a program, és így már egy 300 lakásos utca épült fel, a közeli tervezett létesítményről Stadionnak elnevezve.

Az építési költségek a II. és IV. ötéves terv¹⁸⁶ időszaka között több mint kétszeresére emelkedtek: egy 53 négyzetméter alapterületű kétszobás lakás nettó – kapcsolódó beruházások, például közmű, utak nélküli – építési költsége 143 ezer forintról 316 ezer forintra nőtt. Növelte a költségeket az árak emelkedésén túl – a termelékenyebb, de drágább iparszerű technológia térhódítása, a többemeletes épületek arányának növekedése, az olcsóbb beépíthető területek csökkenése, a lakásszanalások növekvő száma.

Az ország vezetése a koncentrált építkezésekre helyezte a hangsúlyt, kezdettől fogva számos probléma jelentkezett, a rendszer sajátosságai miatt ezek megoldhatatlanok maradtak. A legfontosabb a tervszemlélet volt, amely a tervszámok mennyiségi teljesítését tekintette az elsőrendű célnak. Lemaradások, forráshiány esetén a minőség csökkentése megszokott volt, illetve a tervszámok végrehajtása érdekében a minőségileg kifogásolható, hiányos készülségi fokú lakásokat is készként jelentették le és adták át, majd hiánypótlás címén állandósult a javítgatásuk. A folytonos hiány mellett az anyagok, felszerelések pazarlása, a képzetlen munkaerő használata, az igénytelen kivitelezés tovább rontotta a központilag megvalósult lakások értékét és megítélését.¹⁸⁷

Meglepő, de egy magánérős 60 m² ház építése átlagosan 214 ezer, blokkos épületben 52 m² lakás 201 ezer, panelos épületnél 52 m² lakás 238 ezer forintba került. 1970-ben országos átlagban egy négyzetméterre eső költség a magánérős építkezéseken 3.564 forint, blokkos épületben 3.855 forint, panelos épületben 4.579 forint volt.¹⁸⁸ Így az a cél, hogy az iparosított lakásépítés csökkenti az egy lakásra eső állami kiadásokat, nem valósult meg,

A lakótelepi lakás adottságai az ott élők túlnyomó többségének életvitelét döntően meghatározták. Ez a lakástípus a szabadidő kihasználásának számos módját nem tette lehetővé, maradt a tévé, esetleg a barkácsolás, a könyv nem szükségszerűen volt jelen. A lakótelepek kulturális életének elégtelensége a 60-as évek közepén kezdett egyre nyilvánvalóbbá válni. 1968-ig a „kulturális járulék” csak ajánlott tétele volt a lakótelepi építkezéseknek, nem is terveztek és nem is épült azóta sem (már meglévő Városi Könyvtár Fiókkönyvtárán kívül) közösségi, kulturális intézmény Gyárvárosban.

„Az otthonülő magatartás részben a lakótelepi ember tudatosan és önként választott életformájának döntő eleme. Mivel a megtakarítást önmagában is értéként kezelik, az otthon ülésre is mint erényre tekintenek. Ebben a behúzódban természetesen nem csekély szerepet játszik a »lakásöröm«. A lakótelepi családoknak közel a fele rossz lakáskörülmények között élt korábban, s másik 1/3-a is bár komfortos, de elég zsúfolt lakásban. Sokéves álmukat látták tehát megvalósulni, s mi sem természetesebb, hogy szívesen töltik szabad idejüket az egyébként is jól felszerelt lakásukban. Mellesleg a családok demográfiai összetételükből fakadóan is rákényszerülnek az esténkénti otthon maradásra. A lakótelepre kerülve legtöbben elveszítik közvetlen közelükből rokonaikat s egyéb megoldások hiányában kénytelenek gyermekeikkel maradni... A meglehetősen ingerszegény környezet, a városból, munkahelyéről hazaérő embert nem tartóztatja fel az utcákon, nem készíti sétálásra, nem vonzza be a kávézóba; sőt arra ösztönzi, hogy hazasiessen és bekapcsolja a tv-jét. Nemcsak arról van szó, hogy a lakótelepi ember azért nem megy vissza az utcára, mert takarékoskodik, mert a lakásnak örül, hanem arról is, hogy a közelében nincs utca, nincsenek intim és élettelijs belső terek, melyek kicsábítanák...”¹⁸⁹

A lakótelep építési, településszerkezeti sajátosságai a belső udvarok hiánya, a zárt lépcsőházi rendszer, az épületek uniformizált jellege, parkok, játszóterek szükségessége, az intézményi ellátottság, szórakozási, kulturális lehetőségek elégtelensége, és általában a lakótelep általánosingerszegénysége negatívan hatott az Ipar utcai lakótelepen élők identitására.

Az 1960-as évtizedben az ellentmondások ellenére a mennyiségi eredmények mellett javult a lakások kényelmi felszereltsége, megszűnt a fürdőszoba nélküli lakások építése, és nőtt a korszerű fűtésű lakások aránya. További változást jelentett az is, hogy mérséklődtek a lakótelepi lakások városrészek közti minőségi különbségei. A hatvanas évek lakótelepei fizikai jellemzőiket tekintve egységesebbek lettek, és a lakások élhetősége egy viszonylag magasabb színvonalon valósult meg.¹⁹⁰

11. Oktatási intézmények

1945 után

11.1. Tanulóváros

1950 októberében kezdték meg a Budai úti barakkok néven közismert nyomortelep helyén egy ipari-tanulóváros építését. A hétholdnyi területen fekvő iparostanuló iskolában 2.000 tanuló fogadását tervezték. Az iskola mellett 350 személyes ipari tanulóotthont, kultúrházat és sportpályát is létesítettek. Az építkezés első ütemében készült el a 80 méter hosszú, háromemeletes iskolaépület, utána a modern gépekkel felszerelt 1.300 fő képzésére alkalmas tanműhely. Az ünnepélyes átadásra 1953. szeptember 1-jén került sor.

A Gyárvárosi Tanulóváros, az Ipari Tanulók Iskolája Győr meghatározó intézménye lett. A Nehézipari Minisztérium 1950-ben alapította az új szakmunkásképzőt, a 400. sz. Iparitanuló-iskolát, melynek felügyeleti szerve a Munkaerő Tartalékok Hivatala volt (MTH). A középfokú szakiskola hatalmas objektuma is hirdette – a 18-20 választható fémipari szakmájával – a szakmunka fontosságát.

Az első tanévnyitó ünnepély 1950. szeptember 10-én a vagongyárban zajlott le. A képzés 20 osztállyal és 660 fővel indult géplakatos, szerszámlakatos és esztergályos szakmákban. Az intézményt Győr vezető ipari gyára, a Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár nyomán nevezték el MTH 400. sz. Wilhelm Pieck Ipari Tanuló Intézetnek, melyet 1957-től a MÜ.M 400. sz. Ipari Tanuló Intézetének hívtak.

„Az iskola Győr talán legjellegzetesebb, és országos szinten is jelentős szociál épülete. Építészé Rimanóczy Gyula,¹⁹¹ az ország akkoriban egyik meghatáro-

zó alkotója. Az északi klasszicizmusból táplálkozó formálás alkalmat adott arra, hogy a szocreál korszakban kényszerűen alkalmazott építészeti elemekkel is harmonikus képet adjon az épület. Belső tereinek fő funkciója lényegében máig változatlan, ez jelezheti, hogy nem csak a külső igényes, de a belső használati terek is jól átgondoltak. ... Annak ellenére, hogy a korabeli kritika szerint egyfajta keleti városkapunak szánták, elég bizonytalan a telepítése. Az 1-es sz. főút Budapest felőli bevezető szakaszának északi oldalán van, egyedüli épületként. Tömege az utcavonalról való visszahúzása miatt nem érvényesül. Így inkább emberléptékűvé válik, mint monumentális városkapuvá.”¹⁹²

„A két szárny (kollégium és iskola) a klasszikus közép-, illetve oldalfolyosós rendszert követi, összemetsződésüknél a kiemelt lépcsőház jelent vertikális hangsúlyt. A funkcionális felépítés egyszerű, alapvetően modern szellemű, de a homlokzat lyukarchitektúrája, tagozatai, díszítőelemei a szocreál stílusjegyet hordozzák. A színvonalas homlokzati domborműveket, szobrokat a kor nagynevű művészei készítették. Anyaghasználatában meghatározó a skandináv előképekre utaló téglala, illetve kőburkolat, amit műkökeretes ablakok osztanak. A szocreál formakincs szegmensívei, oszlopfejezetei és párkányzata a Műegyetem R-épületét (1955) juttathatják eszünkbe.”¹⁹³

A korra jellemző szocreál szobrok és domborművek díszítik az iskola és gimnázium homlokzatát, a fő alakok egész alakos fiatal lányt és fiút ábrázolnak. A szobrokat 1953-ban Dabóczi Mihály és Palotai Gyula készítette. A bejárattal szemközti, illetve nagyrészt balra eső, négyemeletes épületen négyzet alakú, egyforma méretű domborművek találhatóak, amelyeket az ablakok alatti részre, a nyers téglafalazatra rögzítettek. A mészkőből készült 12 dombormű az iskolai tanítást, tanulást, gyakorlati oktatást és sportolást jeleníti meg.¹⁹⁴

„Rövid életű volt a szocialista realizmus, a »szocreál« -nak nevezett korszak: alig 4 év. Mégis e korszak alkotásainak elmarasztalható eklektikus jellege mellett kétségkívül általában pozitív szerepe volt az építészet mesterségbeli tudásának – főleg művészeti vonatkozásban – elmélyítésében, a hagyományok ápolásában, a környezethez való viszonyban. Nézetem szerint ez idő tájt az építészeti társadalom jelentős része nem kényszerből, hanem meggyőződésből alkotott. [...] Ez a korszak városainkban nem hagyott olyan kedvezőtlen nyomot, mint az azt követő időszak.”¹⁹⁵

1984-től szakközépiskolai osztályokat is indítottak 279 fővel, amely megalkulásától kezdve egy „vasas” szakmákra orientált intézmény volt Az ezredforduló után az intézményben tanévenként több mint 1.700 diák tanul, 75 osztályban. A magas szintű szakmai képzés elismeréseként 2007-ben és 2008-ban elnyerte a „Nívódíjas szakképzés” címet. Az iskola részeként működő négyzetes kollégiumi épület 240 fiúkollégista elhelyezésére alkalmas.

Az intézmény 1991-ben vette fel Lukács Sándor nevét, jelenlegi elnevezése 2016. szeptember 1-től Győri Műszaki SZC Lukács Sándor Mechatronikai és Gépészeti Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma.¹⁹⁶
Cím: 9027 Győr, Mártírok útja 13-15.

11.2. Balassi Bálint Általános Iskola

Az 1960-as években a demográfiai hullám emelkedése, s ennek „levezetésére” az oktatási intézmények számának növelése volt a megoldás. Győrött a több mint 10.000 általános iskolást 1966-tól 24 alsófokú iskola fogadta. Az intézmények gyarapodása jelentősen hozzájárult az általános iskolák szükségstantermeinek kiváltásához. 1967 után Gyárvárosban a városrendezés során kialakított új utcák lakásaiba többnyire fiatal gyermekes családok költöztek. A régi gyárvárosi iskola 1965-ben 923 tanulót fogadott, az eredetileg 350 létszámra tervezett épületben. A városrészből már ekkor hiányzott legalább egy óvoda, bölcsőde és egy új iskola.¹⁹⁷

Az égető hiány betöltésére, az új beköltözők gyermekei részére az Ipar utcai lakótelepen nyolctantermes típusiskola építése tűnt a megoldásnak. 1950 és 1957 között az országban évenként átlagosan 240 osztályterem épült, addig 1959 és 1965 között átlagosan 811, 1966 és 1968 között átlagosan 699 tanterem épült fel. 1950 és 1968 között 16-féle iskolatípus terv készült. Ebből kettőt a Mezőterv (1951), hármat a Városterv (1952), egyet a Pécsi Tervező Vállalat, egyet pedig az időközben megszervezett Típustervező (1961) készített, a többi a KÖZTI¹⁹⁸ rajzasztalain született.¹⁹⁹

A Balassi iskolaépület tantermi szárnya egyemeletes, a tornaterem, öltözők és a technika-terem a földszinten helyezkedik el. Az épület MOT.I. 3-29/60 títusterv alapján épült, annyiban tért el, hogy a kazánház nem az épület alá, hanem mellé építették, ennek a magas talajvíz volt az oka, amely nem engedte meg az alapcézést. A kazánház földszintre való helyezésével a földszinti épületszárny kilenc méterrel nőtt, a bővítés hagyományos téglaszerkezettel épült.²⁰⁰

A Balassi Bálint Iskola 1967 szeptemberében kezdte meg működését, 1978-ig két műszakos tanítás folyt az iskolában. 1985-től bevezették az iskolaotthonos oktatást, nevelési célkitűzésük volt a részképesség-zavaros és tanulási problémákkal küzdő gyermekek felkarolása. A nevelési problémák megoldásában a tanítókat gyógypedagógusok segítették, és könnyítette a nevelőmunkát, hogy kiscsoportos oktatás zajlott.²⁰¹ Az iskola a gyermeklétszám csökkenése miatt átalakult, majd önálló intézményként megszűnt.

11.3. Forrás Waldorf Általános Iskola, Gimnázium és Alapfokú Művészeti Iskola

Az iskola 1992. szeptemberben nyitotta meg kapuit, és felmenő rendszerben indította évfolyamait. A Waldorf-tanterv, amely államilag elfogadott és más iskolák számára is választható kerettanterv, messzemenően az életkori sajátosságokhoz igazodik.

A Waldorf-iskola 12+1 évfolyamos egységes iskolatípus, melyben a gimnáziumi képzés 4+1 éves. Az első 13. osztály 2008-ban érettségizett. Pedagógiai programjuk célkitűzése, megvalósítani a mindenki számára nyitott iskola eszményképét nemzetiségre, világnézetre és anyagi helyzetre való tekintet nélkül;

A Waldorf-iskola egyaránt hangsúlyt fektet az érzelmi, az akarati és a gondolati képességek fejlesztésére. Ezért nevezik a „kéz a szív és a fej iskolá-

jának”. Célja, hogy a gyermek életkoronként változó testi, lelki és szellemi szükségleteit kielégítse oly módon, hogy ezek egymással összhangban fejlőd-
hessenek. Az intellektuális ismeretek átadása mellett különös gondot fordít
a szociális érzékenység és az alkotóképesség ápolására. A művészetekkel való
foglalkozás az egész oktatást átszövi. A gyerekek első osztálytól kezdve napon-
ta furulyáznak, később lehetőségük nyílik második hangszer választására.

A tanulók a hagyományostól eltérő művészi technikákkal ismerkednek
meg rajz- és festésórákon, a kézimunka- és a kézműves órákon végzett bonyo-
lult kézügyességet igénylő munkák alapvető fontossággal bírnak az intelligen-
cia fejlődésében. Színpadi szereplésre minden évben többször nyílik lehetősé-
gük. Az osztályok a tanévet egy-egy komoly színdarab bemutatásával zárják.

A mozgásnak is fontos szerepe van intézményben az euritmia és a test-
nevelés (Bothmer – gimnasztika) órákon. Az euritmia olyan művészeti forma,
amelyben a zene és a vers mozgásban elevenedik meg, a Bothmer – gimnaszti-
ka pedig a tanulók természetes mozgásfejlődését kíséri és erősíti.

Iskolában az első osztálytól kezdve két idegen nyelvet tanítanak: néme-
tet és angolt. Választható tantárgy a szabadvallás, amely felekezettől független
vallásoktatás.

A 3. és 6. osztályosok mezőgazdasági gyakorlaton vesznek részt, a 4.
osztályosok jurta-táborba mennek, a 7. és a 8. osztályosoknak sí- és vízi tú-
rát, sziklamászást szerveznek, az 5. osztályosoknak pedig évente – ókori görög
mintára – olimpiát rendeznek, amelyen az ország összes Waldorf-iskolája részt
vesz. A gyakorlatok (erdészeti, mezőgazdasági, néprajzkutatási, ipari, szociális,
művészettörténeti) a gimnáziumi évek alatt is folytatódnak. Az iskola minden
tanulója évente egyszer többnapos iskolai táborban vesz részt, ahova a szülők
is elmehetnek.

Az ünnepek lehetőséget biztosítanak a szülőkkel való szorosabb kapcso-
lattartásra a teljesség igénye nélkül: Márton-napi lámpás felvonulás, adventi
bazár, farsang, János-napi nyárünnep tűzugrással.

Az iskola fenntartója a Győri Waldorf Egyesület, amely biztosítja az intézmény működésének gazdasági feltételeit és a hatályos jogszabályoknak megfelelő kereteit.

Az iskola 1-4. osztályai a Fiala Géza által tervezett műemlék jellegű épületben (Madách u. 10.), az 5-13. osztályok pedig a régi Balassi Bálint Iskola épületében tanulnak.²⁰²

Cím: Forrás Waldorf Általános Iskola 1-4 osztály:

9027 Győr, Madách u. 10.

Forrás Waldorf Közép tagozat és Gimnázium

9027 Győr, Balassi Bálint u. 1.

11.4. Örömhír Általános Iskola, Örömhír Óvoda

Az 1993-1998-ig Győrben működő Holnap Iskolája alapozta meg a 2014-ben induló Örömhír Óvoda, Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola működését. Mindkét intézmény esetében az alapító a Lehotzky - házaspár, Lehotzky József és felesége, akkori és mostani céljaik változatlanok maradtak.

Pedagógiai programjuk központjában a keresztény szellemiség áll, habár nem képviselik egyik egyház tanait sem, ökumenikus módon élék meg a kereszténységet, szemléletük ideológiailag elkötelezett. Gyermekközpontú, főként a pozitívumokra építő, az egyénre hangsúlyosan odafigyelő iskola. A szülőkkel történő szoros és folyamatos együttműködés nem csak lehetőség, hanem komoly elvárás az iskolában. Erősségük az a „biztonság”, amiben a gyermekeket nem hagyják magukra az osztályteremben, hanem tanítják őket a konfliktusaikat egymással megoldani. Egy egységesen alkalmazott motivációs rendszer működik az egész iskolában, mely pozitív viselkedésformákra, kitartásra, helyes közösségi magatartásra ösztönzi a gyerekeket.

Modern szemléletet képviselnek. Ennek érdekében alkalmazzák a modern tanulástechnikai eljárásokat (projekt módszer, kooperatív technikák), az internet nyújtotta tanulási lehetőségeket. Tanulóikat a 21. század kihívásaira

igyekeznek felkészíteni. A finn oktatási rendszerből átvették azokat a pozitív elemeket, melyeket a magyar oktatási rendszeren belül meg lehet valósítani: megtapasztaláson alapuló ismeretszerzés, a tanulmányi előrehaladás szülőkkel történő közös értékelése, egyéni célok kitűzése és egyéni beszélgetések.

Cím: Örömhír Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola

9027 Győr, Puskás Tivadar u. 37–39. C ép.

Örömhír Óvoda

9025 Győr, Kossuth u. 24.

12. Gyárváros közművelődése

12.1. Gyárvárosi könyvtár és Közösségi Ház

A gyárvárosiak számára a kezdetektől fontos volt a társas élet. Összejöveleteik számára a polgári társaskör, az egyházi közösségek és a sportkörök adtak keretet.

A Külső-Árpád u. 6–8. szám alatt előbb tekepálya működött, később a Dózsa Kör. Az 1918-ban épült házban kialakított épületrész a második világháború után iskolaként is üzemelt egy darabig, de főleg pártcélokat kiszolgáló intézményként funkcionált. 1961-ben itt talált otthonra a fiókkönyvtár. *„Sajnálatos, hogy nem csak az üzemi könyvtár viszonylatában vannak problémák Gyárvárosban, hanem a tanácsi kezelésű könyvtárhálózat terén is. Gyárvárosban csupán egy kis könyvállomás működik, az sem saját helyiségben, hanem a kerületi Párt-szervezet székházában egy szűk kis helyiségben, a Nótanácscsal közösen. Sem a szűk méretei, sem státusza nem teszi lehetővé, hogy a város egyik legnagyobb területének könyvtári ellátottságát csak megközelítőleg is megoldja. Egy tiszteletdíjas könyvtáros áll a könyvtár élén, havi százforintos ellenszolgáltatásért és hetente egy alkalommal tart a könyvtári szabályoknak megfelelő kölcsönzést. ... 1964 végén 182 olvasója volt a könyvtárnak, most 1965. első negyedének végén már 146 fő a beiratkozottak száma. A kötetszám 882 db. A jelenleg beírt olvasók közül 76 a felnőtt olvasók száma. Közülük 16 munkás, 1 paraszt, 14 fő 14 felüli tanuló és 45 fő egyéb.”*²⁰³

1965-ben 1.532 család élt Gyárvárosban, ha családonként átlagosan négy főt számítunk, akkor minden 6,8 főre jutott egy tévékészülék, ugyanis a városrészben 900 készülék volt található, akkor 0,9 családra jutott egy rádió és 1,7 családra egy TV készülék. Mindez még az Ipar utcai lakótelep 930 lakásának megépítése előtti helyzetet jellemzi. A lakások felépítésével egy időben, de később sem történt kulturális beruházás vagy bővítés a városrészben, pedig

már a Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1965. április 23. ülésén eljutott a felismerésig: „Központi helyen Művelődési otthon kell Gyárvárosnak, ahol korszerű filmszínházat, klubhelyiségeket találnak a dolgozók.”²⁰⁴

A rendszerváltás után egy vállalkozó bérelte a közösségi ház helyiségeit, majd a bérleti szerződés megszűnése után 2004-ben az épület a városi könyvtár kezelésébe került. A házat ekkor részben, majd 2006-ban teljesen felújították. 2004-ben művelődésszervező vezetésével megkezdte működését a Gyárvárosi Községi Ház, az itt élő emberek nagy örömeire, hisz addig nem állt rendelkezésükre egy olyan nyilvános közintézmény, ahol szabadidős rendezvényeket szervezhetnek. Jelenleg az intézmény a Dr. Kovács Pál Könyvtár és Községi Tér Gyárvárosi Fiókkönyvtára és Községi Háza néven működik.

A Gyárvárosi Fiókkönyvtár és Községi Ház jelenlegi vezetője az alábbiakban számol be a közösség életéről:

„2019-ben indult el heti rendszerességgel a Győr Gyárvárosi és Likócsi Baba-Mama Egyesület tagjainak részvételével a Gyárvárosi Baba-mama klub.

Az Egészségpiac lakossági egészségmegőrző programsorozat keretében szűrővizsgálatokkal, életmód programokkal várjuk a városrészben élőket.

A Költészet Napja, Magyar Kultúra Hete, Országos Könyvtári Napok rendezvényesorozatok alkalmából győri művészeti és kulturális csoportok, egyesületek közül több tartott már nálunk műsoros rendezvényt, egyéni vagy csoportos kiállítást. A teljesség igénye nélkül: Győri Antológia Irodalmi és Művészeti Alkotó Község, Győri Fotóklub Egyesület, Író Alkotók Klubja, Napóra Egyesület, Paletta Hétvégi Vizuális Műhely.

A Községi Ház otthont ad a városrészben élő képzőművészek egyéni (pl. az itt élő Huszárné Hargitai Beáta) vagy csoportos kiállításainak.

A Gyárvárosban működő civil szervezetek is itt tartják összejöveteleiket, rendezvényeiket.

Ősszel rendszeresen felkerül a falakra a Csallóközi Színes Ceruzák nemzetközi gyermekrajz kiállításra, óvodáskorú gyerekek által beküldött rajzokból álló válogatás.

A Gyárvárosi Vig Esték rendezvénysorozat keretében operettszínházi előadásokkal, vidám zenés műsorokkal, a Győri Nemzeti Színház művészeinek közreműködésével várjuk az érdeklődőket.

A MOKKA Alkotócsoport kézműveseivel tartott foglalkozásokra már rendszeresen visszatérő résztvevők járnak. A gyárvárosi óvodás csoportok és a környéken élő gyerekek és szülei részére szervezünk gyermekszínházi előadásokat.

Az évet az Adventi Családi Délután rendezvénnyel zárjuk, ahol a MOKKA kézművesei által tartott karácsonyi témájú kézműves foglalkozás után zenés ünnepi előadással kedveskedünk a gyerekeknek és szüleiknek. Vendégünk volt többek között a Hangraforgó együttes, az Aranykapu zenekar, a Barangoló, a Gyárvárosi Daloskör.

A fiókkönyvtárban igyekszünk a megismert olvasói igények szerint beszerezni a kiadványokat.

Olvasóink érdeklődése leginkább a szórakoztató irodalom felé fordul. Bűnügyi történeteket, – különösen népszerű a skandináv krimi – romantikus irodalmat, lektűröket, történelmi könyveket, családtregényeket olvasnak szívesen. A gyerekeknél magyar szerzők mesesorozatai, ismeretterjesztő, kukucskálós, kihajtható, kis ablakos könyvek a legnépszerűbbek.

Sok gyárvárosi család jár hozzánk, szülők, nagyszülők együtt a gyerekekkel.”²⁰⁵

Cím: 9027 Győr, Külső Árpád u. 6–8.

12.1.1. Lenvirág Nyugdíjas Klub

A Gyárvárosban élő nyugdíjasok 1996-ban hozták létre a klubot, alapító elnökük Lély Zsigmondné volt. A Gyárvárosi Közösségi Házban találkoznak kéthetente, részt vesznek az Arrabona Nyugdíjas Egyesület munkájában. Programjaikban a kulturális rendezvények nagy hangsúlyt kapnak, előadások, kirándulások színesítik közösségi együttlétüket, valamint karitatív munkát is végeznek. A klub jelenlegi vezetője: Kovács Gáborné.

12.1.2. Borostyán Nyugdíjas Klub

A klubot 2000-ben alakították Lély Zsigmondné vezetésével. A klub célja, hogy a nyugdíjasokat összefogja, szabadidejük hasznos eltöltéséről gondoskodjon, felhívja figyelmüket a jogaikra és segítséget nyújtson a mindennapi

ügyeik intézésében. A klub kéthetente tartja összejöveteleit a Gyárvárosi Közösségi Házban, tagja az Arrabona Nyugdíjas Egyesületnek. A klub jelenlegi vezetője: Szijártó Gáborné.

12.1.3. Gyárvárosi Daloskör

2004. december 2-án alakult meg a daloskör a Kisalföld napilapban közzétett „felhíváson” keresztül, azzal a céllal, hogy a magyar nóta és népdalkedvelők részére hasznos időtöltést biztosítson. Repertoárjukban szerepelnek évszakhoz, alkalmakhoz kapcsolódó népdalok és magyar nóták, andalgók, valamint közel állnak hozzájuk az operett részletek is. Fellépéseikkel igyekeznek vidám perceket szerezni bentlakásos idős otthonokban, nyugdíjas klubokban, kiállítások megnyitói és egyéb rendezvényeken. Több alkalommal rendeztek Magyar Nóta Estet a Gyárvárosi Közösségi Házban nagy érdeklődés mellett. Távlati terveikben szerepel a Daloskör fiatalítása annak érdekében, hogy a magyar nótát és népdalt tovább éltesse a következő generációkon keresztül. Próbáikat hetente tartják a Gyárvárosi Közösségi Házban.

A Gyárvárosiak Baráti Köre csapatához 2007 tavaszán társultak, egyenmellénnyel, ingyenes próbateremmel, rendezvényeken való fellépésekkel támogatják a daloskört. Vezetőjük: Nagy Károly.²⁰⁶

12.2. Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület

Győr-Gyárváros kerületben élő és onnan elszármazottak 2004 őszén alapították meg 45 fővel a Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesületet. Elnökül az egyik alapítót, a több mint 45 éve a városrészben élő, nagy tiszteletben álló Horváth Tibor nyugdíjas igazgatót választották, aki azóta is betölti ezt a tiszteket. Az eltelt években folyamatosan növekedett az egyesület taglétszáma.

A Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület olyan céllal jött létre, hogy

- Gyárváros épített és természeti szépségeit megóvja
- a városrész történelmét feltárják, feldolgozzák és közzé tegye
- a polgárok között segítsék és erősítsék a közösségtudatot, hangsúlyozva annak összetartó erejét.

A Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület megalakulása óta segíti tevékenységével a városrész történelmi hagyományainak ápolását, rendezvényeivel pedig a családi légkör megteremtését. 2006-ban emlékhelyet avattak a városrész építőinek.

2007-ben „Gyárváros Győrben” c. könyvben örökítették meg a területi védettség alatt álló, nemzetközileg is építészettörténeti jelentőségű munkásterlep történetét.

2008-ban önkormányzati támogatás eredményeként, a közösségek összefogásával kerülhetett a területi védettség alatt álló városrész közterére Mátyás király szobra. Harsányi Attila kezdeményezéséhez csatlakozott Ferenczy Lajos önkormányzati képviselő, és a Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület támogatásának köszönhetően az önkormányzat pénzt tudott áldozni a Mátyás térre: a tér közepén felállítandó Mátyás király-szoborra és a tér középső részének rendbetételére.²⁰⁷ Az egész alakos 180 cm magas bronzszobor Lebó Ferenc győri művész alkotása, a szobor talapzata 220 cm világos mészkőoszlop.²⁰⁸

Hagyományt teremtve minden évben kegyelettel emlékeznek meg városrészük építőiről, és a vagongyári bombázás áldozatairól, megkoszorúzzák emlékhelyüket. A Gyárvárosi Galériában bemutató kiállításokat, találkozásokat szerveznek, így segítve a városrészben működő és onnan elszármazott alkotó művészeket. Összejöveleiket a Gyárvárosi Közösségi Házban tartják.

Kapcsolatot építettek ki a városrész iskoláival, civil szervezeteivel, klubjaival, valamint a határon túli csallóközi civil szerveződésekkel. Hagyományörző tevékenységüket kiszélesítő együttműködést alakítottak ki a Budapesten élő győriekkel, a Győr Barátainak Köre Egyesülettel és a Wekerle Társasággal. Maradandó értékteremtő munkájuk elismeréseként 2009-ben Győr

Megyei Jogú Város Közgyűlése a Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület számára a „Pro Urbe Győr - díjat” adományozta. Külön öröm volt számukra, hogy a város legrangosabb közösségi szerepvállalási díját, mint civil szervezet elsőként kaphatták meg, hiszen korábban kizárólag magánszemélyek részesülhettek eme megtiszteltetésben.²⁰⁹

Cím: 9027 Győr, Külső Árpád u. 6–8.

12.3. Együtt Gyárvárosért Egyesület

A civil szervezetet 2001. december 30-án jegyezték be, mint érdekvédelmi és érdekképviseleti társadalmi szervezet. Elsősorban a városrész épített és természeti értékeinek megóvására, a helyi építészeti emlékek, a helyi védettség alatt álló terület képének megőrzésére alakult. Az egyesület gyűjti a helytörténeti adatokat, fotográfiákat, a városrész történetével és életével foglalkozó egykori kiadványokat. A város vezetésével együttműködve igyekeznek olyan fejlesztési terveket készíteni, amelyek megőrzik az eredetiséget, s a korszerűsítés mellett ügyelnek az építészeti és szociográfiai szempontból is kincsnek tekinthető városnegyed megóvására.

Elnök: Horváth Mária Stefánia

Cím: 9027 Győr, Bajza u. 1.

12.4. Torula Művészeti Központ

A Torula Művészter 2017-ben nyitotta meg kapuit a Győri Szeszgyár és Finomító Zrt. egyik elhagyatott iparcsarnokában. Működtetője a Concilium Arts Alapítvány, fő profiljuk Győr és a régió fiatal művészeinek támogatása és ezáltal alkotó- és előadóművészeti alkotások, produkciók létrejöttének elősegítése. A valaha takarmányélesztő gyártására használt ipari épületet újrahasznosítva művészeti „élesztő” központot hoztak létre két kiállítóterrel, műtermekkel, stúdiókkal és kerthelyiséggel, amely hozzá kíván járulni Győr város kulturális életének élénkítéséhez.

A Torula nem csupán kortárs művészeti galéria:

*„Célunk a fiatalok, a művészek és a kortárs művészet iránt érdeklődők közösségi terének megteremtése. Ahol nem csupán időt eltölteni és találkozni lehet, hanem együtt gondolkodni, inspirálódni, mind a tér által, mind az odajáró, ottlévő emberektől, mind pedig a térben szerveződő tevékenységektől. Azaz egy nyitott és mindenki által elérhető térré törekszünk válni, amely be- és elfogad, közelít és összehoz, bemutat és megismertet, fel- és kitár embert és közösséget, művészt és művészeti irányzatot, várost és világot, elmét és szívet.”*²¹⁰

A Torula műtermeiben fiatal művészek és alkotócsoporthok dolgoznak, továbbá kiállítások, alkotótáborok, zenei, összművészeti és művészpédagógiai programok, workshopok, konferenciák és kreatív közösségek rendezvényeinek helyszíne.

Cím: 9027 Győr, Budai út 7.

13. Szabadidős közösségek a volt szerszámgépgyár területén

Puskás Tivadar utca 8.

Győrött a II. világháború alatt két jelentős üzem létesítéséről tudunk. Az egyik új gyár minden bizonnyal a MÁVAG győri fiókja, amely 1942-ben jött létre az egykori Magyar Ágyúgyár Rt. (az I. világháború után neve Győri Ipartelepek Rt.-re változott) egykori telephelyén. A már államosított cég új neve Országos Villamossági Rt. lett. A hadiüzem felállításában, berendezésében a vagongyár fontos szerepet kapott, ahol tüzérségi lőszerhüvelyeket, rohamsisakokat, Turán és Nimród páncélkocsik alkatrészeit gyártották és kísérleteztek a páncéltörő buzogánnyal is, amelyet a háború legvégén be is vetettek.

1947-ben a MÁVAG győri telepét a vagongyárhoz csatolták, a telep hivatalos neve Ipartelepi Vagongyár lett. Az ágyúgyári telepen működő egykori MÁVAG fiókot 1951 nyarán kifejezetten hadianyag-gyártás céljából leválasztották a győri vagongyárról.

Az önállósított Győri Szerszámgépgyár elsődleges feladata az 1939-es mintájú szovjet légvédelmi gépágyú talpának és kocsizó szerkezetének a gyártása lett. A hadsereg számára készítettek vontatott, mobil áramfejlesztő aggregátokat és más termékeket is. Később mezőgazdasági gépeket (traktor pótkocsikat, mezőgazdasági utánfutókat, kombájn szalmagyűjtő kocsikat, hidraulikus emelőket), kézi és lóvontatású mezőgazdasági eszközöket is gyártottak a gépgyárban. 1964. január 1-jével a Győri Szerszámgépgyárat a Wilhelm Pieck Jármuipari Művek néven egyesítették a Magyar Vagon- és Gépgyárral. Ma a telepen számtalan kisebb-nagyobb vállalkozás, sport és kulturális közösség működik.²¹¹

13.1. Grácia Alapfokú Művészeti Iskola

1992-ben alapította Gellért Tünde a Grácia Mozgásstúdiót, majd 2002-ben jött létre a Grácia Művészeti Intézet, jelenlegi nevén: Grácia Alapfokú Művészeti Iskola, melynek azóta is igazgatója. A Grácia Alapfokú Művészeti Iskola győri osztályaiban jelenleg két tanszakon folyik az oktatás: modern tánc és társastánc szakon.

Tanáraik a Magyar Táncművészeti Főiskolán szerezték meg diplomájukat, mindannyian sokoldalúan és jól képzettek. Modern tánctechnikákat, jazztáncot, musical-és show táncot is tanítanak.

Azok a tanulók, akik kiemelkedő tehetséget mutatnak, lehetőséget kapnak arra, hogy hazai és nemzetközi versenyeken vegyenek részt, nyaranta edzőtáborokat szerveznek.

13.2. Győri Sárkányok

Hwa – Rang Taekwon – do Sportegyesület

A győri taekwon – do klubot Géczi Gusztáv hozta létre 2009-ben. Az első igazi mérföldkő akkor érkezett el a klub életében, amikor a csapat úgy döntött, hogy egyesületi formában kíván a továbbiakban működni, és 2012 óta Dr. Szalai István mester közreműködésével hivatalosan sportegyesületként működnek, Győri Sárkányok Hwa – Rang Taekwon – do Sportegyesület néven.

A taekwondo koreai eredetű harcművészeti ág, nemcsak egyszerűen ütés és rúgás, nemcsak önvédelmi rendszer vagy küzdősport, hanem életforma, mely célja, hogy a taekwondo gyakorlása révén harmonikusan fejlődjék a szellem, a lélek és a test.

Aki csatlakozni kíván hozzájuk, nem csak egy színvonalas sportág ismereteivel bővítheti tudását, hanem részt vehet az edzésen kívüli életükben is. Időszakonként csapatépítő tevékenységük keretében különböző szabadidős

rendezvényeket szerveznek. (Pl.: kalandpark, kirándulás a Bakonyban, évszázó vacsora, bográcsozás az Aranyparton stb.)²¹²

13.3. Namaste Jóga Stúdió

A jóga egy majd ötezer éves, a testi, lelki és spirituális fejlődés megsegítésére kidolgozott tudományos és rendszerezett technika. Maga a „jóga” szanszkrit eredetű jelentése: egyesülés, mely alatt a test, a lélek és a szellem harmonikus egységét érthetjük, számtalan irányzata létezik. A gyárvárosi Namaste Jóga Stúdióban hatha és ashtanga jóga foglalkozásokat tartanak.

„A namaste igazi jelentése: „Üdvözlöm a benned lakozó Isten(i)t” – szeretettel, őszintén, tiszteletteljesen. Az isteni szikra ugyanolyan mindenki benn, így lesz mindenki egy nagy egység része.... Namaste tehát leegyszerűsítve az, amikor egy lélek üdvözlöl egy másik lelket. A namaste gesztus lehetőséget teremt arra is, hogy jógaórán a tanár és a diák jobban összekapcsolódjon energetikailag, egymásra hangolódjanak, hátrahagyva akár csak egy pillanatra is az egók teremtette illúziókat.”²¹³

13.4. Kyokushin Kaizen Karate Dojo Győr

2018-ban alapította Bokor Anita az önálló sportegyesületet.

Az egyesület működésének célja, hogy a kyokushin karatét népszerűsítsék, és bebizonyítsák, hogy a fizikális felkészültségen túl a lelki átélés, egyen-súly mennyire fontos, nemcsak a sportban, hanem a mindennapi életben is

A karate fegyvertelen kezű jelölés, tehát a karatéka megtanul pusztán kézzel támadni, védekezni, legyőzni ellenfelét. Ahogy a tudása fejlődik, úgy lélekben is eljut arra a szintre, hogy tiszteli elöljáróit, szüleit, társait és ellenfeleiket is. A fentiek megvalósításához az edzéseket tapasztalt mesterek irányítják. Sportolóik rendszeresen részt vesznek hazai és nemzetközi megmérettetéseken, eredményesen teljesítenek versenyeken, övvizsgákon és edzőtáborokban.

13.5. Ibex Sport Falmászás

Az Ibex Sport Falmászás 2014. szeptember 13-án nyitotta meg kapuit Győrben, alapítói Kovács Albert és Várfoki Györgyi. Az eredetileg 250 m²-es területen recepció, öltözők, közösségi tér és maga a mászófelület kaptak helyet. Az alapítást megelőzően Győr városában nem létezett olyan hely, ahol a fő tevékenység a mászás lett volna. Ezért kihívásként jelentkezett, hogy megismertessék az emberekkel ezt a mozgásformát és népszerűsítsék a falmászást. Céljaik között szerepelt egy olyan közösség kialakítása, akikkel komoly célok elérése is teljesíthetővé válik. Emellett nem feledkeznek meg a mászásnak fizikai, kognitív, szociális és érzelmi területen történő fejlesztő hatásáról, de pedagógiai eszközként is kiválóan alkalmazható.

2016-ban Ibex Fal- és Hegymászó Egyesületté alakult, fő törekvésük a fal- és hegymászás mindenki számára elérhető sport legyen Termük 2019 márciusában Dunántúl legnagyobb mászótermévé nőtte ki magát, immár 750 m²-en nyílik alkalom a boulder mászás technikáinak elsajátítására. Tovább növelték az edzőterek méretét is, valamint sportfoglalkozásaik sorát nyújtással bővítették, elősegítve az izmok sportolás utáni regenerációját. A kicsik számára külön játszósarok nyújt szórakozási lehetőséget. 2020 tavaszán tovább bővítették mászófalait, a legmodernebb olimpiai fogásokkal. Így lehetőség nyílt színvonalas országos versenyek megrendezésére is, és mászók a mai trendeknek megfelelően tudnak felkészülni a megmérettetésekre.²¹⁴

13.6. Unicentrál Bull's Kick – Box and Thai – Box Klub

Egyesületük 1999-ben alakult azzal a céllal, hogy a kick-box és a thai-box sportágat népszerűsítse, valamint annak szabályrendszerében versenyeket rendezzenek. Az első bemutató edzésük megtekintése után létszámuk rohamosan nőni kezdett. A klub edzéseit azok az érdeklődők is látogatják, akik nem versenyszerűen sportolnak, hanem szeretnék jobb kondícióban lenni,

és mivel küzdőtechnikákat tanulnak – szükség esetén, meg tudják védeni magukat. Versenyzőik különböző hazai és nemzetközi versenyeken vesznek részt. Csoportos és személyi edzéseket tartanak minden szinten: gyermekedzés, kezdő edzés, haladó edzés, versenyzői edzés és felkészítés, erőnléti edzés, amatőr – hobbista edzés, önvédelem.

Az egyesület elnöke: Csányi Péter, elnökhelyettese: Kokas János, vezetőedző: Vlasich Róbert

13.7. Dongó Live Music Hall

Győr egyetlen élőzenei rock, metal, punk és alternatív zenei klubja. A Dongó Klub 2014 óta töretlenül szolgálja ki a Győr és környéki kemény zenei színtért. Első számú céljuk, hogy minél több emberhez eljusson az élőzene szeretete és életérzése.

14. Győri Elektromos Vasas Sportkör

14.1. Albert Zoltán: Megalakulásának 75. évfordulóját ünnepli a Győri Elektromos Vasas Sportkör

„Az Észak-dunántúli áramszolgáltatónál és a jogelődöknél szervezett sporttevékenység 1945 előtt nem volt. Csupán baráti társaságok kirándulásai jelezték a mozgás és a kollektív összetartozás igényét, mely az ember alapvető tulajdonságainak egyike és egyben a fizikai, de a szellemi frissesség fenntartásának, összhangjának fontos eszköze. A Győri »Tromos« a villamos szakemberek, munkások által alapított sportkör, az alapításkor Országos Villamos Művek Rt. Sport és Társaság» (OVIRT) nevet vette fel a szervezet. A jelenleg használt és már évtizedek óta ismert teljes nevében egy »V« betű még őrzi az előző rendszer jellegzetes szerveződési csoportját: a VASAS-okat. 1946-ban alakultunk meg, egyidősek vagyunk a forrinttal. A nevünkben is szereplő fémnek köszönhetően talán erősebbek, kitartóbbak vagyunk egy kicsit a fizető eszközünknel. A létezésünkhöz támogatást sosem kaptunk sem a világbanktól, sem a KGST-től... Ez az értékes emberekből álló közösség fent tudott maradni a rendszerváltás után szinte egyetlen hírmondójaként a nagy iparvállalatok (RÁBA, Volán, Richards) támogatta sportszervezetek közül.

A villamosenergia ipar külföldi privatizációja szinte lenullázta a lehetőségeinket: minden sportlétesítményt (Kiskúti focipályák és asztalitenisz csarnok, Kandó úti tekepálya és szabadidőközpont, Rába parti csónakház) eladtak fölülünk- alólunk. Mégis manapság is aktívan létezik körülbelül 400 áramszolgáltatós kolléga alkotta közösség. Lehetőséget teremtve az első osztályú asztalitenisznek és az utánpótlás nevelésére. Második vonalban küzdő sakkozóinknak a Szárnyaskerek klubterme ad otthon. Míg teniszezőink, sárkányhajósaink mindig idegenben küzdenek.

Legnagyobb sport sikereinket kétségkívül az asztaliteniszezőink érték el, akik a 90-es években az első osztályban elért dobogós helyezéseikkel rendszeres résztvevői voltak a nemzetközi kupaküzdelmeknek. Ezen mérkőzések során nemcsak a világ élvonalába tartozó játékosokat tudtunk Győrben megcsodálni, hanem több esetben 2-3 fordulót az egyenes kiesés rendszerben is sikerrel vettünk. Arra is nagyon büszkék vagyunk, hogy olyan fiatal sportágban, mint a racketlon világbajnoki érmesekkel rendelkezünk. A történelmünk szerves része a labdarúgó csapat, amelynek működését a létesítményeink és a támogatás elvesztése után sajnos a 2000-es évek elején fel kellett függesztenünk. A közösségünk összetartó erejét az is mutatja, hogy az 1971-ben NB II-be jutó focicsapat még élő tagjai minden kerek évfordulóra összegjönnek a városnegyed ikonikus vendéglátó helyén – a Horváth-kertben – megemlékezni a nagy mérkőzésekről.

Mit is kívánhat magának egy ilyen patinás Sportkör a 75. születésnapjára?

Szeretnénk, ha a város vezetése, az E.ON-nal karöltve újra segítene állandó otthonhoz jutnia Gyárváros legenergikusabb sportszervezetét!”²¹⁵ Albert Zoltán, a Győri Elektromos Vasas Sportkör elnökének ünnepi megemlékezése 2021-ben az egyesület megalakulásának 75. évfordulója alkalmából.

A sportkör központi címe: 9027 Győr, Kandó Kálmán u. 11–13.

A szakosztályok Gyárvárosban és a város több helyszínén működnek.

14.2. Asztalitenisz szakosztály

A sportkör asztalitenisz szakosztályának, az újonc korosztálytól a felnőtt versenyzőkig több mint 40 igazolt versenyzője van. A sportolók az 1980-as és 1990-es évek sikeres versenyzői hagyományát folytatva, a nemzeti csapatbajnokság hétvégeken rendezett hazai, ill. idegen találkozóin bizonyítják rátermettségüket. Férfi egyes számú csapat a NB I nyugati, férfi kettes számú csapatuk a NB II Észak- Nyugat és főként az utánpótlásra koncentrált hármas számú csapat az NB III Nyugat-Dunántúl bajnoki csoportjában szerepel. Hazai bajnoki találkozóikat a Petz Lajos Egészségügyi Intézet tornatermében rendezik, a hivatalos sorsolás szerinti napokon.

A bajnoki találkozókön kívül, amatőr sportolók rendszeresen indulnak az országos egyéni ranglista versenyeken is, ahol az elért helyezésekért kapott pontszám alapján elkészített éves értékelésben lemérhető a fejlődésük.

14.3. Sakk szakosztály

Az 1970-es évek közepétől néhány munkavállaló szabad idejében időnként sakkozgatott, majd bekapcsolódott az iparági sakktalálkozók folyamatába. Közülük kerültek ki később a szakosztály megalapítói. Az évek során minősített játékosok is érkeztek az Áramszolgáltatóhoz, a nehezedő gazdasági helyzetben pedig lehetetlenné vált egyes győri egyesületek működése, melyeknél feleslegessé váltak játékosok. Ezen körülmények mérlegelésével Horváth János, Szurdoki Béla és Tóth Sándor úgy látta, hogy a feltételek adottak és 1995. január 10-én létrehozták a sakk szakosztályt. A szakosztályvezetői teendőkkel Bors Sándort bízták meg.

1995-ben a Győri Elektromos VSK Sakkcsapata a megyei bajnokságban indulhatott, melyben az első helyen végzett. A 12 fős csapatban Bors Sándor, Frank József és Pósfai Zoltán játszott az első három táblán. A következő évben ugyancsak megnyerték a megyei csapatbajnokságot, ekkor már Zöldi Zoltán játszott az első táblán. Magasabb osztályba – az NB II-be – történő feljutásuk második próbálkozásukra sikerült. 1997-től három évig játszottak az NB II-ben, kétszer végeztek a hatodik helyen, majd 1999-ben megnyerték a bajnokságot. Az egyéni versenyben az első három hely valamelyikére szinte minden évben sikerült valamelyik játékosuknak bekerülnie. A szakosztály évente több versenyt rendez főleg nemzeti ünnepeink alkalmából, többek között a Bezerédj Kupát, amely a megye egyik jelentős sakkeseeménye.

A szakosztály jelenleg 42 főből áll. Játékosok sikeresen szerepeltek számos egyéni versenyen is. Ézsöl Miklós és Vertetics Attila FIDE mesteri címet szerzett, Ress Tamás első helyen végzett az országos korcsoportos sakkversenyen a 18 év alattiaknál, ugyanebben a kategóriában Zakar Dóra a lányoknál lett második.

14.4. Tenisz szakosztály

A Győri Elektromos Sportkör Tenisz Szakosztálya 1994. augusztus 14-én alakult meg 12 fővel. A szakosztály célja colt, hogy rendszeres teniszezési lehetőséget biztosítson tagjainak, számukra versenyeket szervezzen, valamint segítséget nyújtson az E.ON helyi tagvállalatai által szervezett sportrendezvények szervezésében. A szakosztály tagjai kedvezményesen használhatják egész évben a győri Marcalvárosi Teniszklub és az Olimpiai Sportpark pályáit.

14.5. Tömegsport szakosztály

A sportklub jelenleg legnagyobb létszámú szakosztálya. Egyesíti mindazon tevékenységeket, melyek nem tartoznak a versenysportágak közé. Éves rendszerességgel rendeznek kispályás teremfoci bajnokságot, gyermekek részére nyári sporttábort, bowling bajnokságot. A különböző társszerveken keresztül a tömegsport szakosztályban lehetőség nyílik kirándulások, természetjárások és más szabadidős tevékenységek végzésére is. Évente újra indítják a kondicionáló női tornát és korlátozott számban ugyan, de lehetőség van horgászjegyek igénybevételére. A tömegsport szakosztály és a sportkör vezetése koordinálja a Golden Ball klub használatát, valamint a 2010 óta immáron több mint 10 alkalommal rendezik meg a tavaszi – őszi Elektromos Tájfutó Kupát.

14.6. Vízitúra szakosztály

A vízitúra szakosztály célja – a vizek városában méltatlanul elfeledett – vízi sportok iránti érdeklődés felkeltése, a szükséges felszerelések biztosítása a szervezett és az egyéni sportoláshoz. Szervezett túráikkal szeretnék megismertetni az érdeklődőkkel a környező folyók természeti szépségeit, minél több embert kicsábítani a szabadba, a jó levegőn végzett testmozgással csökkenteni a napi munkával járó kellemetlenségeket. A Győri Vízisport Egyesülettel kötött megegyezés révén kenukat, kajakokat, és biztonsági eszközöket használhatnak a készletükből, ezzel a lehetőséggel valamennyi sportköri tag élhet, nem csak a szakosztály tagjai.

14.7. Győr - Gyárvárosi és Elektromos Sporthorgász Egyesület

1926. január 3-án alapították meg a Gyárvárosi Sporthorgászok Egyesületét, első elnöke Bartalos Dezső, titkára pedig Duby Dezső lett, létszámuk közel 50 fő volt. A húszas évek közepére épült meg az Iparcsatorna, tiszta vizekre kínálta magát a horgászatra. Az egyesület túlélte a második világháborút, és amikor a Magyar Országos Horgász Szövetség megalakult, elsőik között csatlakozott a szövetséghez.

1959-ben társadalmi munkában Győrben az elsőik között felépült a tanyaház, amely igazi második otthona lett a horgászaiknak. Ebben az időszakban jobb vízterület, mint az Iparcsatorna nem volt. Az 1970-es években a győri hűtőház ammónia-szennyezését is kibírta a horgászterület, majd 1980-ban kotrási munkákat végeztek, ami javított a vízminőségen. Ebben az évben az egyesületi munka elismeréseként a „Kiváló Horgász Egyesület” címet nyerték el.

Az egyesület mindvégig megtartotta gyárvárosi alapjait, amelyhez hozzájárultak a kerületben lévő üzemek, ezért változott az egyesület neve is Szerzőgépgyár HE, Gyárvárosi és Közmű Mélyépítő HE, Gyárvárosi és Elektromos SHE. 2005. évtől az egyesület közhasznú civil szervezetként működik.

Meghatározó szerepük van a megye sporthorgászatában, így több rangos megyei versenynek adtak helyet. Már hagyományossá vált Elektromos Kupa versenysorozata, melynek méltó folytatása a Nemzetközi Elektromos Halfogó Csapatverseny lett. E szép sikereken túl versenyhorgászaik eredményesen helyálltak az elmúlt évek többi versenyén is.

Egyesületük a több mint 85 év alatt olyan horgászokat nevelt, mint a többszörös magyar bajnok Palasits György, Kocsis Sándor, országos válogatott kerettag volt Egervári Jenő, Palasits István. A fiatalabb generációból Kristyán István, Dunai Ferenc, Csiszár László, Tóth Ferenc, Kriván Tamás, Balázs Péter, Tóth Gábor és Magyar Gábor öregbítették az egyesület hírnevét.

Külön ki kell emelni az ifjúsági versenyzők közül ifj. Felpéczi Ferenc ifjúsági világbajnokság egyéni 3. helyezettjét, az ifjúsági csapat világbajnokságon 3. helyezést elért magyar csapat tagját. Büszkék Iváncsóné dr. Horváth Zsuzsanna válogatott horgászukra, aki többszörös magyar bronzérmes, csapat-világbajnokságon arany, ezüst és bronz csapattag és az egyéni világbajnokság 5. helyezettje.²¹⁶

15. Gyárvárosi sportlétesítmények

15.1. ETO pálya – ETO Stadion – ETO Park

1904-ben a vagongyártól kapott területen épült az ETO első sportpályája, ezt 1918-ban a vállalat visszavette, és egy rendkívül rossz talajú pályán játszották a mérkőzéseket. 1936. május 21-én adták át az első igazi sporttelepet az egyesületnek, amelyről az volt az általános vélemény, hogy a vidék legszebb pályája. Győr egyik legnagyobb társadalmi eseménye volt ez a pályaavatás, még a Magyar Híradó hangosfilmet is készített az eseményről, amelyet a mozikban mutattak be. A Győri Hírlap is beszámolt az eseményről: *„Teljes elismeréssel kell adóznunk mindazoknak, akik ezt a sporttelepet létrehozták és olyan hajlékot adtak a győri sportoló ifúságnak, amelyre Győr városa büszke lehet.”*²¹⁷ A pályaavatató beszédet Közi – Horváth József dr., az ETO társelnöke mondta el.

*„A pályaavatással az ETO új korszaka következik. Az árnyékból a világhosszra jövünk elő, új lelkesedéssel, új fiatalsággal, de a régi ETO erényeivel.”*²¹⁸

Betontribün és a kerítés is készült, a sporttelep előterében két teniszpálya, és a labdarúgópálya körül egy 400 m-es salakos futópálya épült. Az új ETO-pálya igen lelkesítően hatott a labdarúgókra, akik Fogl II. Károly edző irányításával a következő évben bejutottak az első ízben beinduló Nemzeti Bajnokság csapatai közé.²¹⁹ 1963-ban Hidegkuti Nándor vezetőedző irányításával az egyesület először lett aranyérmes az országos bajnokságban. 1964-ben Palotai Károly, Orbán Árpád, 1968-ban Keglovich László személyében olimpiai bajnokot is adott a magyar sportnak a klub.

A Magyar Vagon- és Gépgyár vezetése 1967-ben határozta el, hogy a sportegyesülete és a város számára – saját erőből – új stadiont épít a korszerűtlen és a vagongyár bővítésének útjában álló régi helyett. Az építkezés helyéül a

városközponthoz közel eső, több szempontból is alkalmas, Kiskúti út – 1. sz. főút – Ipar utca – Nagysándor József utca által határolt területet jelölték ki. A Győri Tervező Vállalat társadalmi munkában készítette el a tanulmánytervet, amiben egy két ütemben megvalósítható, 30 000 néző befogadására alkalmas stadion építését javasolták. A tényleges megbízásra és a tervek elkészítésére 1968-ban került sor.

Végül a Rába ETO Stadiont 1977. június 22-én, a győri úttörő-olimpia alkalmával adták át a közönségnek. A 25.000 ülőhelyes stadion labdajátékok és atlétikai versenyek nemzetközi előírásoknak is megfelelő lebonyolítására volt alkalmas. A stadion alsó része földlelátó, felső része épített szerkezetű, amely alatt kialakított sétány adott helyet a büfé-, WC- stb. helyiségcsoportoknak, valamint – esőben – védelmet valamennyi nézőnek. Az acélszerkezetű világító oszlopokat, ferdén helyezték el, így a küzdőtér megvilágítása a legoptimálisabban történhetett meg. A nyolcszáz fő kiszolgálására alkalmas öltöző- és kiegészítő helyiségeket tartalmazó belső udvaros épületet a stadion keleti oldalán helyezték el, közvetlen kapcsolatban volt a stadion küzdőterével és az edzőpályákkal. A Ferencváros elleni 1983-as mérkőzésen 28 000 fő volt a stadion nézőcsúcsa. A közel 30 év alatt számos nagy labdarúgó mérkőzésnek adott otthont a pálya. A Rába ETO focicsapata két bajnoki címet ünnepelhetett itt Verebes József vezényletével 1982-ben és 1983-ban. Nemzetközi híró csapatokat fogadott a győri együttes, a magyar válogatott mellett korosztályos nemzeti focicsapatok is többször szerepeltek a stadionban. A győri pályán működött megszűnéséig az atlétikai szakosztály, 1917-ben Molnár Béla diszkoszvetésben szerezte az első bajnoki címet az egyesületnek.

A stadion bontását 2005 nyarán kezdték meg az öltözőépülettel és a keleti lelátóval. Az újjáépített stadion, Magyarország egyik legkorszerűbb multifunkcionális arénája lett, amely 16.000 néző befogadására alkalmas, de szükség esetén további fejlesztésekkel a stadion lelátója akár 30.000 férőhelyre bővíthető. A csapat az első hivatalos mérkőzését az ETO Parkban a 2006–2007-es idényben, 2007. április 7-én játszotta. Az ultramodern, fedett nézőterés stadiont úgy építették meg, hogy kulturális rendezvények lebonyo-

lítására is helyszínt biztosíthat. Szerkezete és lefedése az Európai Labdarúgó Szövetség (UEFA) szabványainak megfelelően készült el. Az új stadion angol típusú, szabad sarkos kialakítású, nem öleli körbe a futballpályát atlétikai pálya, így a nézőtéri lelátó a lehető legközelebb helyezkedik el a partvonalhoz. Az esetleges bővítés az alapvonalai lelátók többszintűvé alakításával, és az üresen álló sarkok beépítésével történhet meg. A fűthető futballpályába csapadékelvezető- és öntözőrendszert is beépítettek. Az ETO focicsapata negyedik bajnoki címét 2013-ban Pintér Attila vezetésével már az új stadionban játszva szerezte meg.²²⁰

Az ETO Park üzleti és szabadidős multifunkciós központ, része az ETO Park Hotel, amely rendezvények helyszínéül is szolgál üzletemberek, kikapcsolódásra vágyók, sportcsapatok és szabadidős csoportok számára egyaránt.

15.1.1. Győri ETO FC Győr

1904-ben a Magyar Vagon- és Gépgyár Dal- és Társaskörének tagjaiból megalakult a „rúgólabdával” foglalkozó Egyetértés Torna Osztály, azaz az ETO, amely hamarosan más sportágak művelőit is tagjai között üdvözölt. Az első négy évtizedben asztalitenisz, atlétikai, birkózó, evezős, kerékpáros, labdarúgó, ökölvívó, sakk, sportlövő, teke, tenisz, természetjáró, torna, úszó-vízilabda és vívó szakosztály sportolói öregbítették a klub hírnevét. Színükként a zöld-fehéret választották, ami az idők folyamán ugyan többször változott, egy valami állandó maradt: kezdettől fogva a vagongyár állt megbízható támogatóként az ETO sportolói mögött közel 100 éven keresztül. Gazdasági nehézségekre hivatkozva fokozatosan építette le a sport támogatását a Rába gyár, 1986-ban egyszerre hét tradicionális szakosztályától vált meg, csak a kézilabda és a labdarúgás maradt meg, a rendszerváltás után már csak a labdarúgó szakosztály. 2001-ben a vagongyár eladta a stadiont és a labdarúgó egyesületet a Quaestor Rt.-nek.

2015 tavaszán bekövetkező Quaestor-botrány miatt a csapat a megszűnés szélén állt, a 2014/15-ös szezon végeztével már köztudott volt, hogy a csapat elvesztette első osztályú indulási lehetőségét, valamint főszponzor és

tulajdonos nélkül maradt. 2015 májusában az ETO Futsal csapata és Győr városa mentette meg a megszűnéstől a klubot. A teljesen új alapokra helyezett ETO radikális változásokon ment keresztül, és többnyire saját nevelésű, győri kötődésű játékosokkal, ETO FC Győr néven indult az NB II-ben, az első osztályba visszakerülésért folytatott harcban.²²¹

Cím: 9027 Győr, Nagysándor József utca 31.

15.1.2. Fehér Miklós Labdarúgó Akadémia

2006 májusában életre hívta a Győri ETO FC az ETO Jövőjéért Alapítványt, közhasznú egyesületként támogatva az utánpótlás-nevelést, és 2007 elején megszületik az elhatározás, a tehetségnek nem szabhatnak határt: labdarúgó kollégiumot létesítenek.

2007. január 15-től fogadta a kollégium első lakóit; jól felszerelt, minden igényt kielégítő, modern környezetben biztosít lakhatási lehetőséget a Győrtől távol élő családokból érkező labdarúgók számára. A kollégium a fiatalon elhunyt győri Fehér Miklós labdarúgó nevét vette fel.

2008 szeptemberétől a Fehér Miklós Gimnázium és Kollégium már oktatja és neveli a győri foci-suli diákjait, kiemelt figyelmet fordítva a versenyszerűen sportoló tanulók személyiségfejlesztésére.

A gimnázium 2011-től új, saját épületben működik tovább, maximálisan illeszkedve az egyesületben sportoló tanulók megnövekedett edzésidejéhez.²²²

Az iskola 4 évfolyammal működő gimnázium. Rendkívül fontosnak tartják az idegen nyelvek tanítását, így két idegen nyelvet tanulnak diákok. Alapvető feladat a diákok egészséges életmódra való nevelése, mindennapi testedzésük biztosítását szolgálják a délelőtti – délutáni edzések, a testnevelés órák, a tömegsport foglalkozások.

Cím: 9027 Győr, Nagysándor József utca 31.

15.2. Magvassy Mihály Sportcsarnok – Audi Aréna

A sport- és kiállítási csarnok létrejöttében Lőrincz Józsefnek, az épület tervezőjének személyesen is nagy szerepe volt. Győr város végrehajtó bizottságának 1968 nyarán adta elő a győri építészekről származó ötletet, készüljön a győri Kis-kúti liget rekonstrukciójaként a már épülő stadion mellé egy kiállítási csarnok, amelyben a győri gyárak, vállalatok mutathatják be időről-időre a termékeiket. Ez az igény valóban jelen volt, hiszen még a hetvenes évek elején is három ipari kiállítást rendeztek Győrött, amelyeknek nem volt megfelelő helyszíne. Ezzel együtt a fedett sportcsarnokok építése országszerte előtérbe került a hatvanas évek derekától. Ilyen létesítmény sem volt Győrben. A két igény találkozott, és kialakult az új győri létesítmény programja: egy sporteseményekre és kiállítások megrendezésére egyaránt alkalmas csarnok. A finanszírozásba beszálltak a város ipari üzemei (oroszlánrészben a Rába Magyar Vagon- és Gépgyár), a tervezést pedig a Győriterv ajánlotta fel ingyen (társadalmi munkában). Nagy lendülettel láttak munkához, és 1969-re a kiviteli tervek már el is készültek Lőrincz József vezetésével. 1974 végén elkezdődött az építkezés, 1976-ban adták át a létesítményt, ami az ország egyik legmodernebb épülete lett. Ettől az évtől a sportcsarnok állandó otthona lett a Rába ETO férfi és női kézilabda csapatainak, illetve a Győri Ipari Kiállítás és Vásárnak. A lelátókon csak mintegy 1000 ülőhely volt, ami már a kezdetekkor kevésnek bizonyult, ezzel együtt a ház majdnem 40 éven át volt többek között a nagy sikerű győri kézilabdacsapatok otthona.

2014 novemberében telt házas rendezvénnyel nyitotta meg kapuit az Audi Aréna Győr, melynek 10 évre névadó szponzora az Audi Hungaria Motor Kft. lett. Az 5,5 milliárd forintos beruházással megvalósított, 5.500 férőhelyes komplexum a kétszeres Bajnokok Ligája győztes Győri Audi ETO KC otthona. Sok funkciócsarnok, ebből adódóan kiválóan alkalmas nemzetközi sportesemények, könnyű- és komolyzenei koncertek, előadói estek, konferenciák, kiállítások megrendezésére. Az új, változtatható befogadóképességű Aréna egybeépült a Magvassy Mihály sportcsarnokkal, így egy olyan rendezvényközpont jött létre, melynek összes alapterülete 16 ezer négyzetméter, 200 méteres sugarú körében 1050 gépjárműparkoló található. Az épület további érdekessége, hogy a két csar-

nokban egyszerre lehet sportrendezvényt rendezni. Az öltözők és a kiszolgáló terek a régi épületben vannak, így az Aréna csak a közönségforgalmi terekből áll. A két csarnok között a felső szinten található VIP - rész európai szintű, mind kialakításában, mind felszereltségében. Az 5.500 férőhelyes Aréna lelátójának egy része mozgatható, így az adott esemény követelményeinek megfelelően szükség esetén könnyen növelhető a küzdő- vagy előadói tér, csökkentve a nézői befogadóképességet. A küzdőtéren 1.700 szék egyidejű elhelyezése mellett egy 30×10 méteres színpad felállítása is lehetséges. Komplet hangosítás- és fénytechnika, minden igényt kielégítő televíziós és vizuális technika áll rendelkezésre. Az épület kívül szitaszövet borítást kapott, amely színes reflektorokkal megvilágítva látványos külsőt kölcsönöz az arénának, amely esti fényben bontakozik ki.

Cím: 9027 Győr, Kiskút liget

15.2.1. Győri Audi ETO KC

Az ETO női kézilabda csapata 1948-ban alakult, megszervezése Sebők Tibor nevéhez fűződik. Az első hivatalos női bajnokságot 1951-ben rendezték. Az ötvenes évek közepén Lang János klubelnök és Joósz Vilmos szakosztályvezető együtt kezdték meg az első „aranycsapat” építését. A női kézisek 1957-ben az NB I-es szereplést mindjárt bajnoki címmel indították, az 1959-es bajnokságot a félelmetes Novák Magdolna – Jóna Magda átlövő párossal, hatalmas csaták után ismét sikerült megnyerni. A sikeres szereplés 1960-ban még folytatódott, a csapat második lett a bajnokságban, 1966-ban megtörtént a legrosszabb: az ETO 13. helyen végzett, és kiesett az első osztályból. A következő években egy szezonra még sikerült ugyan visszakapaszkodni az NB I-be, de a mélyrepülés hosszúnak bizonyult, és 1979-ben, az NB II-ből való kiesést követően az egyesület vezetése megszüntette a szakosztályt, a játékosok zöme a Győri Textileshez került.

Az 1980–1992 közötti időszakban a győri női kézilabda zaklatott időket élt meg: vagy a nemzeti bajnokság alsóbb osztályaiban, vagy az első osztályban középcsapatként szerepelt. 1992-től már nem a Rába gyár támogatta az együttest, megalakult a Győri ETO Kézilabda Club, melynek gazdája Győr

város önkormányzata lett, így 13 év után újra ETO néven szerepelt a bajnokságban. 1993 nyarán névadó szponzor állt az együttes mögé, négy idényen át Győri Keksz ETO-ként szerepeltek a lányok. Az 1996-os atlantai olimpián négy győri kézilabdás volt tagja a bronzérmes magyar csapatnak: Hoffmann Beáta, Mátéfi Eszter, Nagy Anikó és Szántó Anna. Az 1997/98-as évadban a csapat immár Graboplast ETO néven itthon a második helyen végzett, a következő év meghozta az első igazi nemzetközi sikert: 1999 tavaszán az együttes magabiztosan menetelt az EHF–Kupa döntőig, ahol azonban a Viborg győzött. Az 1999/2000-es idényben a zöld-fehérek történetük során először szereztek jogot a Bajnokok Ligája indulásra, a 2001/2002-es szezonnak nekirágó „csikócsapat” egészen az EHF–kupa döntőjéig menetelt. A 2000-es sydney-i olimpián négy ETO-s kézilabdás nyert ezüstérmet: Kulcsár Anita, Nagy Anikó, Pálinger Katalin és Pigniczki Krisztina.²²³ A 2004/2005-ös idényben a bajnokságban az alapszakaszt az ETO nyerte, 46 év után ismét megszerezte a bajnoki aranyat, a Magyar Kupa fináléban szintén diadalmaskodtak.

Az Audi Hungaria 2005-ben kezdte meg együttműködését a csapattal, amely azóta is töretlenül tart. Győri Audi ETO KC néven a nagy sikert végül a 2012/2013-as szezon hozta meg a csapatnak, minden tornát megnyert, amelyen elindult: magyar bajnokság, Magyar Kupa és a Bajnokok Ligája kupagyőzelmet kiharcolva Európa legjobb csapata lett a győri együttes.

Az elmúlt 15 év igazi aranykorszak a győri női kézilabdában: ötszörös Bajnokok Ligája győztes, tizenhatszoros magyar bajnok és tizenötszörös Magyar Kupa-győztes csapatnak szurkolnak több tízezren mérkőzésről mérkőzésre az Audi Arénában. A sikerekben oroszánrészt vállalt a legendás kézilabdázó Görbitz Anita, akit már 2005-ben a világ legjobb kézilabdázójának választottak, 233 alkalommal játszott a magyar válogatottban, és hosszú pályafutása során mindvégig a győri kézilabdacsapat tagja maradt, 2022 áprilisától a Győri Audi ETO KC elnöki tisztségét tölti be.²²⁴

Cím: 9027 Győr, Kiskút liget

15.2.2. ETO – SZESE Férfi Kézilabda Club

1946-ban alakult az ETO férfi kézilabda szakosztálya, kezdetben nagypályán, az OVIRT-pályán, később a régi stadion salakos edzőpályáján játszottak. Az 1960-as években már kispályán folytak a küzdelmek, és az országos bajnokságban több érmet is szerzett a csapat, egyedül az aranyérem hiányzott. Ezekben az években óriási népszerűségnek örvendett a kézilabda Győrben: 1960. május 1-én a Textiles-pályán ötezren szurkoltak a két városi rivális, az ETO és a Textiles összecsapásán. A kezdetek legendás játékosai voltak a Duck-fivérek, Povázsai Tibor, Simó Lajos, Horváth József és Végh Gusztáv. Az egyesület 1969-től névváltozás miatt Rába Vasas ETO-ként lépett pályára. Az 1970-es évek felemásra sikeredett, bajnoki ezüstérem és Magyar Kupa-győzelem 1973-ban Joósz Attila edző vezetésével, azonban a korszak végére a csapat rendre a nemzeti bajnokság alsó felében végzett.

Az újbóli sikerekre 1985-ig kellett várni, a csapat bronzérmét szerzett és megnyerte a magyar kupát, az ETO húzóemberi Kádár Zoltán, Vura József és Iváncsik Mihály voltak. 1986-ban a csapat diadalmaskodott a nemzetközi porondon az IHF-kupában, a későbbi olimpikonok Csicsay Ottó, Iváncsik Mihály és Oross Tibor részesei voltak a nagy sikernek. A magyar férfi kézilabda történetének második csapataként szerzett európai kupagyőzelmet az ETO. Szaló Tibor vezetőedző irányításával 1987-ben, és a következő évadban is bajnok lett a győri férfi kézilabdacsapat.

A rendszerváltást követően a Rába gyár anyagi gondokkal küzdött, és megszűntette a kézilabda-szakosztályt. Győri ETO KC, később Gardénia ETO néven a magyar bajnokságban folyamatosan dobogó közeli helyeken végzett a csapat, valamint az európai kupákban is részt vett. A szakosztály folyamatos anyagi gondokkal küzdött, a legjobb játékosok eligazoltak, de Tóth László vezetőedző fanatizmusával, szakmai hozzáértésével a csapat a 2000-es években a felső osztályban végzett.²²⁵ Egy korszak zárult le a győri férfi kézilabdázás történetében, amikor 2011-ben végül a csapat kiesett az első osztályból, és a győri egyetem karolta fel a győri férfi kéziseket.

A győri egyetem életében az egyik legrégebbi szakosztály az 1974-ben alakult férfi kézilabda. Először a megyei bajnokságban szerepeltek, majd 1996-2002 között feljutottak az NB II nyugati csoportjába. 2003 nem volt egy sikeres év, kiestek és 4 éven keresztül a megyei bajnokságban játszottak újra. A csapat és a vezetőség átszervezése meghozta az eredményt és 2006-ban ismét feljutottak az NB II-be. A 2012-2013-as bajnoki évben elsőprő sikert arattak az NB II-ben és megnyerték az idényt, ezzel jogot formáltak az NB I-ben való részvételre. 2013 nyara a csapat életében a legnagyobb változást hozta, ugyanis megszerezték a jogot az ETO név használatára, így a 2013-2014-es szezont ETO – SZESE Győr néven kezdték meg. A következő 2014-2015-ös szezont újra az NB/I B-ben kezdték, aminek azóta is meghatározó és dobogó esélyes csapata.²²⁶

Jelenleg Agrofeed ETO – UNI Győr néven a nemzeti bajnokság másodosztályában szerepel a csapat.

Cím: 9027 Győr, Kiskút liget, Magvassy Mihály Sportcsarnok

15.3. A Győri Műjégpálya – Nematik Jégcsarnok

A győri műjégpálya 1984-ben épült Horváth Andor tervei alapján társadalmi összefogásból. A létesítmény 2010-ben teljesen megújult, hétköznapi délelőtti iskolai és óvodás csoportok látogatták a pályát, délután több korosztályban jégkorong edzések és jégtánc oktatás folyt, és hétvégén volt lehetőség közönségkorcsolyára.

2020-ban Magyarország legnagyobb és legmodernebb jégcentruma jött létre Győrben. A Nematik Jégcsarnok névadója a fő támogató a Nematik Győr Alumíniumöntöde Kft., a létesítmény területe több mint 4000 négyzetméter. Az új épületegyüttesben helyet kapott a jégpálya mellett öt csapat és egy bírói öltöző, valamint egy edzőterem is. A főépületben található egy sportbolt, egy melegítőkonyha vendéglátó ipari egység és egy modern oktatóterem. A nézőtér befogadóképessége 1100 fő, amely részeként egy családbarát nézőtéri szektor is megtalálható. A családokat családbarát jegystruktúrával, a mér-

közések alatt gyermek korcsolyaoktatással is várják. A Győri ETO Hockey Club jégcsarnoka a nemzetközi válogatott jégkorong tornáktól a korosztályos bajnoki mérkőzéseken keresztül a felnőtt férfi Andersen Liga mérkőzéseinek is otthont ad.²²⁷

15.3.1. Győri Eto Hockey Club

1984-ben adták át Győrben a műjégpályát a lakosság számára. A korcsolyázás szeretete nagyon sok érdeklődőt vonzott, és a fiatal korcsolyások amatőr hokiklubot alapítottak Szarvas Zoltán vezetésével, aki jelenleg a klub tiszteletbeli elnöke. 1996-ban a korábbi támogató megszűnése után vette fel az egyesület a Győri ETO Hockey Club nevet. Ezzel egy időben Bartalis József, a többszörös román válogatott erdélyi származású játékos Győrbe költözött, és elindította a szervezett jégkorong utánpótlás nevelést. 2002-ben a jégpálya sátor tetős fedelet kapott, így a sportolók és a közönség már több mint 6 hónapon keresztül használhatták a jeget.

Az épület 2010-ben megújult: elkészült a gyakorló fedett kispálya, amely lehetővé tette, hogy 9 hónapon keresztül lehet korcsolyázni, illetve oktatni az utánpótlást. 2014-ben döntés született arról, hogy a sátorral fedett pálya a fogadóépület mögé kerül áthelyezésre, és elkezdik tervezni az új győri Jégcsarnokot. Márciusban a Magyar Országos Korcsolyázó Szövetség bejegyezte az egyesület műkorcsolya szakosztályát.

A klub rövidtávú célja, hogy csapatot indítson a felnőtt magyar bajnokságban, az ERSTE ligában. Ennek érdekében többéves névadó szponzori szerződést kötöttek a NEMAK Győr Kft.-vel és a Dana Hungary Kft.-vel, így jelenleg Győri NEMAK – Dana ETO HC néven lépnek pályára a másodosztályú országos bajnokságban, az Andersen-ligában.

Szakmai célja, hogy a taglétszámot folyamatosan növelje, mihamarabb, minél több saját nevelésű játékos játszasson a felnőtt ligákban. A működő Ovi–Kori programban résztvevő több mint 10.000 gyerek létszámát is szeretnék még tovább növelni. A klub új otthona: a NEMAK Jégcsarnok, akár

1.500 szurkoló is jelen lehet egyszerre. A közönségkorcsolyázás előtt is megnyitja kapuit, így már három fedett pálya és a szezonálisan működő Dunakapu téri jégpálya szolgálja a sportolókat és a korcsolyázókat.²²⁸

2021 tavaszán a Győri ETO Hockey Club elnöksége döntött az egyesület curling szakosztályának megalapításáról és a csatlakozásról a Magyar Curling Szövetséghez.²²⁹

Cím: 9027 Győr, Nagysándor József út 52.

15.3.2. Győri ETO HC Műkorcsolya Szakosztálya

A „Sokszínű győri sportért” egyesületi mottót szem előtt tartva a Győri ETO HC szakosztályaként működik a műkorcsolya szakosztály. Az egyesület tagja a Magyar Korcsolyázók Szövetségének, sportolói aktívan részt vesznek a hazai műkorcsolyázás életében. Jelenleg közel 60 sportolóval tartják edzéseiket 5 és 19 éves kor között. Négy csoportban zajlanak edzések, korcsoportonként és műkorcsolya tudás szerint. Sportolóik rekreációs és ISU kategóriás versenyeken indulnak, és több látványos, közös jeges produkcióban is szerepelnek, mint pl. a győri adventi jégrevük.²³⁰

Cím: 9027 Győr, Nagysándor József út 52.

16. Xantus János Állatkert

Az első állatkert jellegű intézmény Győrben, 1962-ben a Püspökerdőben létesült. A vadaspark a Mosoni-Duna árterén jött létre abból a célból, hogy a hazai nagyvad-fajokat és ragadozókat bemutassa. Működésének az 1966-os árvíz vetett véget, melynek során az állatok nagy része elpusztult, néhányat pedig magánházakhoz telepítettek. A szomorú eseményt követően született meg az elhatározás, hogy Győrben is létesüljön egy új állatkert. A Győr Városi Tanács VB elhatározásából 1967. május 1-én adták át a „Május 1. Kultúrparkot”, ami két részből állt: Vadasparkból és Vidámparkból. A „Május 1. Kultúrpark” önálló költségvetési intézményként működött 1986 végéig.

A Vadaspark fő célja kezdetben a hazai vadon élő és az őshonos háziállatok bemutatása, valamint az ismeretterjesztés volt. A hetvenes évek közepén a gyűjtemény egzotikus fajokkal bővült és tíz év elteltével a Vadaspark állatkertté alakult át. 1987. január elsejével megszűnt a „Május 1. Kultúrpark” és több intézmény összevonásával megalakult a Szabadidő és Sportközpont. Az állatkert fejlesztése folytatódott, a bemutatott fajok száma nőtt.

1988-ban megépült az Akvárium- és terráriumház. 1993-ban a polgármesteri hivatal létrehozta a Városi Sportigazgatóságot, ezen belül az állatkert egy viszonylag önálló egység volt. Sajnos a következő időszakban nem történtek pozitív változások. Csökkent a látogatók érdeklődése és a fejlesztés színvonala is, aminek eredményeként 1996-ban megkérdőjelezték az intézmény alkalmasságát. A kert műszaki állaga fokozatosan romlott, felújításra nem volt lehetőség, mind az állattartás, mind a közönségszolgáltatások színvonala hanyatlott. Hamarosan meg is született a javaslat az állatkert megszüntetésére.

Ám a város lakossága kiállt állatkertje mellett, és Győr város vezetése a létesítmény fennmaradása mellett döntött. 1997. április elsejével megalakult

az önálló Xantus János Állatkert Kht., az új igazgató dr. Andréka György lett. Jelentős megújuláson ment keresztül az intézmény, 100 állatfaj több mint 500 egyedét nagy kifutóterületeken, az eredeti életterükhöz hasonló körülmények között mutatják be. 1997-ben elkészült a Gibbon-sziget, ahova már új fajként költözhetett be a két fiatal gibbon. 2001-ben épült a tágas Afrika-kifutó, ahol zebrák, antilopok és zsiráf kapott elhelyezést, valamint 2004-ben átadták az Afrika-házat, főleg csimpánzok lakhelye, majd elkészült, megújult a Dél-Amerika-ház. 2019 és 2022 között különleges új főbejárat és fogadóépület, zsiráfház fejlesztés, emberszabású-majomház és kifutó, Közép-Ázsia bemutató, fóka és pingvinbemutató, elefánt-ház, valamint Állategészségügyi Központ is létesült.

A győri állatkert 2012-ben csatlakozott az Európai Állatkertek és Akváriumok Szövetségéhez.

Az állatkert vállalt küldetése, hogy bemutassa az embereknek, a gyerekeknek a természet csodáit és a megmaradásukat fenyegető veszélyeket, részt vegyen a természetet védő közösség munkájában a veszélyeztetett állatok, növények és élőhelyek megmentése érdekében, és lehetőséget adjon a kellemes pihenésre, tapasztalatszerzésre és családi szórakozásra, kikapcsolódásra. Az állatbemutató mellett a kert egyéb kulturális és sportrendezvények helyszíne és az oktató-nevelő tevékenység színtere is egyben.²³¹

Cím: 9027 Győr, Kiskút liget

17. Stadion parkoló: a győri „lomi piac”

Több mint tíz éven keresztül vasárnap délelőttönként zsúfolásig megtelt az ETO stadion parkolója árusokkal, nyüzsgő, báméskodó emberekkel, a használtcikk piac vonzotta ide a tömegeket. A „lomi piac” – ahogy a helyiek hívják – mára már turista látványosság lett, és ez akár hetente húszezres tömeget is jelentett a tízezer négyzetméternyi területen. Itt bárki eladhatta a felesleges, megunt tárgyait – örökölt kapott, kidobni sajnált – porosodó holmikat. A „lomi piacon” a vásárlás nem kényszer, inkább kincskeresés, a sok kacat között valami (számunkra) értékesre bukkanni örömteli élményt jelent. A piacra lehet menni báméskodóként, vagy éppenséggel gyűjtőként. Az alkudozás kötelező, a vásárlók pénzt spórolnak, a város pedig talán tisztább környezetet nyer, hála ennek a zajos kis piacnak. Itt mindenki jól jár, ez egy igazán jól működő, jó hangulatú közösség.²³²

2022 júniusában a piac Aréna Piac néven átköltözött az Audi Aréna parkolójába.

Fényképek, dokumentumok

A Budai úti, 1884-ben átadott víztorony Gyárváros városrész határát jelzi
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

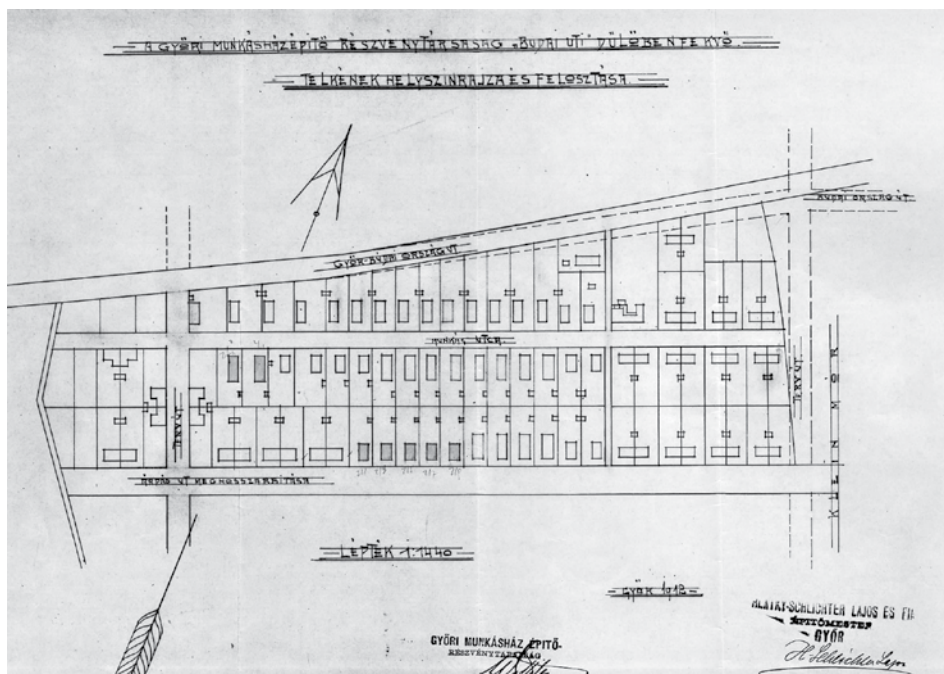
Az 1884-ben alapított Győri Szesz- és Szeszfinomító-gyár
(Forrás: Győr vármegye. Magyarország vármegyéi. Szerk.: Borovszky Samu)

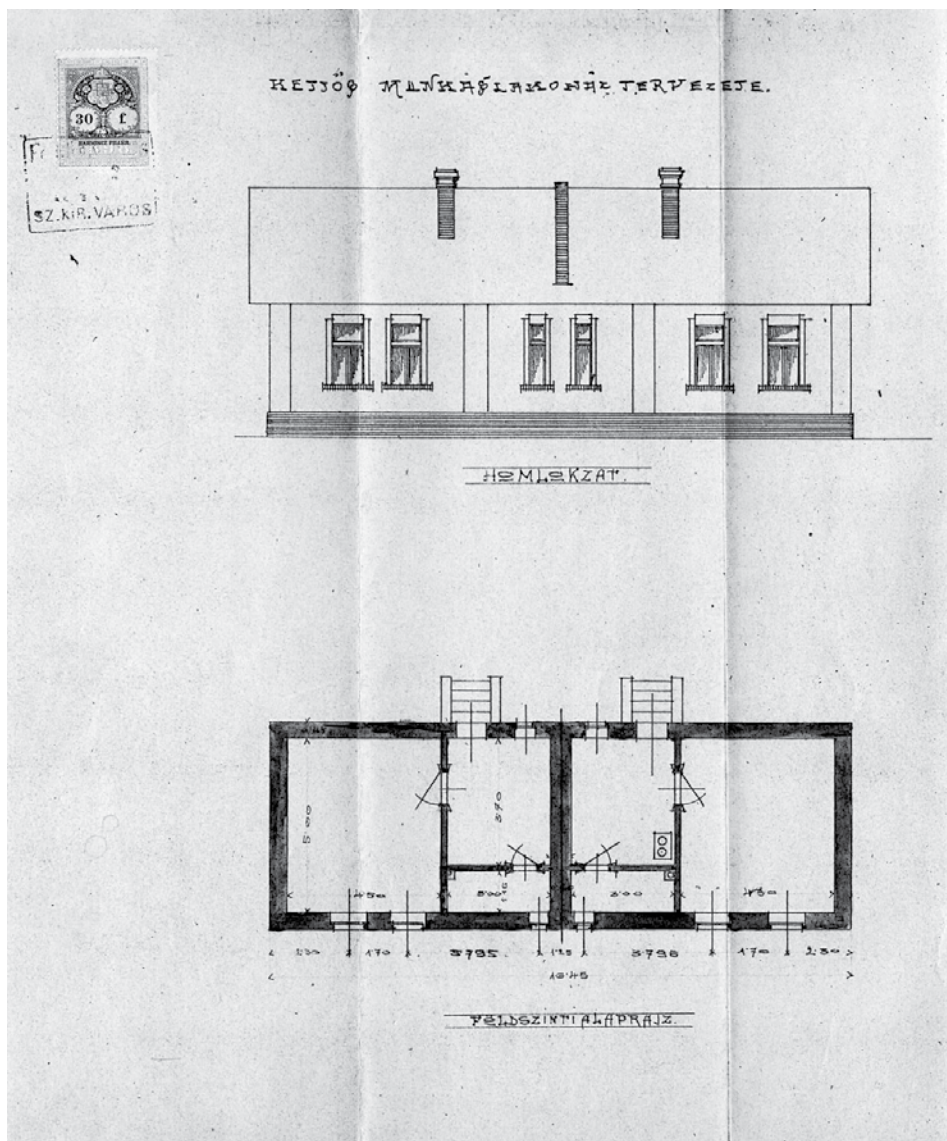
A Győri Szeszgyár és Finomító Rt. napjainkban
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

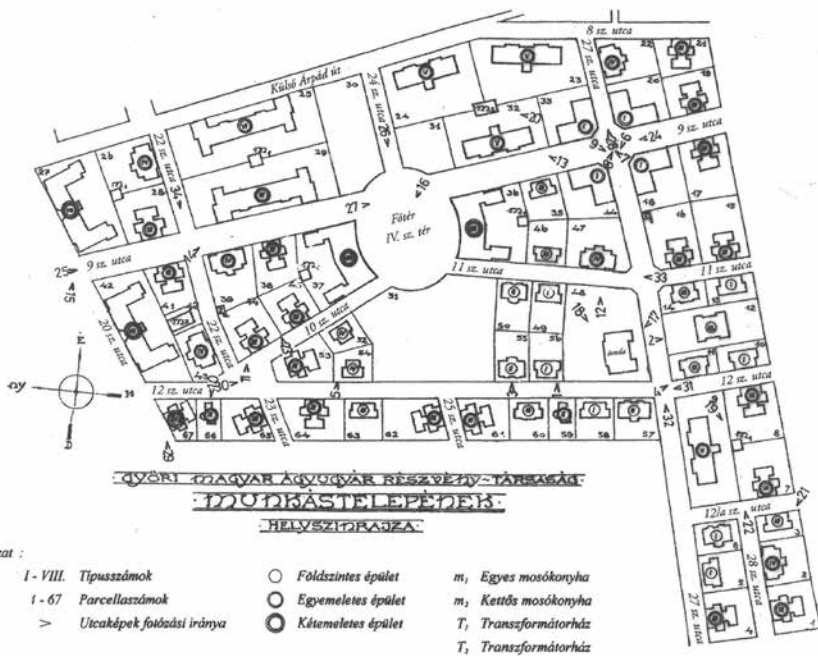
A győri vagongyár képeslapon az 1910-es években
(Forrás: DRKPKT képeslapgyűjteménye)

A Győri Munkásházépítő Rt. Budai úti dűllőben fekvő telkének helyszínrajza és felosztása
(Forrás: Győr Megyei Jogú Város Levéltára)

A Budai úti dűlőben épülő kétlakásos munkásházak terve
 (Forrás: Győr Megyei Jogú Város Levéltára)

A Győri Magyar Ágyúgyár Rt. munkástelepének helyszínrajza 1918-ból
(Forrás: Fiala Géza: *A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe. Bp.: Athenaeum, 1918.*)

Az Ágyúgyári munkástelep 12. számú utcája, ma Bolyai Farkas utca
(Forrás: Fiala Géza: *A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe. Bp.: Athenaeum, 1918.*)

Az Ágyúgyári munkástelep 22. számú, ma Kölcsey utca és a 9. számú, ma Nagysándor József utca kereszteződése

(Forrás: Fiala Géza: *A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe*. Bp.: Athenaeum, 1918.)

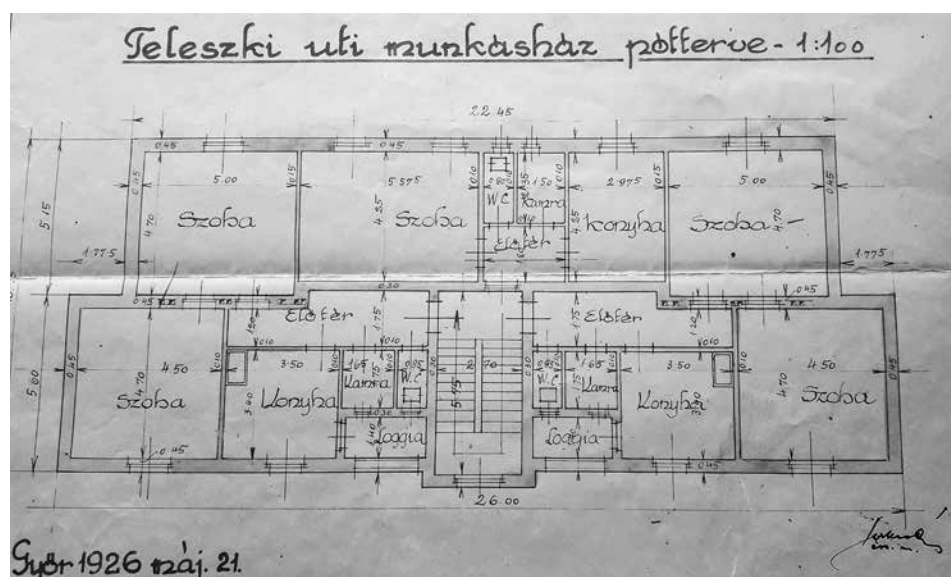

Az Ágyúgyári munkástelep óvodája a 27. számú utcában, ma Madách u. 10.

(Forrás: Fiala Géza: *A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe*. Bp.: Athenaeum, 1918.)

Az Ágyúgyári munkástelep egyetlen igazi tere, ma Mátyás király tér, háttérben a Kiskúti liget fái
(Forrás: Fiala Géza: A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe. Bp.: Athenaeum, 1918.

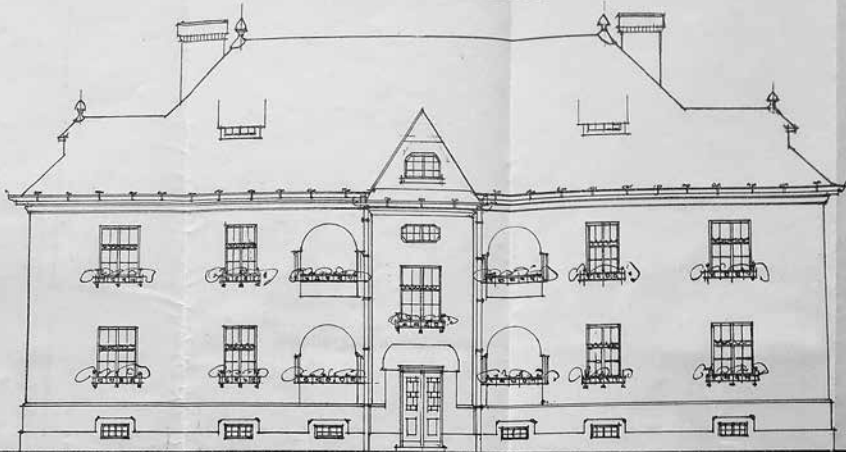
Ször 1926 máj. 21.

Teleszky úti (ma: Puskás Tivadar utca) munkásházak terve 1926-ból
(Forrás: Győr Megyei Jogú Város Levéltára)

Győr szab. kir. város munkásházainak terve.

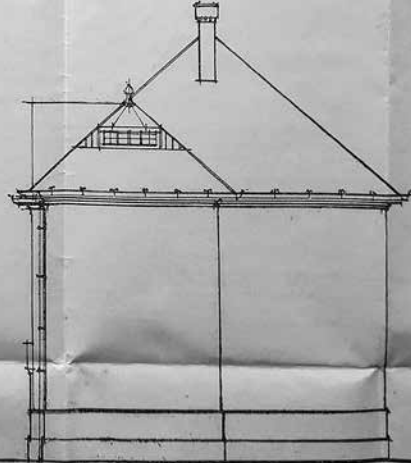
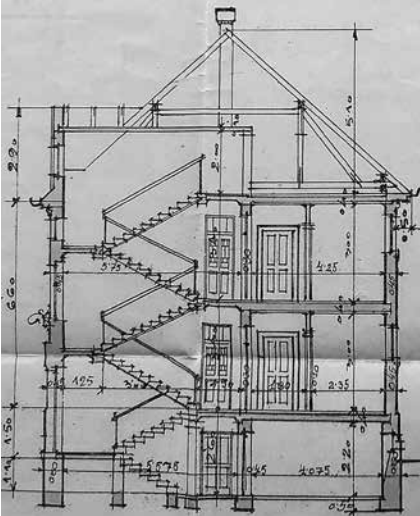
Arány: 1:100

Homlokzat.

Metszet.

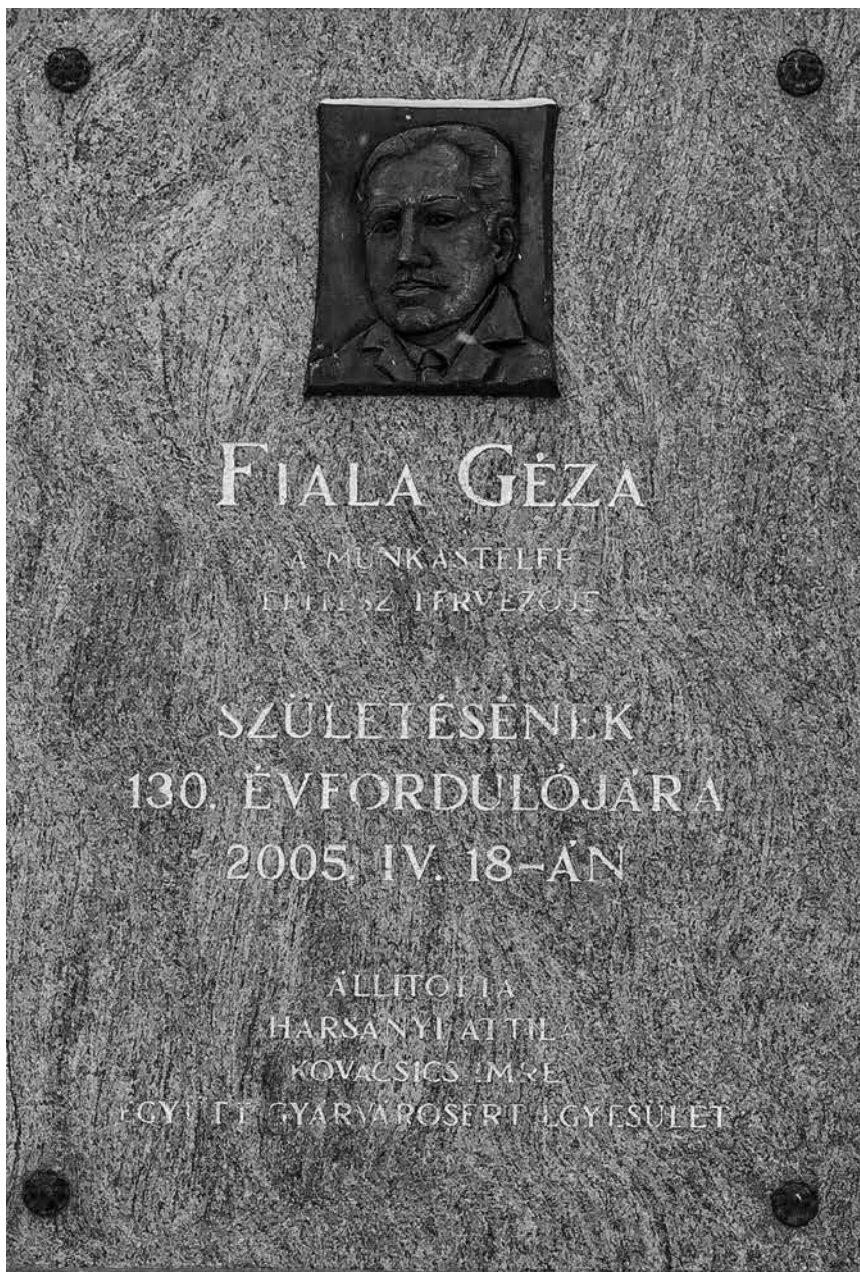
Méret.

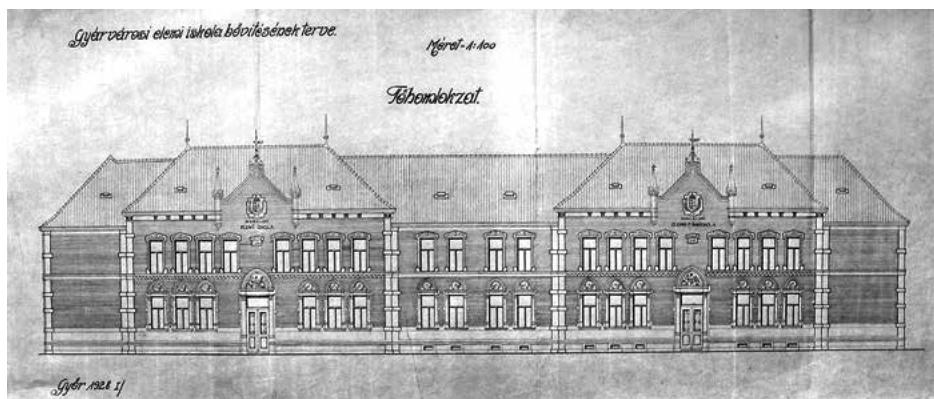
GYŐRI ÁLLATLANSÁGI ÉS ÉPÍTŐIPARI
RÉSZEVÉNYTÁRSASÁG

Győr, 1925 június 23.

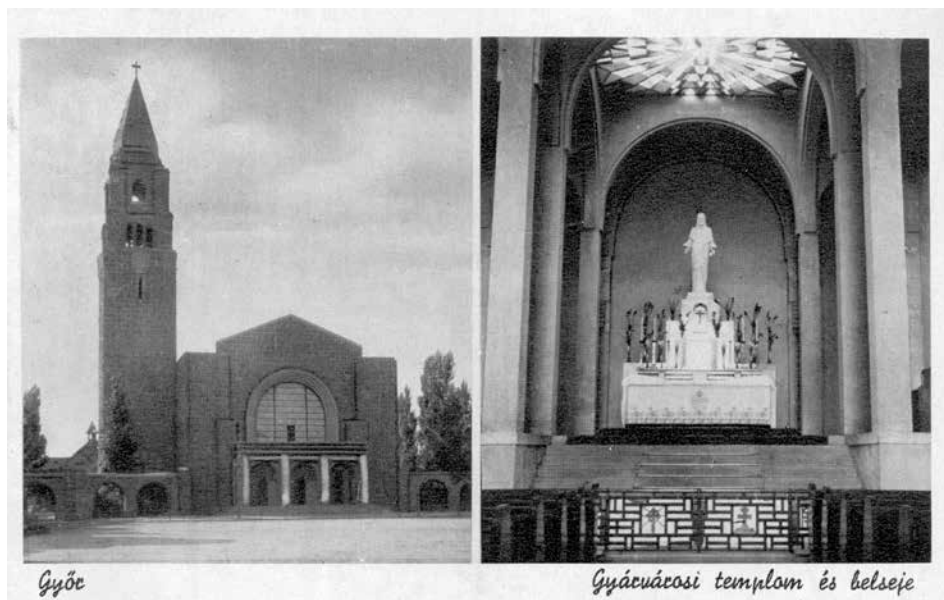
Toldi utcai munkásházak terve 1925-ből
(Forrás: Győr Megyei Jogú Város Levéltára)

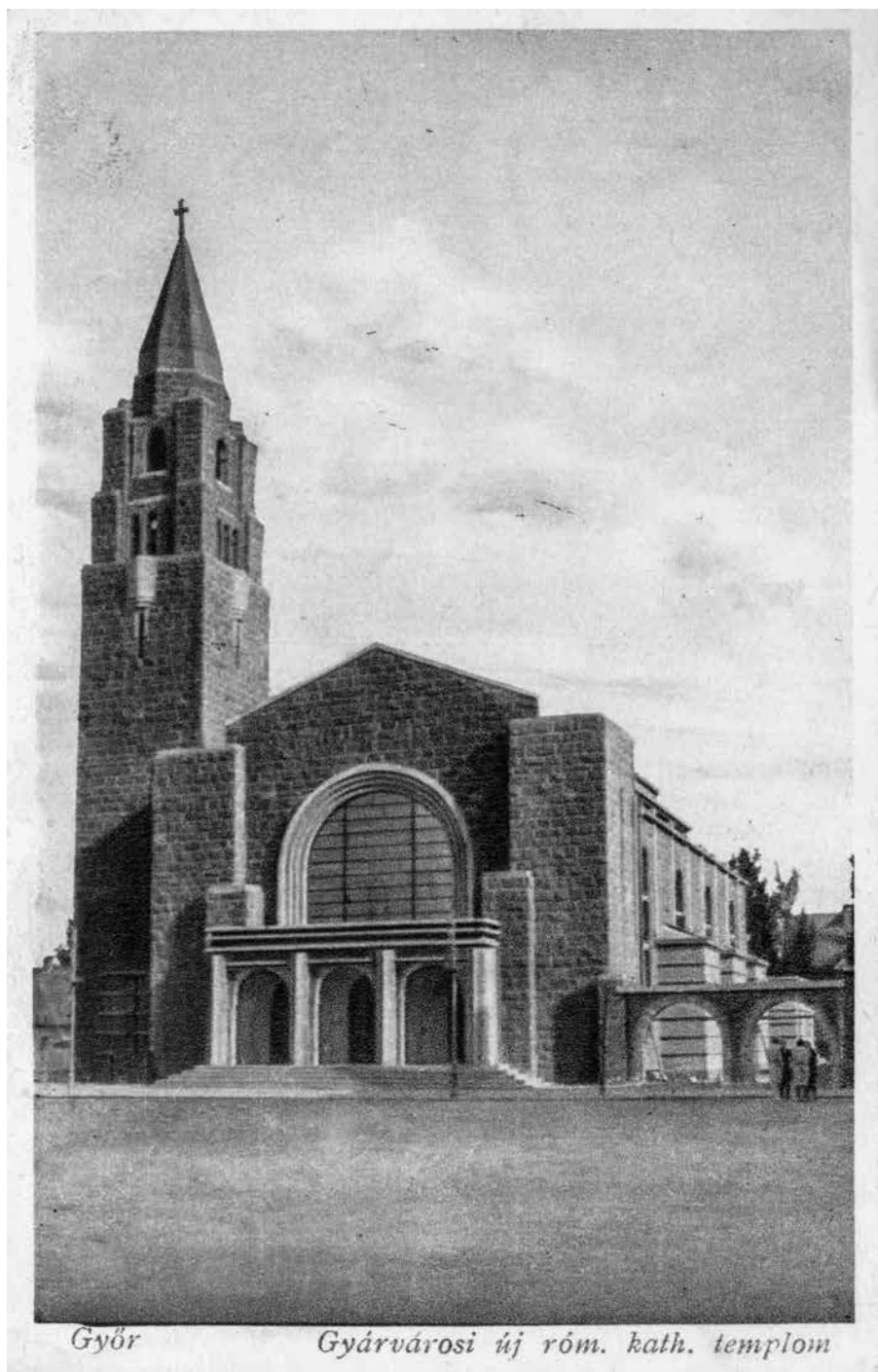
Fiala Géza, az Ágyúgyári munkástelep tervezőjének emléktáblája a Mátyás király téren
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

A Győr városi Elemi Iskola bővítésének terve 1928-ból
(Forrás: Győr Megyei Jogú Város Levéltára)

A győr városi Jézus Szíve templom és belseje képeslapon az 1940-as évekből
(Forrás: DRKPKT, Barasits)

A gyárvárosi Jézus Szíve templom képeslapon az 1930-as évekből
(Forrás: DRKPKT, Barasits)

A 2008-ban felavatott Mátyás-szobor a Mátyás király téren
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

A gyárvárosi Jézus Szíve templom a megújult Mátyás király téren
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

A társadalmi összefogásból 1948-ban épült kisküti kápolna
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

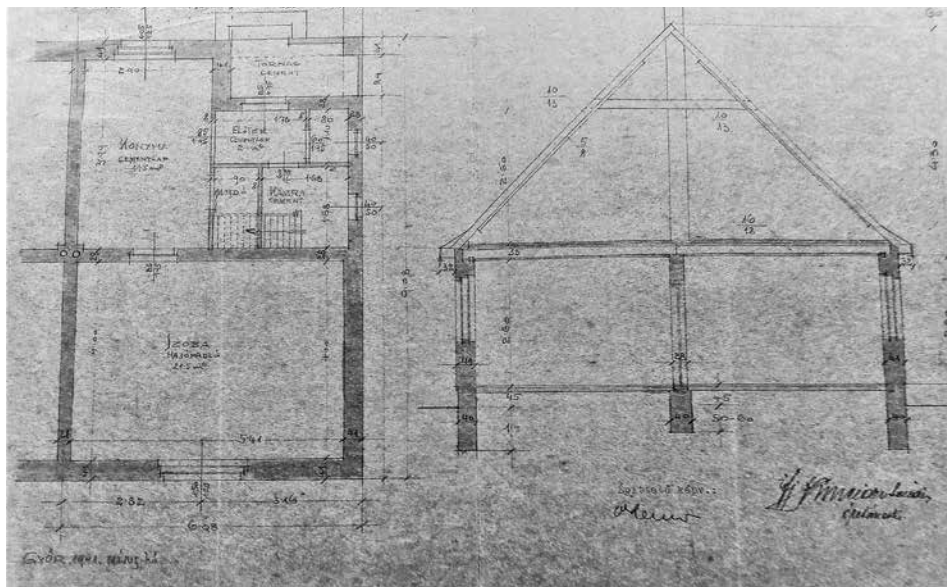
A felújított kiskúti kápolna újraszentelése alkalmából a „téglás körmenetre” emlékező gyalogos zarándoklat

(Forrás: DRKPKT, <https://www.gyoriszaalon.hu>, Kiss Géza)

Püspöki szentmise keretében szentelték fel a megújult kiskúti Segítő Szűz Mária-kápolnát 2022. szeptember 12-én

(Forrás: DRKPKT, <https://www.gyoriszaalon.hu>, Kiss Géza)

Egyszobás ONCSA-ház títusterv 1941-ből
(Forrás: Győr Megyei Jogú Város Levéltára)

Az OVIRT dolgozói az 1947. május 1-i felvonuláson Győrvárosban
(Forrás: Fortepan/ Konok Tamás id, 1947)

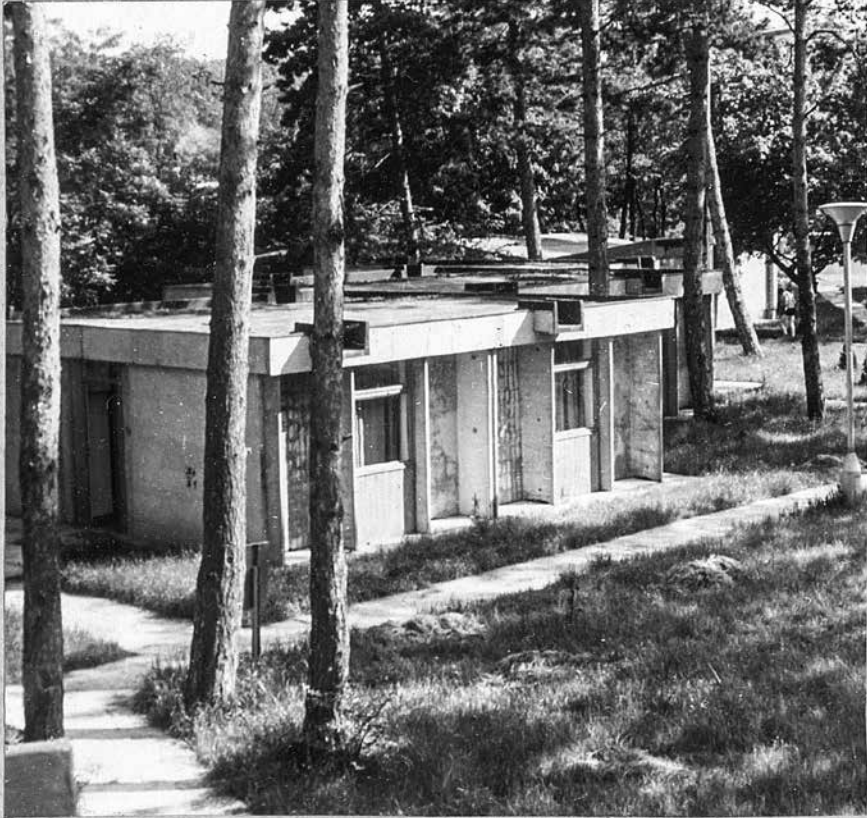
A Magyar Vagon- és Gépgyár az 1944. július 2-i bombázás után
(Forrás: Fortepan/ Konok Tamás id, 1944)

Az 1951-ben átadott Ipari Tanulóiskola és Otthon, ma Lukács Sándor Szakképző Iskola
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv / Szabó Béla)

Az Iparcsatorna kedvelt horgászhely, háttérben az 1-es számú út hídja és a régi Iparcsatorna-híd
(Forrás: Fortepan / UVATERV, 1969)

GYŐR. CAMPING
? felv. 1973.

Az Iparcsatorna partján 1966-ban kemping létesült
(Forrás: DRKPKT fotógyűjteménye)

Az Iparcsatorna napjainkban
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv / Szabó Béla)

A Győr városi Fiókkönyvtár és Közösségi Ház épülete napjainkban
(Forrás: DRKPKT fotógyűjteménye)

A Gyárvárosi Daloskör előadása a Gyárvárosi Közösségi Házban
(Forrás: DRKPKT fotógyűjteménye, 2013)

Családi délután a Gyárvárosi Közösségi Ház udvarán
(Forrás: DRKPKT fotógyűjteménye)

A Gyárvárosiak Baráti Körének nyárbúcsúztató rendezvénye 2015-ben
(Forrás: DRKPKT fotógyűjteménye)

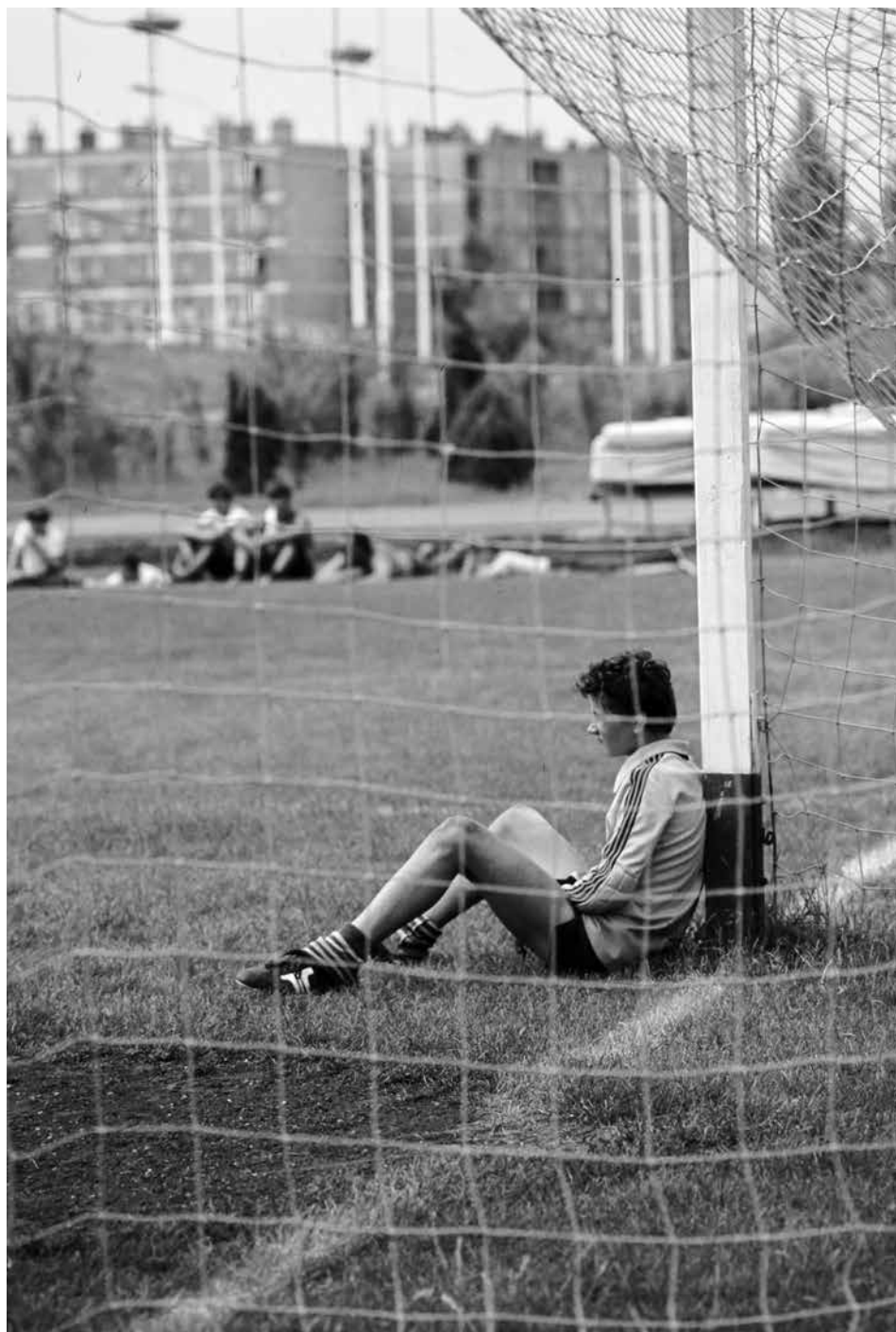
Torula Művészter – tér, művészet, közösség
(Forrás: DRKPKT, <https://www.gyorisalon.hu>, Vas Balázs)

1977. június 22-én nyitotta meg kapuit a Rába ETO győri stadionja
(Forrás: Győr, Rába ETO stadion. Győri Tervező Vállalat, 1979.)

Az ETO Park Stadion napjainkban fűthető centerpályával és 16 ezer férőhellyel lelátóval
(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

Rába ETO sporttelep, háttérben a Mártírok útja és Ipar utca sarkán álló épületek
(Forrás: Fortepan/ Szalay Béla, 1980)

A Magvassy Mihály Sportcsarnok
(Forrás: *Wikimedia Commons*)

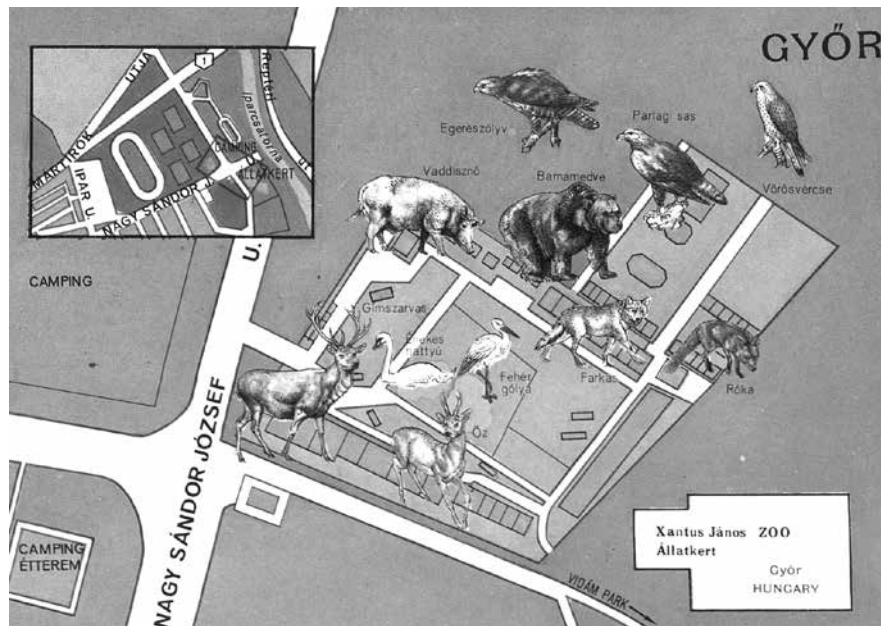

Az Audi Aréna Sport-, Szabadidő- és Rendezvényközpont
(Forrás: *Wikimedia Commons*)

Az Ipar út - Fehérvári út körforgalomban állított térdísz az Audi ETO KC női kézilabdacsapat sikereit idézi meg

(Forrás: DRKPKT - Győri képeskönyv/ Szabó Béla)

Állatkerti útmutató az 1960-as évekből
(Forrás: DRKPKT fotógyűjteménye, 1965?)

A Xantus János Állatkert 2019-ben megújult főbejárata
(Forrás: www.zoogyor.com)

JEGYZETEK

- 1 *Németh László*: Sajkódi esték. Bp.: Magvető, 1974. 349.
- 2 *Zechmeister Károly* (Győr, 1852. május 21. – Bp., 1910. január 28.) Győr város polgármestere.
- 3 *Honvári János*: A győri gyáripár a kezdetektől az I. világháború végéig. In: Iparváros 2021. 61.
- 4 Versengés Győrött gyártelkekért. Honi Ipar, 1916. december 1. 9.
- 5 *Vörös*: 1971. 375.
- 6 cottage = kis ház kerttel
- 7 1907. évi XLVI. törvénycikk indokolása a gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700046.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D45> Letöltés időpontja. 2021. február 17.
- 8 *Ferenczi*: 1913. 118.
- 9 *Ferkai*: 2005. 34.
- 10 *Szirmai*: 1986.17.
- 11 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 527/1903
- 12 GYMJVL Műszaki Hivatal irata 2933/1912
- 13 *Vörös*: 1971. 341.
- 14 *Imre Béla*: Gyárvárosi séta. Kisalföld, 1982. augusztus 1. 5.
- 15 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai, 2933/1912
- 16 *Honvári*: Kézirat. 13.
- 17 *Teleszky János* (Nagyvárad, 1868. szeptember 15. – Budapest, 1939. június 13.) pénzügyi szakember, politikus, pénzügyminiszter, az MTA tagja.
- 18 OGYK 767. szám Képviselőházi iromány, 1910–1915, XXVL kötet, 22 törvény <https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlamenti-gyujtemeny> Letöltés időpontja: 2020. december. 8.
- 19 OGYK Felsőházi irományok, 1910 14. sz. p. 363–367 <https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlamenti-gyujtemeny> Letöltés időpontja: 2020. december. 8.

- 20 OGYK Felsőházi irományok, 1910 14. sz. p. 363–367
https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlament-gyujtemeny
Letöltés időpontja: 2020. december. 8.
- 21 OGYK Felsőházi irományok, 1910 14. sz. p. 363–367
https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlament-gyujtemeny
Letöltés időpontja: 2020. december. 8.
- 22 OGYK Felsőházi irományok, 1910 14. sz. p. 363–367
https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlament-gyujtemeny
Letöltés időpontja: 2020. december. 8.
- 23 OGYK 767. szám Képviselőházi iromány, 1910–1915, XXVL. kötet, 22 indoklás
https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlament-gyujtemeny
Letöltés időpontja: 2020. december. 8.
- 24 Az Ágyúgyár építése. Dunántúli Hírlap, 1914. január 22. 1.
- 25 GYMJVL IV.1402.a Győr thj. Város tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek 1913. év 149. sz.
- 26 Az Ágyúgyár építésére Győri cég kapja a megbízást. Győri Újság, 1914. február 22. 1.
- 27 *Hlatky-Schlichter Lajos* (Győr, 1855 – Győr, 1920. február 5.) építési vállalkozó, 1908-ban a Függetlenségi 48-as párt egyik városi vezetőjeként képviselte Győrt a parlamentben. 1910-ben újra megválasztották.
- 28 *Honvári*: Kézirat 23.
- 29 *Lauer Richard*: 1915 tavaszán telepedett le állandó tartózkodásra Győrben. (Győri Hírlap, 1915. április 25.) Már a háború kitörése előtt eldőlhetett, hogy ő lesz a Magyar Ágyúgyár központi igazgatója, ugyanis Sefcsik Ferenc Győr város főlevéltárosa Pilsenbe utazott, hogy Lauert magyarra tanítsa. (Dunántúli Hírlap, 1915. június 24.) Lauer beházasodott a Skoda családba, felesége ugyanis Skoda lány volt. (Dunántúli Hírlap, 1915. június 26.).
- 30 *Honvári János*: A győri gyáripar a kezdetektől az I. világháború végéig. In: Iparváros 2021. 107.
- 31 Téli kikötő Győrött. Budapesti Hírlap, 1894. október 7. 11.
- 32 *„Jelentettük már, hogy a Freund Henrik és Fiai budapesti cég az iparcsatorna munkálatainak volt vállalkozója, a múlt évben pert indított Győr város ellen. Azon felárkövetelése, illetve ennek valorizált összegben való megítélése iránt, melyet a vállalkozási szerződés szerint őt megillető és általa meg is kapott egységáron felül háborús drágulás, és az előre nem látható talajviszonyok és egyéb nehézségek címén a város, mint munkaadó ellen már a munkálatoknak 1915–1918. években történt végzése alatt támasztott és azóta is – a munkálatoknak befejezetlenül történt otthagynya után – fenntartott. Követelését a felperes cég két perben érvényesítette, amelyekben együttesen 2.535.743 pengőt kér a bíróság által a város ellen megítélni. Ezen perek közül, melyekben a felperes céget Lakatos Gyula dr. budapesti ügyvéd, országgyűlési képviselő, az alperes várost pedig Jerfy Géza dr. tiszti főügyész képviseli, az egyiket a felperes egyelőre szüneteltette, míg a másikban, mely 1.244.771 pengő erejéig indult, most hozta meg a győri törvényszék az elsőfokú ítéletet. Az ítélet megállapítja, hogy felperes céget a város*

- ellenében az iparcsatorna vállalalkozási munkálataiból folyóan semmiféle felárkövetelés az általa felhozott jogcímeken nem illeti meg.*” Elutasították a győri iparcsatorna építójének valorizációs perét a város ellen. *Városok Lapja*, 1930. március 1. 142.
- 33 OGYK Állami Költségvetés, 1917–1918. p.131 <https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlament-gyujtemeny> Letöltés időpontja: 2020. december. 8
- 34 Győr hatmillió kölcsöne. *Városok Lapja*, 1917. május 12. 143.
- 35 A győri téli kikötő megépítése. *Városok Lapja*, 1929. május 1. 128.
- 36 Az ágyúgyár ülése. *Győri Hírlap*, 1914. december 19. 3.
- 37 Az Ágyúgyár nyilatkozata. *Győri Hírlap*, 1917. július 31. 4.
- 38 *Honvári János*: Győr: Vázlatos története a két világháború között. Győr: GYMJVL, 1999. (Levéltári Füzetek 2.) <https://vleveltar.gyor.hu/post/63/>
- 39 *Fiala Géza* (1875–1953) építész. Tanulmányait a Magyar Kir. József Műegyetemen végezte, ahol 1900-ban építészmérnöki oklevelet szerzett.
- 40 *Pollacsek Oszkár* (Nagykároly, 1876. június 10. – Zürich, 1957. december 25.) mérnök, építőmester. A műegyetemet Budapesten végezte. Beltagja a Pollacsek és Epstein cégnek. Felépítette a 3000 lakásos Wekerle-telepet, a győri ágyúgyárat.
- 41 Épül az új munkástelep. *Győri Hírlap*, 1915. szeptember 29. 2.
- 42 *parapet* = A padló szintje és az ablak könyöklő közti falat nevezzük parapetnek. Más néven mellvédfalként is szokták említeni.
- 43 *terrazzó* = egyben öntött beton, és a 18.- 19. század fordulóján elterjedt, ma újjá éledő cementlap, klinker, és metlachi.
- 44 *Duna-csatorna* = Ipar csatorna
- 45 *baggerozott* = Kotró géppel, kotró hajóval tisztít, kotor.
- 46 *Fiala Géza*: *A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe*. Budapest, 1918. Athenaeum. 47 l. p. 3-8.
- 47 *Id. Wekerle Sándor* (Mór, 1848. november 14. – Budapest, 1921. augusztus 26.) az első polgári származású magyar miniszterelnök. Nevét őrzi a pénzügyminiszterség alatt kezdeményezett kispesti lakónegyed, a Wekerle - telep is.
- 48 *Kós Károly* (Temesvár, 1883. december 16. – Kolozsvár, 1977. augusztus 24.) magyar népies stílusú építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár, politikus.
- 49 *Ferenczi*: 1913. 672–673.
- 50 „*az infláció hatásának megítéléséhez érdemes figyelembe venni a keresetek változását t is. (1914 és 1918 közötti időszak - szerk.)* Növekedéshez a bérek emelése mellett hozzájárult a vasárnapi munkaszünet felfüggesztése, a szakmák zömében a heti munkaórák számának jelentős emelése, a 60–72 órás munkahét terjedése, s nem utolsósorban a haditermelés szempontjából fontos iparágakban, tisztviselői kategóriákban a drágasági pótlékok, segélyek kifizetése. Az élelmezési iparban dolgozók hetibére 1914. július 31- én 34 K és 39,60 K között mozgott, s 1918 végére 85 K és 97,30 K közöttire nőtt (tehát 245,70–250%-kal emelkedett). Az építőiparban a hetibér a háború kirobbanásakor 14,40 K és 42,75 K között volt, ez a vereség időszakára 93,60 K és 187,20 K közé emelkedett (337,89-550%-os növekedés). A ruházati iparban

a heti keresetek 24-56 K-ról a háború végére 36-300 K-ra nőttek, 50-435,71%-ot emelkedve. A vasiparban a hetibér 1914. július végén 21,09 K és 53,58 K között volt, 1918 végére 114,40 K és 239,20 K közé nőtt (346,43-442,43%). A tisztviselők havi fizetése 1914 júliusában 150-430 K-t tett ki, ez 1918 decemberéig 185-1675 K volt (23,33-389,06%). Az egyéb iparágakban a hetibér 18-46 K-ról a háború alatt 78-408 K-ra nőtt, ami 333,33-786,95%-os keresetnövekedést jelentett. Ha a béremelések adatait összevetjük a kétfajta heti élelmiszer-szükséglet beszerzési költségeivel, nyilvánvaló, hogy a keresetek túlnyomó többségének emelkedése alatta maradt az említett árak 482,40-573,30%-os növekedésének. Nehezebb helyzetben voltak azok a családok, ahol a családfenntartó bevonult katonának. Esetükben a kiesett jövedelmek pótlására – ha vagyonnal vagy más eltartóval a család nem rendelkezett – hadisegély járt minden családtag után (a nyolc éven aluli gyermekek az összeg felét kapták), ami megegyezett a katonai beszállásdíjjal. Ez településenként változott, naponta személyenként 57-88 fillér között mozgott, és családonként együttes értéke nem haladhatta meg a bevonult napi bérét. Ez az öttagú munkáscsalád esetében 1914-ben 2,28-3,32 K-t jelentett naponta. Összehasonlításképpen: 1914. június 30-án Budapesten a férfiak napi átlagkeresete 3,87 K, Pécsen 2,93 K volt.” In: *Botos*: 2015. 75-76.

- 51 Gyáni: 1990. 371-396.
- 52 Honvári János tanulmánya alapján közli:
<https://ipartortenet.hu/hulipartorteneti-emlekhelyek/magyar-agyugyar-rt/#4>
- 53 Szellemi munkát végző intézménynél, hivatalban a fizikai munkát végző alkalmazott; altiszt, hivatalsegéd. Egyetemi szolga; törvényszéki szolga. Tanítás után a szolga kitararította a tantermeket. A szolga elvitte a hivatal postáját.
- 54 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 8570/1915
- 55 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 8570/1915
- 56 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 8570/1915
- 57 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 5673/1918,
- 58 GYMJVL Műszaki Hivatal. iratai 5673/1918
- 59 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 5673/1918
- 60 *Matavovszky Béla* (Rimaszombat, 1856. január 11. – Győr, 1942. november 26.) királyi tanfelügyelő. 1910-ben telepedett le Győrben. 1883-ban a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetemen szerzett középiskolai tanári végzettséget. 1910-ben vette át a győri tanfelügyelet vezetését. 1921-ben ment nyugdíjba.
- 61 Győr Gyárvárosban. Dunántúli Hírlap 1916. október 7. 1.
- 62 GYVL IV. 1402. a. Győr thj. város tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek. 1917. év 134. sz.
- 63 *Szalai*: 2007. 99-100.
- 64 A győri munkások nemzeti alapra helyezkedtek. Budapesti Hírlap, 1919. október 9. 6.
- 65 *Honvári Kézirat*. 24.
- 66 Darányi Kálmán és Farkas Mátyás polgármester Budapesti tárgyalása. Dunántúli Hírlap, 1920. május 2. 2.

- 67 Kereskedelmi miniszter Győrött. Győri Hírlap, 1921. július 27. 2.
- 68 Országos kislakás akció és Győr. Dunántúli Hírlap, 1922. október 18.
- 69 175-en a villany mellett, 100-an ellene. Víz és Világítás, 1929. február 1. 3. sz. 39.
- 70 A győri nyomor enyhítése. Győri Hírlap, 1922. március 31. 2.
- 71 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai, 6256/1924
- 72 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai, 1121/1938
- 73 *Zsédely Sándor* (Győr, 1924. október 12. – Kazincbarcika, 1974. augusztus 3.) labdarúgó, csatár, balszélső. Egyszeres válogatott: 1949. október 16. Bécs, Ausztria ellen szerepelt a magyar csapatban.
- 74 Emlékkép. Kisalföld 1980. március 5. 7.
- 75 *Domán*: 1979. 58.
- 76 1945. április 6-án alakult meg a pártok küldötteiből, a polgármester részvételével a város Nemzeti Bizottsága. Az 1944. december 22-én megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány is elismerte a nemzeti bizottságokat, amelyek helyi ügyekben tulajdonképpen a kormányt képviselték, illetve helyi államigazgatási feladatok ellátására hozták létre. 1945. január 4-e után a kormány rendelete értelmében a politikai pártok együttes vezetésével, együttműködésével társadalmi szervező és ellenőrző funkciót láttak el.
- 77 A vasbeton hajók építéséről, mint ígéretes újdonságról, akkor sokat írt a sajtó: *„Dániában három betonhajógyár van, amelyek egyike egy 115 tonnás motorhajó építését kezdte meg. Nemrégiben Olaszországban is alapítottak egy nagy betonhajógyárat. Állítólag Bordeaux-ban szintén a közelmúltban készítettek el egy 900 tonna űrtartalmú betonhajót. Ausztriában egy dalmát cég, Magyarországon pedig a Fluvia magyar hajóépítési és javítóműhely R.-T. győri cég fog már legközelebb betonhajók építésével foglalkozni.”* A Motor, 1918. április 21. 16. sz. 9.
- 78 Fluvia magyar hajógyártó és javító r. t. Elektrotechnika, 1918. május hó 1. 72.
- 79 A Dunántúl gyári városa. Pécsi Napló, 1917. szeptember 19. 4.
- 80 Megindult az állami iparfejlesztés. Honi Ipar, 1918. április 15. 8. sz. 3.
- 81 GYMJVL Műszaki iratok, 3228/1918
- 82 A Fluvia hajógyár építése. Honi Ipar, 1919. március 15. 6. sz. 14.
- 83 Győr nyomorváros. Népszava, 1927. november 1. 8.
- 84 Ítélet a Fluvia-hajógyár és a város pörében. Győri Hírlap, 1934. október 21. 8.
- 85 Gyárvárosi állami elemi iskola és óvoda. Dunántúli Hírlap, 1907. augusztus 25. 5.
- 86 Iskoláinkról. Győri Napló, 1908. július 5. 2.
- 87 Álláspályázat hirdetések. Néptanítók Lapja, 1908. június 18. 35.
- 88 *Wottitz Gusztáv, dr.* (Győrsziget, 1856. április 19. – Győr, 1915. november 28.) Bécsi tanulmányai alatt jogi és közgazdaságtani diplomát is szerzett. 1895-től a városi közgyűlés tagja lett, nevéhez kapcsolható a Győri Munkásházépítő Részvénytársaság 1901. évi megalakítása.
- 89 A gyártelepi elemi iskola megnyitása. Győri Napló, 1908. szeptember 3. 2.
- 90 A tankötelesek összeírása. Győri Napló, 1908. szeptember 18. 2.

- 91 Könyvtárt minden iskolának. Dunántúli Hírlap, 1910. július 31. 1.
- 92 Győr-gyárvárosban. Dunántúli Hírlap, 1916. október 7. 1.
- 93 A két új elemi iskola felépítését a népoktatás érdeke sürgősen követeli. Dunántúli Hírlap, 1928. március 30. p. 1.
- 94 A gyárvárosi elemi iskola kibővítése a népoktatás és a város szempontjából. Dunántúli Hírlap, 1927. május 25. p.1.
- 95 A két új elemi iskola felépítését a népoktatás érdeke sürgősen követeli. Dunántúli Hírlap, 1928. március 30. p. 1.
- 96 GYMJV L: Műszaki Hivatal iratai, 2676/1928
- 97 Győr szab. kir. város tanácsa nyilvános ... Magyar Kereskedők Lapja, 1929. március 2. 8.
- 98 *Gyárváros*: 2007. 50.
- 99 <http://www.gyarvarosi.sulinet.hu/index.php/iskolank/iskolatortenet>
Letöltés időpontja 2021. április 29.
- 100 <https://gyor.imami.hu/altalanos-iskolak/gyor-gyarvarosi-altalanos-iskola>
Letöltés időpontja: 2021. április 29.
- 101 A minap szentelte fel a győri gyárvárosi szükségkápornát Fetser Antal megyéspüspök. Budapesti Hírlap, 1919. december 14. 8.
- 102 A győri püspök ma 200.000 K át adott a gyárvárosi plébániára. Dunántúli Hírlap, 1920. június 3. 2.
- 103 *Brantl Lajos* (Gyórsziget, 1891. augusztus 21. – Győr, 1955. október 13.): római katolikus pap. 1919-től gyárvárosi lelkipásztor volt. A háború után vállalta a Budai úti barakkok lakóinak lelki gondozását, kápolnát rendezett be az egyik barakkban. Gyárvárosban új templom építését szervezte, 1927. október 31-én felszentelték a templomot. 1933. október 30-án iktatta be a püspök gyárvárosi plébánosnak. 1944. június 1-jén a pápa kanonokká nevezte ki. Augusztus 23-án elbúcsúzott híveitől, s átadta a plébániát dr. Simon Lajosnak. A Káptalandombra költözött, ott hunyt el
- 104 A pápai nuncius látogatása Győrött. Új Nemzedék, 1923. június 19. 4.
- 105 *Árkay Aladár* (Temesvár, 1868. február 1. – Budapest, 1932. február 2.) építész, iparművész, festő. 1929-ben készült el a Győr-gyárvárosi római katolikus temploma, melyért megkapta a Kisfaludy Társaság Greguss-díját. 1929-ben részt vett a győri színház tervpályázatán, munkáját megvásárolták. 1930-ban a budapesti Erzsébet sugárút tervpályázatán első díjat nyert.
- 106 A gyárvárosi templom. Dunántúli Hírlap, 1928. március 4. 5–6.
- 107 GYMJV L Műszaki Hivatal iratai, 5073/1928
- 108 *Schiel Vince* (Oberlichwe, 1886. január 22. – Győr, 1964. március 20.) építőmester, építési vállalkozó
- 109 *Sztehlo Lily*, Árkayné Stehlo Lili (Budapest, 1897. november 7. – Budapest, 1959. október 28.) magyar festő, iparművész, üvegfestő, Árkay Bertalan építész első felesége. A gyárvárosi templom festett üveglakait 1929-ben készítette.
- 110 *Orbáné – Galambos – Szabó*: 2021. 206.

- 111 „A támadás során teljesen leégett 77 épület, súlyos tüzkárt 26, könnyű tüzkárt 31 épület szenvedett, valamint súlyosan megrongálódott 115, könnyebben 136 épület. Komoly árvízveszélyt okozott az, hogy a magas vízállású Duna mindkét oldali védőtöltését találatok érték. A helyi hatóságok 1944. május 8-ig bezárólag 532 halottat temettek el, kórházi kezelésre szorult 1132 fő, melyből 50 utólag hunyt el. Több, mint 3700 családot bombáztak ki a lakóhelyéről, akik így ideiglenes elhelyezésre szorultak. Az elcsúszott gyújtóbombaszőnyeg miatt Révfaluban óriási tüzek keletkeztek, melyeket csak 15-ére sikerült jelentős külső segítség bevonásával eloltani. A bombázás következtében az egész városban néhány órára megszakadt az áramellátás. Az ipartelepeken majd minden elsődleges célpont súlyosan megrongálódott, vagy megsemmisült. ... Mindkét célkörzetben aránylag pontos és egységes volt a bombaszórás, mégis az MWG belső gyártelepéről kicsúszott a bombaszőnyeg sőt a 97. BG gyújtóbombái nagyrészt célt is tévesztettek. Ennek következtében sok lakóház, az ipartelep déli részén fekvő szeszgyár, a légszeszgyár (gázgyár) és egy sor egyéb létesítmény rongálódott meg valamilyen mértékben. Az MWG budai úti gyártelepe 80%-os, a reptéri gyártelep 30%-os kárt szenvedett. A gyárvárosi templom teljesen leégett, de a révfalui templomot is találat érte.” Oláh: Kézirat 2-3.
- 112 *Tüz Tamás* (Győr, 1916. április 18. – Hamilton, Kanada, 1992. április 7.) családi neve Makkó Lajos költő, író, katolikus pap. 1939-ben szentelték pappá. <http://www.magyarvagyok.hu/kultura/hiressegek/irok-koltok/3539-Tuz-Tamas.html>
- 113 *Perger*: 2017. 68.
- 114 Budai út 82. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. augusztus 11. 3.
- 115 Vitéz Petneházy Antal államtitkár a munkás szociális intézmények fontosságáról beszélt a gyárvárosi Szent István r. k. szeretetház fölavatásán. Győri Nemzeti Hírlap, 1938. szeptember 10. 3.
- 116 GYMJVL: Győr-Sopron Megyei Tanácsi Tervező Iroda, 027856/1962
- 117 *Borsa-Schutzbach Antal* (Győr, 1902. december 27. – Győr, 1974. április 1.) belsőépítész, festőművész, restaurátor.
- 118 *Papp Kálmán* püspök (Sopron, 1886. február 28. – Győr, 1966. július 28.) Teológiai tanulmányait a Győri Püspöki Papnevelő Intézet és Hittudományi Főiskolán folytatta 1904–1908 között. 1908. június 29-én szentelték pappá. Káplán Mosonban 1908–12-ben. Közben Frigyes főherceg családjánál nevelő. Részt vett a II. vatikáni zsinat 2. ülészakán.
- 119 *Jenei*: 1947. 1.
- 120 *Jenei*: 1947. 36.
- 121 *Jenei*: 1947. 47.
- 122 *Jenei*: 1947. 53.
- 123 *Berente Erika*: Ünnepek Kiskúton – Megújult a „téglás templom” <https://www.gyorisalon.hu/news/16898/102/%C3%9Cnnep-Kisk%C3%BAton-Meg%C3%BAjult-a-t%C3%A9gl%C3%A1s-templom>
Letöltés időpontja: 2022. november 12.
- 124 Megalakult a Gyárvárosi Társaskör. Dunántúli Hírlap, 1932. október 11. 1.
- 125 Szépen sikerült ünnepséggel kezdte meg működését a Gyárvárosi Társaskör. Dunántúli Hírlap, 1933. január 17. 3.p.

- 126 Girt = Győri Ipartelepek Rt.
- 127 Gyárváros jó példát mutat. Győri Nemzeti Hírlap, 1937. november 16. 4.
- 128 Brantl Lajos ezüstmisés pap. Győri Nemzeti Hírlap, 1939. április 7. 3.
- 129 Győr-gyárvárosi Társaskör csendben végzi ifjúságnevelő hivatását. Győri Nemzeti Hírlap, 1943.február 4. 4.
- 130 Győri Hírlap, 1936. január 8. 6.
- 131 Egyesületek feloszlata: Gyárvárosi Társaskör. Rendőrségi Közlöny, 1947. március 1. 108.
- 132 1927. évi V. törvénycikk egyes adók és illetékek mérsékléséről és a pengőértékben való számítással kapcsolatos rendelkezésekről, továbbá az önkormányzati testületek háztartásának hatályosabb ellenőrzéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> Letöltés ideje: 2021. március 22.
- 133 „Az amerikai tőkének a magyar gazdaság finanszírozásban játszott növekvő szerepvállalását jelezte előre, hogy a kormány 1924 augusztusában 1,5 millió dollár névértékű, eredetileg Magyarországon jegyzett népszövetségi kölcsönkötvényt adott át az amerikai Speyer-bankháznak. Az MTT a Reuter híriügynökség New York-i tudósítójára hivatkozással 1925. július 11-én adta közvé, hogy a Speyer-bankház a magyar városoknak nyújtandó 10 millió dolláros kölcsönre vonatkozó tárgyalásokat befejezte. Ezzel lehetővé vált, hogy a 48 vidéki várost érintő amerikai kölcsön folyósítása a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank közvetítésével megtörténhessen. Negyvenhat város és pedig nyolc törvényhatósági, továbbá harminckét rendezett tanácsú város, határozta el, hogy bekapcsolódik az egyesített városi kölcsön akcióba. A kölcsön összegének megállapításánál és a folyósításánál a városok jövedelmét veszik figyelembe.” A városok kölcsöne. Budapesti Hírlap, 1925. augusztus 27. 13.
- 134 *Fülöp*: 2017. 119–147.
- 135 *Honvári*: 2004. 50–51.
- 136 *Honvári*: 2004. 52.
- 137 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai, 3148/1926
- 138 Győr városa eladhatja ingatlanait a Speyer-kötvényért. Dunántúli Hírlap, 1932. március 4. 2.
- 139 Győr és győriek a karácsonyi sajtóban. Dunántúli Hírlap, 1933. december 31. p. 4.
- 140 *Timon*: 1983. 430.
- 141 *Timon*: 1983. 439.
- 142 GYMJVL Műszaki iratok, 1533/1941
- 143 *Hámori*: 2004. 5-12.
- 144 *Darányi Kálmán* (Budapest, 1886. március 22. – Budapest, 1939. november 1.) 1920. január 3-án Győr és Komárom vármegyék, valamint Győr és Komárom városok „főispáni teendőinek ellátásával is megbízott törvényhatósági kormánybiztosnak” nevezték ki. 1922 novemberében addigi tisztségei mellé a Bethlen-kormány kinevezte a trianoni békediktátum által jelentősen megcsökkentett Moson vármegye főispánjává is, amely pozícióját 1923 februárjában foglalta el. 1924 elejétől kezdve az 1923-as megyerendezés során létrehozott Győr, Moson és Pozsony

- k.e.e. vármegye főispánjaként folytatta munkáját. 1936 és 1938 között Magyarország miniszterelnöke. 1938-tól haláláig a képviselőház elnöke.
- 145 GYMJV L Műszaki Hivatal iratai 10781/1943
- 146 A Fővárosi Közmunkák Tanácsa óbudai kislakásos bérházépítkezései. Magyar Építőművészet, 1943. május p. 102–105.
- 147 *Oláh*: Kézirat 2.
- 148 *Torma*: 2014. 45.
- 149 *Oláh*: Kézirat 7.
- 150 *Ernst*: 1988. 71–88.
- 151 *Velsz Aladár, dr.* (Nemesócsa, 1893. augusztus 5. – Győr, 1976. február 20.) ügyvéd, polgármester. 1951-től a Győri Ügyvédi Kamara titkára, 1955-től elnöke. 1957-ben ellenforradalmi összeesküvés vádjával letartóztatták, és a „győri ügyvédper” egyik vádlottjaként 3 év szabadságvesztésre ítélték. 1967-től jogtanácsosként működött.
- 152 *Udvaros István* (Budafok, 1893. december 27. – Győr, 1971. január 24.) polgármester. 1948. február 23-án lemondatták, pártja kongresszusa március 7-én kizárta tagjai sorából. 1950-ben életfogytiglani börtönre ítélték, 1956 márciusában szabadult. Győr város 1991-ben posztumusz díszpolgárává választotta.
- 153 Az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. M. E. számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. <https://net.jogtar.hulezer-ev-torveny?docid=94500006>. *TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42*
- 154 *Torma*: 2014. 123–124.
- 155 *Lakatos Kálmán* (Győr, 1901. március 7. – New York, 1958) építész. Szülők: L. András, Mikolás Karolin. 1950-től 1956-ig a Győri Tervező Vállalat főmérnöke. 1955 márciusában II. fokozatú Ybl Miklós-díjjal tüntették ki. 1956 novemberében emigrált. Előbb Bécsben, majd az Egyesült Államokban élt. 1996-ban Győr város közgyűlése posztumusz 56-os jubileumi emlékéremmel tüntette ki.
- 156 *MKP*: 1945. 10–11.
- 157 *Weichinger Károly* (Győr, 1893. október 12. – Budapest, 1982. január 25.) Kossuth-díjas magyar építész, Tervezői munkásságából néhány példa: 1928-ban Pécs város szabályozására kiírt pályázaton – Dörre Endrével és Kőszeghy Gyulával – készített terve I. díjat nyert. (egyes elemei meg is valósultak). 1929-ben Dörrével megnyerte a Győr városrendezésére kiírt tervpályázatot.
- 158 *Fátay*: 2010. 34–35.
- 159 *MKP*: 1945. 2.
- 160 *Keller*: 2012. 13.
- 161 *Körner – Nagy*: 2006. 157–158.
- 162 A kislakásépítés előmozdításáról szóló 10.40/1948 Kormány rendelet
- 163 11/1956. (IV.24) Miniszter Tanácsi rendelet a lakóház szövetkezetek szervezéséről és a szövetkezeti társasházak építéséről
- 164 *Körner – Nagy*: 2006. 169.

- 165 *Körner – Nagy: 2006. 169.*
- 166 1948-ban a romeltakarítás után, az új építkezések megindulása a falun sem maradt el. A földhözjuttatottak már az inflációs periódusban, főképpen azt követően megkezdték az építkezéseket saját erejükből, és ezt a készséget felfokozta, rendszerbe foglalta az OHÉSZ (Országos Házépítő Szövetkezet) megalakulása, amely lehetővé tette a falusi népesség részére, hogy új, egészséges házakat építsenek. Az OHÉSZ megalakulását megelőzően az Építésügyi Minisztérium tervpályázatot hirdetett falusi típusházak építésére, melynek eredményeképpen az elfogadott terveket sokszorosítva, széles körben terjesztette a falusi népesség között, hogy megkedveljék és használják. Konkrét megvalósítását azonban az Országos Házépítő Szövetkezet jelentette, amely kedvező feltételek mellett támogatta a falusi népességet, a földhözjuttatottakat, hogy a maguk erejével és az OHÉSZ segítségével típusházakat építsenek.
- 167 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai, 374/1951
- 168 *Körner – Nagy: 2006. 165.*
- 169 *Kardos: 1953. 7.*
- 170 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai, 379/1954
- 171 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai, 379/1954
- 172 1029/1956. (IV. 19.) Miniszter Tanácsi határozat az állami erőforrásból épült lakások elosztási rendjéről.
- 173 *Keller. 2012. 46. idézetben szerelő lábjegyzet: „1945 után a lakásépítő szövetkezetek keretében 2017 lakás építettek fel. Lásd Forgács – Cseh-Szombati – Kereszturi 1958: 31.; illetve 1960-ban a lakóépületek csak 1,1%-a volt szövetkezeti tulajdonban. Lásd: 1960. évi népszámlálás. 8. kötet. A lakások és lakóépületek adatai. KSH, Budapest, 1963. 16.”*
- 174 *Keller: 2012. 46.*
- 175 *Soltész: 1976. 13*
- 176 *Körner – Nagy: 2006. 267.*
- 177 *Paládi-Kovács Ádám: A teleszerű lakásépítés elterjedése a XX. század második felében Magyarországon. Pécs: PTE, Breuer Marcell Doktori Iskola, 2020. p. 20–21.*
- 178 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 19.314/1958
- 179 *trakciós motorok = A vontatómotor, vagy trakciós motor a jármű kerekeit hajtó villamos forgógép. Vontatómotort találni például az összes villamosban, trolibuszban és a villamos erőátvitelű mozdonyokban.*
- 180 *Honvári János tanulmánya alapján:
<https://ipartortenet.hu/hulipartorteneti-emlekhelyek/mavag-f-gyara/>
Letöltés időpontja: 2021. április 11.*
- 181 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 20.293/1959
- 182 <https://moderngyor.com/2014/03/06/kozep-es-nagyblokkos-epuletek/>
Letöltés időpontja: 2021. április 11.
- 183 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 24.793/1966
- 184 GYMJVL Műszaki Hivatal iratai 24.797/1966

- 185 GYMJV L Műszaki Hivatal iratai 27.861/1967
- 186 Második ötéves terv szakaszai:1961–1965, negyedik ötéves terv, 1971–1975.
- 187 *Kocsis*: 2012. 186.
- 188 *Kocsis*: 2012. 186.
- 189 *Konrád – Szelényi*: 1968. 75.
- 190 *Paládi-Kovács Ádám*: A teleszerű lakásépítés elterjedése a XX. század második felében Magyarországon. Pécs: PTE, Breuer Marcell Doktori Iskola, 2020. 21.
- 191 *Rimanóczy Gyula* ((Bécs, 1903. január 19. – Budapest, 1958. december 21.) Ybl- és Kossuth-díjas építész, tanulmányait a Budapesti Királyi József nádor Műegyetemen végezte. Középülettervező Iroda (KÖZTI) állományába került, ahol haláláig dolgozott, eleinte tervezői, később vezetői beosztásokban. Ezen tíz év alatt számos épületet tervezett, melyek többsége meg is valósult: ipari létesítményeket, bányászfürdőket, oktatási és ahhoz kapcsolódó intézményeket (iskolák, iparitanuló-otthonok, egyetemi épületek). Haláláig oktatója volt a Magyar Építőművész Szövetségen belül 1953-ban alakult MÉSZ Mesteriskolának.
- 192 <https://moderngyor.com/2012/12/01/ipari-tanulok-iskolaja>
Letöltés időpontja 2021. április 11.
- 193 *Kóródy*: 2011 19.
- 194 *Orbánné – Galambos – Szabó*: 2021. 205.
- 195 *Perényi*: 1984. 16.
- 196 <https://lukacsuli.hu/> Letöltés időpontja: 2021. május 5.
- 197 GYMJV L 5/43/1965. 9.
- 198 KÖZTI = A Középület tervező Vállalat 1949 óta működő magyarországi építésziroda. Az 1950-es évektől vezető, középületek tervezésére specializálódott állami építésműhely.
- 199 *Lantos Edit*: 1945 utáni iskolatervezés Magyarországon. Típustervek és egyedi épületek <https://core.ac.uk/download/pdf/95354925.pdf>
Letöltés időpontja: 2021. május 18.
- 200 GYMJV L Műszaki Hivatal iratai 25 769/1966
- 201 *Gyárváros*: 2007. 51–52.
- 202 <https://www.forraswaldorf.hu/> Letöltés időpontja: 2021. május 2.
- 203 GYMJV L VB. Jegyzőkönyvek: 5/43/ 1965. 5.
- 204 GYMJV L VB. Jegyzőkönyve: 55/43/ 1965. 9.
- 205 Köszönöm Bogár Erikának a Gyárvárosi Fiókkönyvtár és Közösségi Ház vezetőjének a szíves segítségét.
- 206 <https://gyarvarosiak.hu/index.php/daloskor> Letöltés időpontja: 2021. május 4.
- 207 Már készül a királyi szobor. Kisalföld, 2008. augusztus 29. p. 6.
- 208 *Orbánné – Galambos – Szabó*: 2021. 206.
- 209 <https://gyarvarosiak.hu/index.php/gyarvarosi-kozossegi-haz>
Letöltés időpontja: 2021. május 4.

- 210 <https://www.torula.hu/rolunk.html>
- 211 <https://ipartortenet.hu/hu/ipartorteneti-emlekhelyek/mavag-f-gyara>
Letöltés időpontja: 2021. május 2.
- 212 <http://gyortaekwondo.hu> Letöltés időpontja: 2021. május 3.
- 213 <https://gyorjoga.hu> Letöltés időpontja: 2021. május 3.
- 214 <https://ibexsport.hu> Letöltés időpontja: 2021. május 5.
- 215 Köszönöm Albert Zoltán elnök úrnak a Győri Elektromos Vasas Sportkör megalakulásának 75. évfordulójára írt ünnepi sorait.
http://www.gyorielektromos.hu/letoltesek/hirek/20210830_75eves/Elektromos_75_kiadvany.pdf
- 216 Horvát Tibor egyesületi elnök köszöntője alapján,
http://gyarvarosishe.hu/index.php?option=com_contact&Itemid=3
- 217 Győri Hírlap, 1936. május 23. 2.
- 218 Győri Hírlap, 1936. május 23. 2.
- 219 *Lévai – Pálmai – Puskás*: 1981. 25.
- 220 <https://www.eto.hu/stadionrol> Letöltés időpontja: 2021. május 8.
- 221 <https://www.eto.hu/hirek> Letöltés időpontja: 2021. május 8.
- 222 <https://www.fmla.hu/hu/kuldetes> Letöltés időpontja: 2021. május 8.
- 223 *Papp*: 2005. 51-58.
- 224 <https://www.gyoretokc.hu/hu/klubtortenet> Letöltés időpontja: 2021. május 8.
- 225 *Papp*: 2005. 43-50.
- 226 <https://etokc.hu> Letöltés időpontja: 2021. május 8.
- 227 <https://gyor.hu/atadtak-az-uj-gyori-jegcsarnokot> Letöltés időpontja: 2021. május 8.
- 228 <https://gyoretohc.hu/rolunk> Letöltés: 2022. november 10.
- 229 <https://gyoretohc.hu/curling/> Letöltés: 2022. november 10.
- 230 <https://gyoretohc.hu/mukorcsolya/> Letöltés 2022. november 10.
- 231 <https://www.zoogyor.com/index.php/hu> Letöltés időpontja: 2021. május 6.
- 232 Szerszámgépgyár ld. Győri Szerszámgépgyár

Forrás és irodalomjegyzék

Levéltári források

Győr Megyei Jogú Város Levéltára IV. 1402 i. Műszaki Hivatal iratai

Győr Megyei Jogú Város Levéltára IV.1402.a Győr thj. város tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek 1913. év 149.sz.

Győr Megyei Jogú Város Levéltára XXIII 102.a. Győr Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyve, Gyárváros és Szabadhegy kulturális helyzete 5/43/ 1965. p. 5.

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára Főispáni iratok, 240/1937. sz

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárának Győri Levéltára, A Magyar Ágyúgyár Rt. alapszabályai 1914.

Irodalomjegyzék

Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. Múltunk, 60. évf. 3. sz. (2015) p. 70-138.

Domán István: A győri izraelita hitközség története 1930-1947. - In: A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 9. 1979.

Ernst Gabriella: Patthelyzet a lakásfronton. Valóság, 31. évf. 7. sz. (1988)

Fátay Tamás: Győr Városépítés és városrendezés 1945 és 1986 között. Győr: Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, 2010.

Dr. Ferenczi Imre: A lakásügy állása és haladása Magyarországon. Városi Szemle, 6. évf. (1913) p. 617-736.

Ferkai András: Lakótelepek A mi Budapestünk. Bp.: Városháza Kiadó, 2005.

Fiala Géza: A magyar ágyúgyár r.-t. munkástelepe. Bp.: Athenaeum, 1918. 47 l.

Fülöp Tamás: „Erőtartalékok a nemzeti célok szolgálatában” – Az 1925. évi városi kölcsön és felhasználásának alternatívái. Hitelintézet Szemle, 16. évf. 3. sz. (2017) p. 119-147.

- Gyáni Gábor*: Lakáshelyzet és otthonkultúra a munkásság körében című tanulmánya alapján. Századok, 124. évf. 3-4.sz. (1990) p.355-382.
- Gyárváros Győrben, Egy munkástelep története, Szerk.: Orbánné dr. Horváth Mária, Győr: Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesülete, 2007.
- Harsányi Attila*: Győr-Gyárváros munkástelepe, 1917-2002. Győr: MALAWI, 2003.
- Harsányi Attila*: Száz éves Győr-Gyárváros munkástelepe, 1917-2017. Győr: Harsányi Attila, 2017.
- Hámori Péter*: ONCSA: (Országos Nép- és Családvédelmi Alap): Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. Országépítő, 15. évf. 2. sz. (2004) p. 5-12.
- Honvári János*: Győr és az egyesített városi kölcsönök 1925–1928. Limes, 17. évf. 4. sz. (2004) p. 43-57.
- Honvári János*: Győr gazdaság- és társadalomtörténete a kiegyezéstől a II. világháború végéig (1867–1945). In: Győr monográfia. 4. kötet. Kézirat.
- Iparváros: Győr iparának története a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Honvári János. Győr: Győr+Média ZRT., Győri Ipartörténeti Alapítvány, 2021.
- Emlékkönyv a győri Mária jubileumi ünnepeiről (1697-1947). Összeállította: J. F. [Jenei Ferenc] Győr, 1947.
- Győr-Sopron megye dolgozói az Ötéves terv, a felemelkedés útján. F. k.: Kardos Márton. Győr: MDP Győr-Sopron megyei bizottság agit. prop. Osztálya, 1953.
- Keller Márkus*: Indokolt lakásszükséglet. Bp.: ELTE Eötvös Kiadó, 2012.
- Kocsis János Balázs*: Lakáspolitiká Budapesten 1960-1975 között. A szocialista lakáspolitiká „aranykora”. Múltunk, 57. évf. 1-2. sz. (2012) p. 160-206.
- Konrád György– Szelényi István*: Az új lakótelepek szociológiai problémái. Bp.: Akadémiai, 1969.
- Kóródy Anna*: Mai Szemmel, Ipartanuló iskola, Győr, 1950-53. Metszet, 2. évf. 1. sz. (2011) p.19.
- Körner Zsuzsa – Nagy Márta*: Az európai és a magyar teleszerű lakásépítés történet 1945-től napjainkig, Urbanisztikai füzetek 4. sz. Bp.: TERC Kft., 2006.
- Lévai György– Pálmái József– Puskás Csaba (szerk.)*: Rába Vasas ETO az alakulástól – napjainkig. Győr, 1980.
- Az MKP Győri szervezetének községpolitikai programja. Győr, 1945.
- Oláh András Pál*: A Győr elleni második világháborús amerikai légitámadások története. In: Győr monográfia. 4. kötet. Kézirat
- Orbánné Horváth Márta – Galambos Krisztina – Szabó Béla*: Győri képeskönyv: Emlékművek, köztéri képzőművészeti alkotások, táblák. Győr: Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 2021.

Papp Győző: ETO 100: a Győri ETO centenáriuma. Győr: Győr Megyei Jogú Város Sportigazgatósága, 2005.

Perényi Imre: Hogy is volt? Magyar Építőművészet, 75. évf. 3. sz. (1984) p.16.

Perger Gyula: 1948. évi Győr egyházmegyei összeírások. Levéltári Szemle, 67. évf. 4. sz. (2017) p.66-78.

Soltész László: A 15 éves lakásfejlesztési terv megvalósítása 1961-1975. Városépítés, 12. évf. 1-2. szám (1976) p.13-15.

Szalai Attila: Győr román megszállásának története (1919. augusztus 18.- október 4.) In: Tanulmányok a Kisalföld múltjából. Győr: Győr-Moson-Sopron M. Győri Lvt., 2007. p. 87-106. (Kisalföldi szemle, 3.)

Szirmai Viktória: „Csinált” városok. Bp.: Magvető, 1986.

Timon Kálmán: Fejezetek a magyar lakásépítés történetéből ONCSA házépítési akció. Magyar Építőipar, 32. évf. 7. sz. (1983) p.429-441.

Torma Attila: Győr a II. világháború sodrásában Győr: Palatia, 2014. (Győri tanulmány füzetek: tudományos közlemények, 15.)

Vörös Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában, In: Győr: Várostarténeti Tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos. Győr: Győr Városi Tanács, 1971. p. 323-404.

Internetes források

<https://core.ac.uk/download/pdf/95354925.pdf> – Letöltés időpontja: 2021. május 18.

<https://etokc.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

http://gyarvarosishe.hu/index.php?option=com_contact&Itemid=3/ –
Letöltés időpontja: 2021. május 2.

<http://gyortaeqwondo.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 3.

<https://gyarvarosiak.hu/index.php/dalosko> – Letöltés időpontja: 2021. május 4.

<https://gyarvarosiak.hu/index.php/gyarvarosi-kozossegi-hal/> –
Letöltés időpontja: 2021. május 4.

<https://gyor.hu/atadtak-az-uj-gyori-jegcsarnokot> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<https://gyor.imami.hu/altalanos-iskolak-gyor-gyarvarosi-altalanos-iskola> –
Letöltés időpontja: 2021. április 29.

<https://gyorietohc.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<https://gyorietohc.hu/rolunk> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<https://gyorjoga.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 3.

<https://ibexsport.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 5.

<https://ipartortenet.hu/hu/ipartorteneti-emlekhelyek/magyar-agyugyar-rt/#4> –
Letöltés időpontja: 2020. december 8.

<https://ipartortenet.hu/hu/ipartorteneti-emlekhelyek/magyar-agyugyar-rt/#4>

<https://ipartortenet.hu/hu/ipartorteneti-emlekhelyek/mavag-f-gyara> –
Letöltés időpontja: 2021. május 2.

<https://lukacssuli.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 5.

<https://moderngyor.com/2012/12/01/ipari-tanulok-iskolaja> –
Letöltés időpontja 2021. április 11.

<https://moderngyor.com/2021/03/22/sportcsarnok> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> – Letöltés ideje: 2021. március 22.

<http://orombir-iskola.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 3.

<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/peal/23599/paladi-kovacs-adam-zsolt-dla-ertekezes-2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y> – Letöltés időpontja: 2021. április 8.

<https://vleveltar.gyor.hu/post/63> – Letöltés időpontja: 2020. december 8.

<https://www.bullskickbox.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 5.

<https://www.eto.hu/hirek> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<https://www.eto.hu/stadionrol> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<http://www.fmla.hu/hu/kuldetes> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<http://www.forraswaldorf.hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 2.

<https://www.gyoretokc.hu/hu/klubtortenet> – Letöltés időpontja: 2021. május 8.

<http://www.kaizendojo.info> – Letöltés időpontja: 2021. május 5.

<https://www.kozterkep.hu/36248/szakmunkaskepzes-dombormuvei> –
Letöltés időpontja. 2021. április 11.

<http://www.magyarvagyonok.hu/kultura/hiressegek/irok-koltok/3539-Tuz-Tamas.html> –
Letöltés időpontja: 2021. március 22.

<https://www.ogyk.hu/hu/magyar-parlamenti-gyujtemeny> –
Letöltés időpontja: 2020. december. 8

<http://www.zoogyor.com/index.php/hu> – Letöltés időpontja: 2021. május 6.

Rövidítések feloldása

agit. prop. = agitációs és propaganda (osztály)

Girt = Győri Ipartelepek Rt.

GYMJVL = Győr Megyei Jogú Város Levéltára

H. M. = Honvédelmi Minisztérium

kgy = közgyűlés

KÖZTI = A Középület Tervező Vállalat 1949 óta működő magyarországi építésiroda

MKP = Magyar Kommunista Párt

MNL GyMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárának Győri Levéltára

MOTI = Magyar Országos Tervezési Irányelvek

OÉSz = Országos Építésügyi Szabályzat

OGYK = Országgyűlési Könyvtár

Rt., R.T., r. t. = részvénytársaság

szab. kir. = szabad királyi (város)

tc. = *törvénycikk*

thj. = törvényhatósági jogú (város)

VB = végrehajtó bizottság

Személynévmutató

- Ágh Kálmán 78
Andréka György, dr. 160
Antal Dezső 94
Apponyi Albert gr. 65
Árkay Aladár 74, 75, 77, 196
Árkayné Sztéhlo Lili lásd Sztéhlo Lily
Baán Sándor 84
Balázs Péter 146
Bartalis József 156
Bartalos Dezső 146
Bokor Anita 137
Bors Sándor 143
Brantl Lajos 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 196, 198
Breyer István 79, 80
Csányi Péter 139
Csicsay Ottó 154
Csiszár László 146
Dabóczi Mihály 120
Darányi Kálmán 56, 58, 93, 198
Duby Dezső 145
Duck-fivérek 154
Dunai Ferenc 146
Egervári Jenő 146
Ember János 66
Epstein vállalkozó 42, 48, 55, 193
Ézsöl Miklós 143
Farkas Árpád 89
Farkas Mátyás 52, 53, 56, 57
Fehér Miklós 150
Felpécsi Ferenc ifj. 146
Ferenczi Imre, dr. 11, 43, 193, 203
Ferenczy Lajos 131
Ferkai András 11, 191
Fetser Antal 73, 74, 77, 196
Fiala Géza 36, 43, 48, 124, 168, 169, 170, 172, 193, 203
Fogl II. Károly 142
Frank József 143
Friedrich István 53, 54
G. Albert 17
Géczi Gusztáv 136
Gellért Tünde 136
Görbitz Anita 153
Grab M. és Fiai 8
Grósz József 77, 82
Győri Imre 78
Halász János 66
Halbritter Kálmán 58
Harsányi Attila 36, 131, 204
Hegyeshalmy Lajos 56
Hidegkuti Nándor 147
Hlatky-Schlichter Lajos 29, 192
Hoffmann Beáta 153
Hoffmann Hugó nagysötétági 29
Holstein és Steiner testvérek 42
Horváth Andor 155
Horváth János 143
Horváth József 154
Horváth Mária Stefánia 132
Horváth Tibor 130
Höffer főjegyző 63
Huszárné Hargitai Beáta 128
Iváncsik Mihály 154
Iváncsóné dr. Horváth Zsuzsanna 146
Jóna Magda 152

Joász Attila 154
 Joász Vilmos 152
 Jordán János 75, 80, 83
 Kádár Zoltán 154
 Kamarásy Jenő 94
 Keglovich László 147
 Kemény Kolumbán dr. 83
 Keresztes-Fischer Ferenc, dr. vitéz 90
 Klebelsberg Kunó 75, 77
 Kocsis Sándor 146
 Kojanitz Károly 8
 Kokas János 139
 Koller Jenő 83
 Kós Károly 36, 43, 193
 Kovács Albert 138
 Kovács Gáborné 129
 Königsberger László 84
 Közi - Horváth József, dr. 147
 Kristyán István 146
 Kriván Tamás 146
 Kruchina Rezső báró 80
 Kulcsár Anita 153
 Lajos István 84
 Lakatos Kálmán 102, 103, 199
 Lang János 152
 Lauer Richard 29, 56, 74, 83, 192
 Lebó Ferenc 131
 Lehotzky József és felesége 124
 Lély Zsigmondné 129
 Leon, Julius 8
 Lőrincz József 151
 Magyar Gábor 146
 Makkó Lajos ld. Tűz Tamás
 Matavovszky Béla 48, 49, 194
 Mátéfi Eszter 153
 Mayer Lajos 61
 Mihályffy Béla 84
 Mindszenty József 82
 Mladoniczky Ignác 77
 Nagy Anikó 153
 Nagy Károly 130
 Nagy Pál 83
 Németh Károly, dr. 77
 Németh László 6, 47, 191
 Németh Miklós 52
 Novák Magdolna 152
 Orbán Árpád 147
 Oross Tibor 154
 P. Paula 17
 Palasits György 146
 Palasits István 146
 Pálinger Katalin 153
 Palotai Gyula 120
 Palotai Károly 147
 Papp Kálmán 81, 82, 197
 Pászthy Ferenc 75
 Pataky Gábor 78
 Pécsy Sándor 84
 Petneházy Antal 80, 197
 Pigniczki Krisztina 153
 Pintér Attila 149
 Pittel cég 43
 Pollacsek Oszkár 36, 42, 193
 Pósfai Zoltán 143
 Povázsai Tibor 154
 Ragats János, dr. 77
 Ress Tamás 144
 Rimanóczy Gyula 119, 201
 Sággy Károly 78
 Schiel Vince 77, 196
 Schima Bandi 77, 81
 Schioppa Lőrinc 74
 Schmikli János 69
 Schneider Sándor 82
 Schneider Sándor építőmester, ifj. 91
 Schutzbach Antal 82, 197
 Sebők Tibor 152
 Simó Lajos 154

Simon Lajos, dr. 78, 81, 196
Szalai István, dr. 136
Szalay Zoltán 84
Szaló Tibor 154
Szántó Anna 153
Szarvas Zoltán 156
Szauter Ferenc, dr. 77, 83
Szentpétery Sándor 84
Szijártó Gáborné 130
Sztéhló Lily 77, 196
Szurdoki Béla 143
Teleszky János 17, 21, 197,
Tóth Ferenc 146
Tóth Gábor 146
Tóth Kálmán 85
Tóth László 154
Tóth Nándor 84
Tóth Sándor 143
Törs és Ormai vállalkozó 43
Tűz Tamás 78, 197
Udvaros István 101, 103, 104, 199
Vadász Gyula 84
Valker Ágnes 81
Valló István 58, 83
Várady Lajos 84
Várfoki Györgyi 138
Vargai Kálmán 53
Végh Gusztáv 154
Velsz Aladár, dr. 101, 199
Verebes József 148
Vertetics Attila 143
Vilt Tibor 77
Vlasich Róbert 139
Vura József 154
Waigandt Antal, dr. 83
Wajdits Béla 61
Wanner János 94
Weichinger Károly 103, 199
Weisz Rudolf 84
Wellanschnitz Alajos 69, 80, 81
Wottitz Gusztáv 66, 195
Zakar Dóra 144
Zechmeister Károly 7, 191
Zöldi Zoltán 143
Zöllei András, dr. 84
Zsédely „Penák” lásd Zsédely Sándor
Zsédely Sándor 58, 85, 195

Testületi nevek mutatója

400. sz. Iparitanuló-iskola 119
Agrofeed ETO – UNI Győr 155
Ágyúgyár ld. Magyar Ágyúgyár Rt.
Ágyúgyári lakótelep 14, 35, 36, 43, 45, 47,
55, 67, 70,
Aréna Piac 161
Árkád bevásárlóközpont 13
Arrabona Nyugdijas Egyesület 129
Átmeneti gyermeknevelő otthon 80
Audi Aréna 151, 153, 161
Audi Hungaria Motor Zrt. 151, 153
Balassi Bálint Általános Iskola 121, 122,
124
Bezerédj Kupa 143
Borostyán Nyugdijas Klub 129
Brausewetter cég 43
Budai 11 58
Concilium Arts Alapítvány 132
Csallóközi Színes Ceruzák 128
Dana Hungary Kft. 156
Dongó Live Music Hall 139
Dózsa Kör 127
Duna Gözhajó Társaság 30
Egyetértés Torna Osztály 147, 149, 150,
152, 153, 154, 155, 161
Együtt Gyárvárosért Egyesület 132
Elektromos Kupa 145
Elektromos Tájfutó Kupa 144
ÉM Város- és Községrendezési Főosztálya
110
Építésügyi Minisztérium 107, 110, 200
Építésügyi Minisztérium Lakásépítési
Igazgatósága 107
ETO lásd Egyetértés Torna Osztály
ETO – SZESE Férfi Kézilabda Club 154,
155
ETO – SZESE Győr lásd ETO – SZESE
Férfi Kézilabda Club
ETO FC Győr 149, 150
ETO Futsal csapata 150
ETO Jövőjéért Alapítvány 150
ETO Park 147, 148, 149
ETO Park Hotel
ETO Park Stadion 185
Európai Állatkertek és Akváriumok
Szövetség 160
Fehér Miklós Gimnázium és Kollégium 150
Fehér Miklós Labdarúgó Akadémia 150
Fioretti Fredericoudítore 74
Fluvia Magyar Hajóépítő és Javító Rt.
Fonciére Biztosító Intézet
Forrás Waldorf Általános Iskola Gimnázium
és Alapfokú Művészeti Iskola 122, 124
Fővárosi Közmunkák Tanácsa 94, 199
Fratelli-Cosulich cég 60, 63
Freund Henrik és Fiai cég 31, 32, 192
Gardénia ETO 154
Girt lásd Győri Ipartelep Rt.
Grácia Alapfokú Művészeti Iskola 136
Gyárvárosi Állami Elemi Iskola és Óvoda
65, 173, 195, 196
Gyárvárosi Általános Iskola 71, 196, 206
Gyárvárosi Baba – Mama Egyesület 128

- Gyárvárosi Daloskör 129, 130, 183, 201
- Gyárvárosi és Elektromos SHE lásd Győr - Gyárvárosi és Elektromos Sporthorgász Egyesület
- Gyárvárosi és Közmű Mélyépítő HE 145
- Gyárvárosi Galéria 131
- Gyárvárosi Könyvtár és Közösségi Ház lásd Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Gyárvárosi Fiókkönyvtára és Közösségi Háza
- Gyárvárosi Közösségi Ház lásd Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Gyárvárosi Fiókkönyvtára és Közösségi Háza
- Gyárvárosi Levente Egyesület 70
- Gyárvárosi Sportkör 58, 84
- Gyárvárosi Társaskör 83, 84, 85, 197, 198
- Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület 130, 131, 132
- Gyárvárosiak Baráti Köre lásd Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület
- Győr - Gyárvárosi és Elektromos Sporthorgász Egyesület 145
- Győr Barátainak Köre Egyesület 131
- Győr Megyei Jogú Város Levéltára 166, 167, 170, 171, 173, 178, 203, 207
- Győr Városi és Megyei Takarékpénztár 18
- Győr Városi Levéltár 15
- Győri „Tromos” lásd Győri Elektromos Vasas Sportkör
- Győri Ágyúgyár Rt. lásd Magyar Ágyúgyár Rt.
- Győri Állami Építőipari Vállalat 107
- Győri Állami Építőipari Vállalat Előregyártó Telepe 113
- Győri Antológia Irodalmi és Művészeti Alkotó Közösség 128
- Győri Audi ETO KC 152, 153, 188
- Győri Elektromos Sportkör Tenisz Szakosztálya 144
- Győri Elektromos Vasas Sportkör 141, 142, 143, 144, 202
- Győri Elektromos VSK Sakkcsapata 143
- Győri ETO HC Műkorcsolya Szakosztálya 156, 157
- Győri ETO Hockey Club 156, 157
- Győri ETO Kézilabda Club 153, 154
- Győri Fotóklub Egyesület 128
- Győri Hitközség 59
- Győri Ingatlanforgalmi és Építőipari Részvénytársaság 89
- Győri Ipari Kiállítás és Vásár 151
- Győri Ipartelepek Rt. 74, 79, 83, 97, 135, 198, 207
- Győri Keksz ETO 153
- Győri Légszszelvilágítási Rt. (Gázgyár) 8, 197
- Győri Munkásházépítő Rt. 13, 15, 16, 17, 19, 36, 45, 65, 166, 195
- Győri Műjépgálya 155, 156
- Győri Műszaki SZC Lukács Sándor Mechatronikai és Gépészeti Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma 121
- Győri NEMAK – Dana ETO HC 156
- Győri Nemzeti Színház 129
- Győri Sárkányok Hwa - Rang Taekwon - do Sportegyesület 136
- Győri Szerszámgépgyár 135
- Győri Szeszgyár és Finomító Rt. 8, 9, 132, 164, 165
- Győri Tervező Vállalat 115, 148, 185, 199
- Győri Textilipari Vállalat 70
- Győri Vízisport Egyesület 145
- Győri Vízvezetési Rt. 8
- Győri Waldorf Egyesület 124
- Holnap Iskolája 124

Ibex Fal- és Hegymászó Egyesület 138
 Ibex Sport Falmászás 138
 Iparcsatorna 8, 9, 13, 25, 30, 31, 32, 33,
 34, 52, 55, 82, 97. 145, 180, 181, 182,
 192, 193
 Ipari Tanulók Iskolája 119, 201
 Ipartelepek Rt. lásd Győri Ipartelepek Rt.
 Író Alkotók Klubja 128
 Jézus szíve plébániatemplom 73, 82, 173,
 174, 176
 Katolikus Legény Egylet 74
 Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér
 Gyárvárosi Fiókkönyvtára és Közösségi
 Háza 128, 129, 130, 131, 182, 183,
 201
 Könyvező Mária kegykép 82
 Közjóléti Szövetkezet 92
 KÖZTI 121, 201, 207
 Krupp Művek 23, 24, 53
 Kyokushin Kaizen Karate Dojo Győr 137,
 205
 Leier cég 80
 Lenvirág Nyugdíjas Klub 129
 Likócsi Baba-Mama Egyesület 128
 Magvassy Mihály Sportcsarnok 151, 155,
 187
 Magyar Ágyúgyár Rt. 9, 21-55, 60, 61, 67,
 79, 88, 135, 168, 169, 170, 172, 192,
 193, 194, 203, 206
 Magyar Bank- és Kereskedelmi Rt. 60
 Magyar Vagon- és Gépgyár 135, 147, 179
 Magyar Vagon- és Gépgyár Dal- és
 Társaskör 149
 Magyar Vasúti Forgalmi Rt. 60
 Magyar Waggon és Gépgyár Rt 8, 60, 94,
 97
 Május 1. Kultúrpark 159
 Makkó Lajos ld. Tűz Tamás
 MÁVAG győri fiók 135, 200, 202, 206
 Mezőterv 121
 MOKKA Alkotócsoport 129
 MTH 400. sz. Wilhelm Pieck Ipari Tanuló
 Intézete 119
 Munkaerő Tartalékok Hivatala MTH 119
 MŰ.M 400. sz. Ipari Tanuló Intézete 119
 MWG Repülőgéposztálya 78
 Namaste Jóga Stúdió 137
 Napóra Egyesület 128
 Nehézipari Minisztérium 119
 NEMAK Győr Alumíniumöntöde Kft 155,
 156
 NEMAK Jégcsarnok 155, 156
 Népgazdasági Tanács 106
 OHÉSZ ld. Országos Házépítő Szövetkezet
 ONCSA lásd Országos Nép- és
 Családvédelmi Alap
 Országos Házépítő Szövetkezet 105, 106,
 200,
 Országos Nép- és Családvédelmi Alap 90,
 91, 92, 93, 105, 178, 204, 205
 Országos Szociális Felügyelőség 90, 92
 Országos Társadalombiztosító Intézet 91
 Országos Tervhivatal 110
 Országos Villamos Művek Rt. Sport és
 Társaskör 141
 Országos Villamossági Rt. 135, 141, 154,
 178
 Osterr. Eisenbahnverkehrs A.-G. 60
 OVIRT lásd Országos Villamossági Rt.
 Örömhír Általános Iskola 124, 125, 205
 Örömhír Óvoda 124, 125, 205
 Paletta Hétvégi Vizuális Műhely 128
 Pécsi Tervező Vállalat 121
 Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 87, 198
 Petz Lajos Egészségügyi Intézet 143
 Pittel cég 43
 Pro Urbe Győr – díj 132
 Quaestor Rt. 149

Rába ETO férfi kézilabda csapata 151
Rába ETO focicsapata 148
Rába ETO női kézilabda csapata 151
Rába ETO Stadion 148, 185, 186
Rába Magyar Vagon- és Gépgyár 149, 151,
152, 154
Rába Vasas ETO 154, 204
Salvatoriána 74
Skoda Művek 23, 24, 29, 53, 54, 192
Speyer-bankház 87, 88, 89, 90, 198
Szabadidő és Sportközpont 159
Szent István Római Katolikus
Népegészségház 79, 80, 197
Szerszámgépgyár HE 145
Szerszámgépgyár Id. Győri Szerszámgépgyár
Szűz Mária kápolna 80, 81, 82, 177
Tanulóváros 119
Tervhivatal Id. Országos Tervhivatal
Típustervező 121
Torula Művészeti Központ 132, 133, 184,
202
Unicentrál Bull's Kick - Box and Thai - Box
Klub 138
Union Magyar Villamossági Rt. 43
Vadspark 159
Városi Könyvtár Fiókkönyvtára 117
Városi Sportigazgatóság 159
Várostervező 121
Vidámpark 159
Volksbund 101
Wekerle Társaskör 131
Wiener Bankverein 60
Wilhelm Pieck Járműipari Művek 135
Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár 119
Xantus János Állatkert 159, 160, 189

Tartalomjegyzék

1. A KÖZÖSSÉG TÁRSADALMI ÉS IPARI KERETEI	7
2. GYÁRVÁROS MAGJA	13
2.1. Munkás utca, a kerület első közössége.	13
2.2. Az egyén boldogulása – közösség védelme.	17
3. ÁGYÚGYÁR, MINT VÁROST FORMÁLÓ ERŐ	21
3.1. A gyártelep helyének kiválasztása	21
3.1.1. Győr város szerződésben vállalt kötelezettségei	22
3.1.2. Magyar honos munkások alkalmazása	22
3.1.3. A politikai és katonai célok.	23
3.1.4. Győr hozzájárulása az ágyúgyár felépítéséhez	23
3.2. „Épül az ágyúgyár”, avagy polgári érdeksérelmek.	27
3.3. Iparcsatorna és alámerült remények.	30
3.4. Ágyúgyári munkás kolónia	35
3.4.1. Ágyúgyári tisztviselőtelep	45
3.4.2. Ágyúgyári lakótelep óvodája.	47
3.4.3. A lakótelep bővítésének terve	48
3.5. A román megszállás közösségromboló következményei	51
4. GYÁRVÁROSI SZEGÉNYTELEPEK.	55
4.1. Budai úti barakkok	55
4.2. Fluvia hajógyári telep	60
5. GYÁRVÁROSI ÁLLAMI ELEMI ISKOLA ÉS ÓVODA	65
6. EGYHÁZI ÉLET GYÁRVÁROSBAN.	73
6.1. Mátyás téri Jézus szíve plébániatemplom összefogásból	73
6.2. Szent István Római Katolikus Népegészségház a szegényekért.	79
6.3. A hívek küzdelme: a Szűz Mária kápolna	80
7. GYÁRVÁROSI TÁRSASKÖR	83
8. KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT ÉPÜLT MUNKÁS LAKÓTELEPEK	87
8.1. Toldi utcai munkáslakások építése amerikai hitelből	87
8.2. ONCSA – házak az Ipar, Kiskút és Család utcában	90
8.3. Vagonyári munkásbérházak 1943	93

9. GYÁRVÁROSI KÖZÖSSÉGI ÓVÓHELYEK	97
10. GYÁRVÁROS 1945 UTÁN ÉPÜLT LAKÓTELEPEI.....	101
10.1. Államosított szövetkezeti mozgalom	104
10.1.1. A Szövetkezet utca első lakóházai 1948	104
10.1.2. Szövetkezet, Gömb, Tárna és Csavargár utca építése 1951	106
10.2. Ipar utcai lakótelepek	110
10.2.1. Puskás Tivadar – Ipar utcai lakótelep	111
10.2.2. Ipar utca nyugati oldalán épült szövetkezeti lakótelep	112
10.2.3. Ipar – Nagysándor József – Stadion utcai lakótelep	113
11. OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK 1945 UTÁN.....	119
11.1. Tanulóváros	119
11.2. Balassi Bálint Általános Iskola	121
11.3. Forrás Waldorf Általános Iskola Gimnázium és Alapfokú Művészeti Iskola ...	122
11.4. Örömhír Általános Iskola, Örömhír Óvoda	124
12. GYÁRVÁROS KÖZMŰVELŐDÉSE	127
12.1. Gyárvárosi Könyvtár és Közösségi Ház	127
12.1.1. Lenvirág Nyugdíjas Klub	129
12.1.2. Borostyán Nyugdíjas Klub	129
12.1.3. Gyárvárosi Daloskör	130
12.2. Gyárvárosiak Baráti Köre Egyesület.....	130
12.3. Együtt Gyárvárosért Egyesület	132
12.4. Torula Művészeti Központ	132
13. SZABADIDŐS KÖZÖSSÉGEK A VOLT SZERSZÁMGÉPGYÁR TERÜLETÉN	135
13.1. Grácia Alapfokú Művészeti Iskola.....	136
13.2. Győri Sárkányok Hwa – Rang Taekwon - do Sportegyesület.....	136
13.3. Namaste Jóga Stúdió.....	137
13.4. Kyokushin Kaizen Karate Dojo Győr	137
13.5. Ibex Sport Falmászás.....	138
13.6. Unicentrál Bull's Kick – Box and Thai - Box Klub	138
13.7. Dongó Live Music Hall	139

14. GYŐRI ELEKTROMOS VASAS SPORTKÖR	141
14.1. Megalakulásának 75. évfordulóját ünnepli a Győri Elektromos.	141
14.2. Asztalitenisz szakosztály	142
14.3. Sakk Szakosztály	143
14.4. Tenisz szakosztály	144
14.5. Tömegsport szakosztály.	144
14.6. Vízitúra szakosztály.	144
14.7. Győr - Gyárvárosi és Elektromos Sporthorgász Egyesület	145
15. GYÁRVÁROSI SPORTLÉTESÍTMÉNYEK.	147
15.1. ETO pálya – ETO Stadion – ETO Park	147
15.1.1. ETO FC Győr	149
15.1.2. Fehér Miklós Labdarúgó Akadémia	150
15.2. Magvassy Mihály Sportcsarnok – Audi Aréna	151
15.2.1. Győri Audi ETO KC.	152
15.2.2. ETO – SZESE Férfi Kézilabda Club	154
15.3. A Győri Mújégpálya, NEMAK Jégcsarnok.	155
15.3.1. Győri ETO Hockey Club	156
15.3.2. Győri ETO HC Múkorcsolya Szakosztálya	157
16. XANTUS JÁNOS ÁLLATKERT.	159
17. STADION PARKOLÓ: A GYŐRI „LOMI PIAC”	161
FÉNYKÉPEK, DOKUMENTUMOK	163
JEGYZETEK	191
FORRÁS ÉS IRODALOMJEGYZÉK.	203
RÖVIDÍTÉSEK	207
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ.	208
TESTÜLETI NEVEK MUTATÓJA.	211

